

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 47 (12)

**КИЇВ
2023**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідоцтво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з **Педагогіки та Філософії**
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*
(протокол №5 від 21.12.2023 року)

*відповідно Наказу МОН України №949 від 25.10.2022 р. про реорганізації Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Задорожна О. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Луценко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Олефіренко Т. О., кандидат педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Терепиций С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо).

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2023. – Випуск 47 (12). –118 с.

DRAGOMANOV UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 47 (12)

KYIV
2023

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on **Pedagogy** and **Philosophy**

(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of Dragomanov Ukrainian State University *

(protocol № 5 from December 21, 2023)

* In accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 949 dated October 25, 2022, on the reorganisation of the National Pedagogical Dragomanov University

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olha Zadorozhna, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Taras Olefirenko, PhD in Pedagogy, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.).

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2023. – Volume 47(12). – 118 p.

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Ліпін М.В.	Свобода і поневолення в педагогічному проекті Просвітництва	7
Богдан П. А.	“Заперечення заперечення” ідеалу в чуттєвій діяльності людини-суспільства	17
Водовозов І. С.	Інтенціональність та функціональний потенціал інженерного мислення в умовах сучасних воєнних викликів	28
Спірідонов М. Ю.	Демократія: між суб’єктивним ідеалом та об’єктивним фактом	40
Пономаренко О. В.	Доброчесність як складова світоглядної культури та чинник життєтворчості	53
Мар’єнко В. Ю.	Вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на розвиток суспільства, людини, техніки: соціально-філософський аналіз	61
Ага Хайсам Мухаммад	Досвід розвитку халяль-туризму в Індонезії та можливість його застосування в Україні	73

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Бережний Л. Г.	Миротворчість як складова національно-патріотичного виховання в Україні	80
Бондаренко Н. П.	Освітнє середовище сучасності як предмет світоглядної демаркації	87
Іващенко Т. В.	Візуалізація як невербальний засіб педагогічного семіозису у сучасному комунікативному просторі	101

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Mykola Lipin	Freedom and enslavement in the pedagogical project of Enlightenment	7
Pavlo Bohdan	"The denial of the denial" of the ideal in the sensual activity of man-society	17
Illia Vodovozov	Intentionality and functional potential of engineering thinking in the conditions of modern military challenges	28
Mykola Spiridonov	Democracy: between subjective ideal and objective fact	40
Oksana Ponomarenko	Integrity as a component of worldview culture and a factor of creativity	53
Victoriya Marienko	The influence of information and communication technologies (ICT) on the development of society, humans, and technology: a social and philosophical analysis	61
Khaisam Aga	Experience in the development of halal tourism in Indonesia and the possibility of its application in Ukraine	73

INNOVATIONS IN EDUCATION

Leonid Bereznyi	Peacemaking as a component national patriotic education in Ukraine	80
Nataliia Bondarenko	The educational environment of modernity as a subject of worldview demarcation	87
Tetiana Ivashchenko	Visualization as a nonverbal tool of pedagogical semiosis in the modern communicative space	101

**ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ**

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-1
УДК 37.013.73:37

**СВОБОДА І ПОНЕВОЛЕННЯ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ПРОЕКТІ
ПРОСВІТНИЦТВА**
*PROJECT OF ENLIGHTENMENT FREEDOM AND ENSLAVEMENT IN THE
PEDAGOGICAL*

М.В. Ліпін

Актуальність теми дослідження. Сучасна система освіти, що була заснована в добу Модерну, містить в собі суперечність між проголошеними ідеалами емансипації людини та реальною практикою поневолення. Ця суперечність репрезентується у вигляді свободи і поневолення, творчості та адаптації, особистісного начала та інструментального знеособлення як визначальних принципів конституювання освітнього простору. У наш час пошук виходу з кризового стану усіх рівнів освіти потребує осмислення невдач і переваг педагогічного проекту Просвітництва.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження критичної педагогіки розглядають існуючу систему освіти як репресивну і таку, що поневолює людину. Проте, наявна система освіти є результатом педагогічного проекту Просвітництва який надихався ідеями всебічної емансипації людини. Тому необхідно дослідити причини і способи перетворення духу Просвітництва у дух поневолення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ґрунтується на працях І. Канта, Г. Гегеля, П. Фреїре, В. Возняка, Г. Бієста, Т. Адорно, Д. Дьюї, Ж. Рансьєра, М. Фуко, Г. Арндт, М. Гайдеггера, С. К'еркегора.

Постановка завдання. У статті здійснено спробу прослідкувати логіку розвитку освіти як звільнення в контексті педагогічного проекту Просвітництва та виявити причини його перетворення на репресивну інстанцію поневолення.

Виклад основного матеріалу.

Urgency of the research. The modern education system, which was founded in the Modern era, contains a contradiction between the proclaimed ideals of human emancipation and the actual practice of enslavement. This contradiction is represented in the form of freedom and enslavement, creativity and adaptation, personal principle and instrumental depersonalization as defining principles of the constitution of educational space. Currently, the search for a way out of the crisis state of all levels of education requires an understanding of the shortcomings and advantages of the pedagogical project of Enlightenment.

Target setting. Modern studies of critical pedagogy consider the existing education system as repressive and enslaving people. However, the existing education system is the result of the pedagogical project of the Enlightenment, which was inspired by the ideas of comprehensive human emancipation. Therefore, it is necessary to investigate the reasons and ways of transforming the spirit of Enlightenment into the spirit of enslavement.

Actual scientific researches and issues analysis. The study is based on the works of I. Kant, H. Hegel, P. Freire, W. Wozniak, G. Bist, T. Adorno, D. Dewey, J. Rancière, M. Foucault, G. Arendt, M. Heidegger, S. Kierkegaard.

The research objective. The article attempts to trace the logic of the development of education as liberation in the context of the pedagogical project of the Enlightenment and to identify the reasons for its transformation into a repressive instance of enslavement.

Однією з фундаментальних ідей Просвітництва була ідея свободи. Доба Просвітництва заклала основи західної системи освіти та уявлень про свободу. Просвітництво пов'язує ідею свободи і розвитку людської особистості з дієвістю власних ідеалів. Таким чином, можна стверджувати, що Просвітництво – це одночасно історичний період і процес звільнення (“виходу”) людини шляхом формування спроможності та умов користуватися власним розумом.

Висновки. Вчитель, який приймає ризик освіти як практики свободи усвідомлює, що дійсно виховує і навчає не тільки і не стільки він, скільки глибина того культурного змісту, до розпредметнення якого вдалося залучити учнів. В такому випадку освіта це завжди процес винайдення свободи для того, щоб увійти у взаємодію з суб'єктивним виміром культури.

Ключові слова: освіта, виховання, свобода, емансипація, Просвітництво, знання, розумне мислення, людина

The statement of basic material.

One of the fundamental ideas of the Enlightenment was the idea of freedom. The Enlightenment laid the foundations for the Western education system and ideas about freedom. The Enlightenment connects the idea of freedom and the development of the human personality with the effectiveness of one's ideals. Thus, it can be argued that the Enlightenment is both a historical period and a process of liberation (“exit”) of man through the formation of the ability and conditions to use his reason.

Conclusions. A teacher who accepts the risk of education as a practice of freedom realizes that it's not he who really educates and teaches, but the depth of that cultural content, to the objectification of which he managed to attract students. In this case, education is always a process of finding freedom in order to interact with the subjective dimension of culture.

Key words: education, upbringing, freedom, emancipation, Enlightenment, knowledge, intelligent thinking, man

Актуальність теми дослідження. Однією з фундаментальних ідей Просвітництва була ідея свободи. Революційна практика цієї доби надихалась покликанням звільнення людини від соціальних, релігійних та політичних обмежень. В ім'я свободи здійснювались героїчні вчинки і жахливі злочини. Одним із найефективніших способів емансипації людини вважалася заснована на принципах розуму і науки освіти. Саме у революційних перетвореннях системи освіти ідея свободи набувала реального втілення. Доба Просвітництва заклала основи західної системи освіти та уявлень про свободу. Віра у те, що “педагогіка може все”, була настільки сильною, що ця епоха сама може бути визначена як “епоха педагогіки” [21, с. 217]. Проголошуючи своїм гаслом емансипацію, що здійснюється шляхом навчання і виховання, Просвітництво пов'язує ідею свободи і розвитку людської особистості з дієвістю власних ідеалів. Їх криза, загострена культурою постмодерну, рано чи пізно обов'язково повинна була призвести до кризи сучасної освіти як практики звільнення. Передумови цієї кризи з самого початку містилась у культурі Просвітництва як її зворотній вимір, як те “царство абстракції”, породженням якого вона була і у якому вона поступово втрачає себе. Звідси постає питання: чому освіта, яка уявлялась практикою звільнення починаючи з епохи Просвітництва і приблизно до середини минулого століття, сьогодні, навпаки, сприймається як інстанція, що поневолює? За яких обставин освіта, що покликана звільняти людину, перетворюється у практику її поневолення?

Постановка проблеми. Сучасні дослідження критичної педагогіки розглядають існуючу систему освіти як репресивну і таку, що поневолює людину [8]. Проте наявна система освіти є результатом педагогічного проекту Просвітництва, який також надихався ідеями всебічної емансипації людини. Тому необхідно дослідити причини і способи перетворення духу просвітництва у дух поневолення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наше дослідження ґрунтується на розумінні освіти як практики свободи, що реалізоване у працях І. Канта [17], Г. Гегеля [15], П. Фрейре [10], В. Возняка [4], Г. Бієсти [12], Т. Адорно [2], Дж. Дьюї [6], Ж. Рансьєра [9]. Для розуміння сутності доби Просвітництва та її впливу на “установку сучасності” використовуються ідеї І. Канта [7] та М. Фуко [11]. Представлене у статті тлумачення свободи спирається на дослідження І. Канта, Г. Гегеля, Г. Арндт [3], М. Гайдеггера [16], С. К'еркегора [19].

Виклад основного матеріалу. У своїй відомій відповіді на питання “Що таке Просвітництво?” І. Кант дає класичне визначення своєму часу і закладає перспективу самовизначення сучасності. Саме у цьому тексті німецький філософ пов'язує процес просвітництва зі свободою. “Просвітництво не потребує нічого, окрім свободи” [7, с. 135]. Перш за все, воно потребує свободи публічно користуватися власним розумом. На думку І. Канта, просвітництво – це час виходу із стану неповноліття, яке пов'язано з нездатністю або страхом користуватися власним розумом без зовнішнього керівництва. “Неповноліття означає неспроможність користатися власним розумом без керівництва когось іншого. Такий стан виникає тоді, коли бракує не розуму, а лише рішучості і відваги користуватися ним без стороннього керівництва. Отже, гасло просвітництва: май відвагу користуватися власним розумом!” [7, с.135].

Таким чином, можна стверджувати, що Просвітництво – це одночасно історичний період і процес звільнення (“виходу”) людини шляхом формування спроможності та умов користуватися власним розумом. Згідно з міркуваннями І. Канта, просвітництво тлумачиться не як дещо статичне, а як процес набуття повноліття. “Якщо мене запитують, чи ми живемо під цю пору у просвіщену добу, я відповідаю: ні, але ми живемо у добу просвітництва” [7, с. 138].

У процесі зміни способів мислення, розповсюдження знань, очищення їх від забобон і хиб важливу роль повинна відігравати освіта. Перешкоджання навчанню і вихованню постає перешкоджанням свободі та розвитку людської природи. Педагогічний проект просвітництва стає невід'ємним від розуміння сутності людини та освіти як простору її розвитку. Адже людина в межах цього проекту осмислюється як єдина істота, що потребує виховання для того, щоб перетворити тваринне начало у людське [17, с. 437]. Таким чином, сформулюються засади тлумачення освіти як процесу емансипації індивіда, позитивний зміст якого полягає у “культивуванні” [17, с. 444] людського в людині.

Проте просвітництво звільняє людину шляхом утворення нових обмежень, які повинні стати самообмеженням. Так, наприклад, для І. Канта свобода невід'ємна від підкорення. Автономний суб'єкт – це людина, яка спроможна підкоряти себе велінням власного розуму. Тому проблема свободи і підкорення визначаються німецьким філософом як фундаментальна для освіти: “Одна з найфундаментальніших проблем освіти полягає у тому, як об'єднати підкорення законному примусу із здатністю користуватися власною свободою. Адже самообмеження є необхідним. Як мені культивувати свободу в умовах існування різних обмежень?” [17, с. 447].

Характерне для Просвітництва розуміння освіти як звільнення у всій повноті репрезентоване у філософії Г. Гегеля, де свобода постає ціллю розвитку не тільки людини, але й всесвітньої історії. Згідно з поглядами мислителя, “субстанцією, сутністю духа є свобода” [15, с. 70]. Відповідно дух, на відміну від матерії, має центр свого існування у самому собі, він є “при собі буття”, і саме це є свободою: “якщо я є залежним, то відношу себе до чогось іншого, чим я не є;

я не можу бути без чогось зовнішнього; я свободний тоді, коли я є у самого себе” [15, с. с. 71]. Для духу не може бути нічого зовнішнього, його діяльність полягає у приведенні усього зовнішнього до внутрішнього. Тому, як вважав Г. Гегель, “при собі буття” духу є усвідомлення себе, самосвідомість, а всесвітня історія є самовиявленням духа, його поверненням до самого себе. “Всесвітня історія є прогрес в усвідомленні свободи, – прогрес, який ми повинні пізнати у його необхідності” [15, с. 72].

У своєму розвитку людина відтворює ті сходинки, які об’єктивний дух вже пройшов у власному історичному поступі. Тому освіта (Bildung), олюднення людини виступає сходженням від абстрактної свободи до її конкретної форми, від існування в якості одиничної істоти до буття “індивідуалізованої всезагальності” [14, с. 318]. У цьому сходженні основну роль відіграє освіта, яка розуміється Г. Гегелем як звільнення. “Отже, – писав він, – освіта у її абсолютному визначенні є звільненням і роботою вищого звільнення, а саме – абсолютною точкою переходу до нескінченно суб’єктивної субстанціональності моральності, яка вже не є безпосередньою, природною, а є духовною, також піднятої до образу всезагальності. Це звільнення є *кропіткою роботою* у суб’єкті, що спрямована на подолання простої суб’єктивності поведінки, безпосередності прагнення і свавілля бажань. Той факт, що звільнення потребує тяжкої роботи, частково пояснює негативне ставлення до неї” [15, с. 186]. В процесі навчання і виховання “суб’єктивна воля” людини набуває тієї “об’єктивності”, завдяки якій вона може перетворювати свободу на основу власного буття.

Для Г. Гегеля освіта є процесом сходження окремого індивідуума до форми всезагальності, у якому особливе стає істинним для-себе-буттям одиничного. Всезагальне уявляється як істинна форма існування людського мислення і одночасно як форма свободи. “Адже індивідуум є одиничність, а свобода є знищення одиничності; за посередництвом одиничності індивідуум безпосередньо підпорядкований визначеностям, тим самим для нього є зовнішнє, а разом з ним можливий і примус” [5, с. 225]. Освіта відтворює шлях об’єктивного духа і є способом осягнення людиною власної субстанції. Готовий зміст духа як дещо зовнішнє утворює “неорганічну природу” людини, яка може привласнюватись навіть через інформацію, вправи або дитячі ігри. “З погляду індивіда, освіта в цій ретроспективі полягає в тому, що він здобуває вже готове, вбирає в себе свою неорганічну природу й починає володіти нею для себе. А з погляду універсального духу як субстанції, розвиток освіти означає не що інше, як те, що ця субстанція дає собі своє самоусвідомлення, породжує своє становлення і своє відображення в собі” [5, с. 35]. Потрібно зважати, що тільки у розумному мисленні все зовнішнє перетворюється на внутрішній зміст духа, в іншому випадку “неорганічне тіло” людини залишається зовнішнім для неї і, як вже зазначалося, залишається відкритою можливістю для утвердження примусу і поневолення.

Дійсна освіта як розвиток людської суб’єктності неможлива поза її розгортанням у всезагальній формі, яка і є способом приведення зовнішнього до внутрішнього. Але в добу Просвітництва йти шляхом об’єктивного духу вже можна обмежуючи міру залучення людини у “неорганічне тіло” (культуру) зовнішньою доцільністю. Цю культуру, що простирається перед людиною у готовій формі, можна використовувати, не упізнаючи себе у ній. Цей відчужений дух оприявнюється не як конкретна всезагальність, а як абстрактна загальність, яку індивід не привласнює і яка протистоїть йому. Саме тому Г. Гегель застерігає

проти ототожнення *загального* і *всезагального*. “За новітніх часів, – як зазначає у “Феноменології духа” Г. Гегель, – індивід знаходить уже готову абстрактну форму; намагання збагнути і привласнити її – це радше безпосереднє виготовлення внутрішнього і скорочене виробництво універсального, ніж постання універсального з розмаїття конкретного існування” [5, с. 38].

Культура як абстрактна форма знеособлюється і перетворюється на те, що у свій час О. Шпенглер визначав як цивілізацію. В цих умовах індивід не персоніфікує всезагальне, а стає ретранслятором знеособлених абстрактно-загальних сил. Коментуючи способи засвоєння абстрактної форми, В. Возняк вважає, що вони призводять до розвитку розсудкової раціональності, яка сприяє утвердженню уречевлення культури і людини. Починаючи з доби Модерну, загального розповсюдження набуває розсудкова, інструментальна логіка засвоєння “неорганічного тіла” людини. “Ця абстрактна форма покладена як форма уречених соціальних відносин, і водночас – як певна форма існування науки як готового знання. Ідеал Просвітництва, окрім усього іншого, полягав у передачі індивідові готових знань через їх жорстку фіксацію у мовних формах, тобто за допомогою абстрактної форми. В такому випадку засвоюється не логіка розвитку пізнання як однієї із всезагальних форм розгортання сутнісних сил людей, а лише певна сума знань для суто розсудкового використання, як підсумок чужої пізнавальної діяльності” [4, с. 125].

Освіта, що керується розсудковою раціональністю, з необхідністю відтворює ситуацію “неповноліття”, у якій індивідууми потребують “опікунів”. Розсудкова освіта здійснюється як адаптивна практика, що вписує людину в існуючий соціальний режим існування та жорстко обмежує міру її розвитку. Таким чином, незважаючи на те, що Просвітництво актуалізує ідею звільнення людини, воно сформувало і передумови для появи страху свободи.

Зазначимо, що навіть абстрактна форма свободи надає можливість людині відмовитися від неї. Просвітництво підготувало передумови для того, щоб свобода усвідомила сама себе, але самосвідомість оприявнює розірваність духу як нормальний стан людського існування. Автономія людського духу вимагає формування та збереження рефлексивного відношення до себе для того, щоб опосередковувати власні думки, бажання і вчинки. “Таке відношення повинне саме себе спрямовувати” [17, с. 32]. Дух Просвітництва, що заснований на емансипації та рефлексивному відношенні, містить в собі вимогу відповідальності, яка породжує відчай-запаморочення і супроводжується страхом перед невизначеністю та невідповідністю. Отже, процес звільнення завжди супроводжується страхом свободи, який перериває сходження одиничного до всезагального на користь одній із протилежностей. “Страх – це запаморочення свободи, яке виникає, коли дух прагне покласти синтез, а свобода зазирає униз, у власну можливість, хапаючись за кінцеве, щоб утриматись на краю. У цьому запамороченні свобода руйнується” [18, с. 61]. Потенціал “руйнування свободи”, прихований у сформованій в добу Просвітництва системі освіти стає явним, коли вона стає нездатною розгортатися у всезагальній (розумній) формі і підміняє її репресивною ефективністю знеособленого загального.

Злякатися свободи, відсахнутися від її можливостей може тільки свобода, яка починаючи з доби Модерну потенційно стає надбанням кожного, а не тільки одного або небагатьох. У цей період формуються соціально-політичні та економічні передумови звільнення людини, а значить і передумови відмови від неї. Індивід стає відповідальним за те, як він реалізує потенціал емансипації. У

запамороченні і у тривозі виражається сама ж свобода. Щоправда, хвора, абстрактна, немічна свобода, яка не хоче знати саму себе, яка не може здійснити синтез всезагального і одиничного, утримати у тимчасовому вічне. Хапаючись за кінцеве і одиничне, поневолена свобода сприймає Бога, абсолютне, культуру, об'єктивний дух, історію або всезагальне як дещо чуже і зовнішнє, а не те, що демонструє людині її власну сутність. Така свобода замикається в собі і через це зрікається себе. Згідно з С. К'еркегором, самозамкнена свобода визначається як певна “демонічна” сутність. “Демонічне – писав він, – це несвобода, яка хотіла б відгородитися від усього” [18, с. 149]. Отже, поневолена свобода – це страх перед “розширенням” людини, перед зустріччю з іншим. Якщо свобода – це те, що розширює, те, що надає можливість в іншому бачити себе, а в собі інше, то несвобода – те, що замикає людину у репродуктивному відтворенні одного і того ж. Несвобода – це обмеження спроможності бути іншим. Розширення – це те, що “звільняє від пустої абстракції замикання” [18, с. 151]. У несвободі стає неможливим дійсне відношення до себе та інших людей. Тут спонтанність вчинку, спілкування, мислення або самопізнання набувають обернених форм, адже страх свободи і запаморочення підміняють усе перелічене знеособленою силою абстракції. “Свобода завжди є *communicerende*, несвобода стає все більш закритою, вона не бажає ніякої комунікації” [18, с. 150]. Такою абстрактною формою свободи, яка може цілком ототожнюватись з несвободою, є сваволя, у якій індивід нав'язує себе світу, незважаючи на зміст власної активності. Закритість робить неможливою зустріч з іншим, і тому прирікає несвободу на змістовну німоту. [19, с. 55].

Коли “об'єктивний дух” замість того, щоб бути можливістю індивідуалізації всезагального у свободі, обтяжує і пригнічує людину, тоді вона прагне шляхом замикання в приватному втекти від нього, обирає негативний образ свободи в якості ірраціональної сваволі. Якщо сутністю духу є свобода, то відчужений дух спирається не на необхідність, а на відчужену свободу, тобто на те, що залишилось від свободи, що тільки видає себе за свободу, а у дійсності є абстрактною суб'єктивною волею, яка не належить сама собі. Страх свободи постає станом оповитої і заплутаної свободи, він “це категорія ні необхідності, ні свободи; страх-тривога це заплутана, паралізована свобода, де свобода не вільна у самій собі, а заплутана не через необхідність, а у самій собі” [18, с. 49].

Як показало минуле століття, “об'єктивний дух” Просвітництва так і не став надбанням більшості окремих людей. Вони так і не стали залученими у процес його відтворення як визначний спосіб власної самореалізації. Навпаки, людина втрачає себе у власному “неорганічному тілі”. Це протиставлення до нашого часу реалізується у вигляді розриву між загальним та одиничним. Досвід тоталітаризму переконав громадську думку у тому, що одиничне несумісне з всезагальним. В результаті відбувається *індивідуалізація свободи*, вона стає приватною справою окремої людини. Джерелом свободи стає не культура або публічна сфера, а внутрішній світ індивіда.

Розрив між “духом просвітництва” та свободою окремою індивіда перетворює освіту у “*напівосвіту*” (Т. Адорно). Оскільки емансипація людства не супроводжується просвітництвом розуму, освіта занепадає. “Освічена свідомість” адаптується до існуючої соціальної реальності шляхом “уречевлення» (“*reification*”) свідомості. “Культуру повністю перетворили на товар, що поширюється у вигляді інформації, яка не проникає у тих, хто засвоює її. Думка стає астматичною, обмежується осягненням ізольованих фактів. Інтелектуальні контексти відкидаються як незручне і непотрібне заняття.

Момент розвитку думки, все генетичне та інтенсивне у ній, забувається і нівелюється до рівня наявно даного, екстенсивного. Редукована до знання думка нейтралізується та використовується у якості кваліфікації на ринку праці і для підвищення товарної вартості особистості. Нарешті, в умовах пізнього капіталізму напівосвіченість стає об'єктивним духом» [1, с. 150]. Отже, в умовах, коли “дух просвітництва” перетворюється на щось зовнішнє по відношенню до окремого індивіда, він замість того, щоб бути звільняючою силою, обертається у свою протилежність.

Освітні практики останніх десятиліть тільки підкріплюють зазначені тенденції. У наш час освіта прагне бути не стільки практикою звільнення людини, скільки інструментом її адаптації до потреб соціально-економічної системи, у зв'язку з чим в інформаційному суспільстві занепадає сама ідея взаємозв'язку освіти із розвитком особистості. Згідно з висновками Ж. Ліотара, “можна очікувати сильної екстериоризації знань відносно того, хто “знає”, на якому б рівні пізнання він не знаходився. Старий принцип, згідно з яким засвоєння знань невіддільне від формування розуму і навіть від формування самої особистості, застаріває і буде виходити з вжитку” [20, с. 4]. Зміни класичних принципів функціонування освіти обумовлені трансформацією ролі і значення знання в сучасному суспільстві. Відношення постачальників, виробників і споживачів знання до самого знання прагне і буде продовжувати прагнути копіювати форму відношення, яке домінує між виробниками та споживачами товарів, тобто вартісну форму. В інформаційному світі завершується розпочатий в добу Просвітництва процес уречевлення знань і культури. В наш час знання виробляється для того, щоб бути проданим. Аналогічним чином, воно споживається для того, щоб набути вартості у новому продукті. У цих умовах знання перестає бути самоціллю.

“Постмодерне” сприйняття призначення освіти суперечить розумінню її як практики звільнення. Проте передумови цих тенденції були закладені з самого початку у логіці розвитку сучасності. Сваюля як абстрактна форма свободи є цілком достатньою для засвоєння розсудкового способу мислення. Там, де знання переважно циркулює у готовій формі, тобто як інформація, розвиток особистісного начала стає надлишковим. Розмова про свободу має сенс тільки в контексті актуалізації проблеми розвитку людини. Проблема свободи співпричетна запитуванню про сутність людини, адже перша є передумовою розвитку останньої. Боротьба за свободу є боротьбою за становленням людського в людині. Подібне розуміння співпричетності свободи людському розвитку розкриває обмеженість застосування ідеї “негативної свободи” в освітньому просторі. Натомість, починаючи з доби Просвітництва, під впливом розповсюдження ринкового типу економіки відбувається ствердження моделі “негативної свободи”. Поступово розуміння свободи як незалежності і відсутності зовнішніх перешкод утверджується і в освіті. Популяризації даної ідеї свободи сприяв її індивідуалістичний характер. На противагу цьому, реалізація “позитивної свободи” вимагає взаємодії і співпраці колективу, що обумовлює необхідність встановлення зовсім інших форм контролю, ніж заборона або покарання.

Реалізація освіти як простору становлення людської суб'єктності передбачає здійснення у її межах “позитивної свободи”, змістом якої є розвиток розумного мислення. “Людина стає людиною для себе лиш у формі розвиненого розуму, що зробив себе тим, чим він є в собі” [5, с. 29]. Без розумного мислення людина приречена покладатись на різноманітних “опікунів”, що будуть обіцяти

їй дати знання та необхідні вміння. Проте “освіта – як свобода: її не дають, а беруть” [9, с. 126]. Дійсне виховання людини як розширення меж її свободи, як сходження від одиничного до всезагального можливе у ситуації самовиховання. Зміна людини завжди спирається на самозміну. Свобода тут міститься не попереду як абстрактний ідеал, а в основі спільної з іншими спрямованої на перетворення світу діяльності, яка одночасно є самозміною усіх учасників цього процесу. Ось чому сьогодні освіта, згідно з ідеями Просвітництва, сама повинна бути звільнена від домінування відчуженого духу і притаманного йому розсудкового мислення.

Індивідуальна свобода від примусу і обмежень є тільки одним з моментів практики звільнення. Зовнішня свобода, свобода рухів і дії постає засобом досягнення цілей людини і освіти. “Зростаючий ступінь свободи зовнішнього прояву є засобом, а не метою” [6, с. 58]. Перетворення негативної, зовнішньої свободи на самоціль може мати руйнівні наслідки для розвитку освітньої спільноти та її значення для самоконтролю. Мова йде про те, що виховання має не вербальну, а діяльнісну сутність. Найдієвішою формою контролю є самоконтроль в процесі спільної діяльності. Мислення є нічим іншим як приведенням себе до сутності спільної справи. Тому, як вважав Д. Дьюї, найбільшою помилкою було б думати, що негативна свобода є кінцевою метою педагогічної справи. Природним джерелом контролю, на думку вченого, є спільна колективна діяльність. “Первинне джерело соціального контролю витікає з самої природи справи, що організована як суспільне починання, в якому можуть брати участь усі бажаючі, які при цьому нестимуть відповідальність за свої дії” [6, с. 52].

Висновок. Вербалізоване виховання, яке здійснюють “опікуни”, виключає можливість дійсного самовиховання. Воно, як і будь-яка інша розсудкова активність, нездатне зробити себе предметом власної уваги, воно не є рефлексивним. Отож вихователь, застосовуючи репресивні практики як засіб педагогічних впливів на вихованця, демонструє нерозуміння логіки розвитку людської суб’єктності, яка завжди постає на основі свободи і як свобода. Але виховання “взагалі могло би мати сенс лише як дуже критична саморефлексія” [2, с. 85].

Людина може чомусь навчитися тільки через творче сприйняття культурного змісту, навчаючи себе, творчо відтворюючи культурний зміст. У самому слові “навчатися” міститься натяк на важливість самодетермінованості цього процесу. У слові “виховання” ця самочинність і довільність втрачаються: “я вчусь”, але “мене виховують”. Люди з різних причин мають бажання чогось навчитися, проте небагато тих, хто прагне щоб їх виховували. За навчанням охоче визнають спроможність і навіть необхідність перетворюватись на самочинний процес. Метою освіти, яка прагне бути практикою звільнення, можна вважати навчити вчитися. Вчитель повинен бути готовим до того, щоб стати більшою мірою тим, кого навчають, ніж його учні. Він не може бути остаточно впевненим у власній справі. Відповідно важливою складовою освіти як практики свободи постає “невпевнене” у своїй справі виховання. Дійсне виховання може здійснюватися виключно на основі свободи. Без самодіяльності особистості його цілі обертаються на свою протилежність: заклики до свободи обертаються примусом, до совісті – лицемірством, до активності та ініціативності – пасивністю і байдужістю.

“Невпевнене” у своїй справі виховання здійснюється як “виховання без виховання” (С. Соловейчик). Розумна рефлексія не дає йому перетворитися на

догматичну справу, в межах якої можна вірити у необхідність формувати потрібну державі, соціуму, групі людину. Неревлексивне, вербалізоване виховання виключає автономію особистості і її свободу, воно не довіряє непередбачуваності та довільності розвитку людини. Вчитель, який приймає ризик освіти як практики свободи, усвідомлює, що дійсно виховує і навчає не тільки і не стільки він, скільки глибина того культурного змісту, до розпредметнення якого вдалося залучити учнів. В такому випадку освіта це завжди процес винайдення свободи для того, щоб увійти у взаємодію з суб'єктивним виміром культури.

Список використаних джерел:

1. Адорно, Т 2017, Теорія напівосвіти. *Філософія освіти*. 1(20). с. 128-152.
2. Адорно, Т 2019, Виховання – навіщо? *Філософія освіти*. № 1 (24). с. 6-23.
3. Арндт, Х 2002, Що таке свобода? *Між минулим і майбутнім*. Пер. з англ. В. Черняк. Київ: *Дух і Літера*. с.151-181.
4. Возняк, ВС 2008, *Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема*. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана-Франка. 357 с.
5. Гегель, ГВФ 2004, *Феноменологія духу* / з нім. пер. П. Тарашук; Наук. ред. пер. ТО. Кушаков. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 548 с.
6. Дьюї, Д 2003, *Досвід і освіта*; пер. з англ. М. Василечко. Львів: *Кальварія*. 84 с.
7. Кант, І 1989, Відповідь на питання: Що таке Просвітництво?/ Пер. з нім. Магдалини Ласло-Куцюк. *Всесвіт*. 4. с. 135-138.
8. Пролеєв, С 2007, Репресивність освіти: вимушена необхідність чи владні зазіхання соціуму? *Філософія освіти*. 1 (6), с. 17–27.
9. Рансьєр, Ж 2013, *Учитель-незнайко. П'ять уроків із розкріпачення розуму*; пер. з фр. А. Рєпа. К.: Ніка-Центр. 168 с.
10. Фрейре, П 2003, *Педагогіка пригноблених*; з англ. пер. О. Дем'янчук; ред. Є. Горєва. Київ: *Юніверс*. 166 с.
11. Фуко, М 2015, Що таке Просвітництво? / Пер. з франц. Ігора Карівця. *Гуманітарні візії*. 1(2). с.109–116.
12. Biesta, G 2010, A new logic of emancipation: the methodology of JACQUES Rancière. *Educational Theory*, 60. p.p.39–59.
13. Biesta, G, Säfström, CA 2011, A Manifesto for Education. *Policy Futures in Education*, 9(5), p.p. 540–547.
14. Hegel, GWF 1986, Werke: Bd 8. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse: 1830. - Teil 1. Die Wissenschaft der Logik: mit den mündlichen Zusätzen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
15. Hegel, GWF 2013, *Grundlinien der Philosophie des Rechts: auf der Grundlage der Edition des Textes in den Gesammelten Werken Band 14*. Edited by H. D. Brandt. Hamburg: Felix Meiner.
16. Heidegger, M 2002, *The Essence of Human Freedom: An Introduction to Philosophy*. Translated by T. Sadler. New York: Continuum.
17. Kant, I 2007, Lectures on pedagogy. In G. Zöller & R. Louden (Eds.), *Anthropology, history, and education*. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 437–485.
18. Kierkegaard, S 1982, *The concept of anxiety a simple psychologically orienting deliberation on the dogmatic issue of hereditary sin/* ed. and tr. by R. Thomte, A. B. Anderson. New Jersey: Princeton university press princeton.
19. Kierkegaard, S 1954, *Fear and Trembling*. Trans. Howard V. Hong and Edna H. Hong. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
20. Lyotard, J-F 1984, *The postmodern condition: A report on knowledge*. U of Minnesota Press.

21. Perry, G 2004, Education and the Reproduction of the Enlightenment. in *The Enlightenment world*; ed. by M. Fitzpatrick, P. Jones. London: Garland Publishing. p.p. 217-233.

References:

1. Adorno, T 2017, Teoriia napivosvity. (Theory of semi-education). *Filosofii osvity*. 1(20) s. 128-152.
2. Adorno, T 2019, Vykhovannia – navischo? (Education - why?) *Filosofii osvity*. № 1 (24). С. 6-23.
3. Arendt, Kh 2002, Scho take svoboda? (What is freedom?) Mizh mynulym i majbutnim. Per. z anhl. V. Cherniak. Kyiv: *Dukh i Litera*. s.151-181.
4. Vozniak, VS 2008, Spivvidnoshennia rozsudku i rozumu iak filosofs'ko-pedahohichna problema. (The relationship between reason and mind as a philosophical and pedagogical problem) Drohobych: *Redaktsijno-vydavnychuj viddil Drohobyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana-Franka*.
5. Hegel', GVF 2004, Fenomenolohiia dukhu (Phenomenology of spirit) / 3 nim. per. P. Taraschuk; Nauk. red. per. TO. Kushakov. Kyiv: *Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy»*.
6. D'iui, D. 2003. Dosvid i osvita (Experience and Education); per. z anhl. M. Vasylechko. L'viv: *Kal'variia*.
7. Kant, I 1989, Vidpovid' na pytannia: Scho take Prosvitnytstvo? (Answer to the question: What is Enlightenment?) / Per. z nim. Mahdalyny Laslo-Kutsiuk. *Vsesvit*. 4. s. 135-138.
8. Proleiev, S. 2007. Represyvnist' osvity: vymushena neobkhidnist' chy vladni zazikhannia sotsiumu? (Repressiveness of education: forced necessity or powerful encroachment of society?) *Filosofii osvity*. 1 (6), s. 17–27.
9. Rans'ier, Zh 2013, Uchytel'-neznajko. P'iat' uroktiv iz rozkripachennia rozumu (The ignorant teacher. Five lessons on freeing the mind); per. z fr. A. Riepa. K.: *Nika-Tsentr*,
10. Frejre, P 2003, Pedahohika pryhnohlenykh (Pedagogy of the oppressed); z anhl. per. O. Dem'ianchuk; red. Ye. Horeva. Kyiv: *Yunivers*.
11. Fuko, M 2015, Scho take Prosvitnytstvo? (What is Enlightenment?)/ Per. z frants. Ihora Karivtsia. *Humanitarni vizii*. 1(2). s.109–116.
12. Biesta, G 2010, A new logic of emancipation: the methodology of JACQUES Rancière. *Educational Theory*, 60. p.p.39–59.
13. Biesta, G, Säfström, CA 2011, A Manifesto for Education. *Policy Futures in Education*, 9(5), p.p. 540–547.
14. Hegel, GWF 1986, Werke: Bd 8. *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse: 1830. - Teil 1. Die Wissenschaft der Logik: mit den mündlichen Zusätzen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. Frankfurt am Main: *Suhrkamp*.
15. Hegel, GWF 2013, *Grundlinien der Philosophie des Rechts: auf der Grundlage der Edition des Textes in den Gesammelten Werken Band 14*. Edited by H. D. Brandt. Hamburg: *Felix Meiner*.
16. Heidegger, M 2002, *The Essence of Human Freedom: An Introduction to Philosophy*. Translated by T. Sadler. New York: *Continuum*.
17. Kant, I 2007, Lectures on pedagogy. In G. Zöllner & R. Loudon (Eds.), *Anthropology, history, and education*. Cambridge: *Cambridge University Press*. pp. 437–485.
18. Kierkegaard, S 1982, *The concept of anxiety a simple psychologically orienting deliberation on the dogmatic issue of hereditary sin/* ed. and tr. by R. Thomte, A. B. Anderson. New Jersey: *Princeton university press princeton*.
19. Kierkegaard, S 1954, *Fear and Trembling*. Trans. Howard V. Hong and Edna H. Hong. Princeton, New Jersey: *Princeton University Press*.
20. Lyotard, J-F 1984, *The postmodern condition: A report on knowledge*. U of Minnesota Press.
21. Perry, G 2004, Education and the Reproduction of the Enlightenment. in *The Enlightenment world*; ed. by M. Fitzpatrick, P. Jones. London: *Garland Publishing*. p.p. 217-233.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-2

УДК 172/177: 316.7/394: 7.06

**“ЗАПЕРЕЧЕННЯ ЗАПЕРЕЧЕННЯ” ІДЕАЛУ В ЧУТТЄВІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ-СУСПІЛЬСТВА**
*"THE DENIAL OF THE DENIAL" OF THE IDEAL IN THE SENSUAL
ACTIVITY OF MAN-SOCIETY*

П. А. Богдан

Актуальність теми дослідження. У статті актуалізується питання ідеалу як орієнтиру людяності, цілісності істини, добра та краси. Концепт ідеалу містить компоненти: конструювання у свідомості проєкції, репрезентація соціальної системи координат, друге – імперативність бути чуттєво вираженим. В історичному теперішньому ми бачимо розмаїття уявлень розвитку чуттєвої практики. Множинні пошуки в цій діяльності пов'язані з поглибленням приватності життя. Ідеал як об'єднуюча форма стає перепорою в співіснуванні різноманітностей, руйнує конвенціоналізм супротивних думок. Проте ідеал – консолідація єдиних смислів, неможливий при цих економічних розбіжностях. Постійна теоретична криза змушує дослідників звертатися до ідеалу, чуттєвої діяльності індивіда та суспільства.

Постановка проблеми. Проблемним аспектом у постановці питання ідеалу ми вважаємо спробу уявити його як сукупність, як довільне перенесення суб'єктивного досвіду на багатовимірність світу. Його сутність осмислюється крізь призму особистої професійної діяльності. Ми хочемо звернути увагу на конструкт ідеалу, як на суб'єктивне відтворення об'єктивно сформованого в історичних контекстах культури суспільного взірця, який проявляється в чуттєвих та теоретичних формах, залишається цілісним і загальним. Існуючі форми культурних універсалій в заміщенні ідеалу невід'ємно пов'язані з повсякденними нормами буття людей.

Завданням статті стає звернення до прогресивних та регресивних форм прояву суспільного ідеалу. Вважаємо за необхідне постановку завдання щодо реактуалізації конституюючих основ ідеалу. Це є можливим у спосіб осмислення художніх періодів щодо виявлення

Urgency of the research. The article actualizes the question of the ideal as a guide for humanity, integrity of truth, goodness and beauty. The concept of the ideal contains components: constructing a projection in consciousness, representing a social system of coordinates, the second - the imperative to be sensually expressed. In the historical present we see a variety of views on the development of sensual practice. Multiple searches in this activity are related to the deepening of privacy of life. The ideal as a unifying form becomes an obstacle in the coexistence of diversities, destroys the conventionalism of opposing thoughts. But the ideal - consolidation of single meanings, is impossible with these economic discrepancies. The constant theoretical crisis forces researchers to turn to the ideal, sensual activity of the individual and society.

The research objective. We consider the problematic aspect in the formulation of the question of the ideal to be an attempt to imagine it as a totality, as an arbitrary transfer of subjective experience to the multidimensionality of the world. Its essence is understood through the prism of personal professional activity. We want to draw attention to the construct of the ideal, as a subjective reproduction of the objectively formed in the historical contexts of culture social pattern, which manifests itself in sensual and theoretical forms, remains integral and general. Existing forms of cultural universals in the substitution of the ideal are inseparably linked with the everyday norms of human existence.

The task of the article is to address the progressive and regressive forms of manifestation of the social ideal. We consider it necessary to formulate the task of reactualization of the constituting foundations of the ideal. This is possible in the way of understanding the artistic

тенденції до подолання відчуження від індивіда чуттєвих форм суспільного ідеалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично детермінований, об'єктивно існуючий ідеал не залежить від буття, поглядів окремого індивіда. Він також не є сукупністю візрів професійної (часткової) практики. Ідеал є всезагальне, опосередковано розсудливе усвідомлення моністичної природи буття. Чуттєва форма ідеалу розглядається нами з точки зору всезагального. Суспільний ідеал дає змогу бачити прогресивні і регресивні тенденції в розвитку практики. Критерієм прогресивності слугує максимальне вивільнення творчих сил індивіда.

Висновки: тільки економічна основа може бути початком суспільних норм, естетичних уявлень, істини знань та ідей. Ідеал є відношенням індивіду до невідворотності результату розвитку. Коли заперечення не знімає, не зберігає, а просто скасовує минулі форми досягнення ідеалу, то з'являється хиткість уявлень про окремі сфери діяльності. Тому ми вважаємо, що історично точним, перетворюючим дійсність є розуміння ролі стверджуючого заперечення у мистецтві щодо складного перебігу історії та вирішення питання цілепокладання у діяльності кожного з нас.

Ключові слова: суспільний ідеал, цілісність, чуттєве вираження, репрезентація, заперечення заперечення, універсалія, розсудок, форма, діяльність.

periods in terms of revealing the tendency to overcome the alienation from the individual of the sensual forms of the social ideal.

The statement of basic materials. The historically determined, objectively existing ideal does not depend on the existence, views of a particular individual. It is also not a totality of samples of professional (partial) practice. The ideal is universal, indirectly reasonable awareness of the monistic nature of existence. The sensual form of the ideal is considered by us from the point of view of the universal. The social ideal enables us to see the progressive and regressive tendencies in the development of practice. The criterion of progressiveness is the maximum liberation of the creative forces of the individual.

Conclusions: only the economic basis can be the beginning of social norms, aesthetic representations, truth of knowledge and ideas. The ideal is the relation of the individual to the inevitability of the result of development. When the negation does not remove, does not preserve, but simply cancels the previous forms of achieving the ideal, then there is instability of ideas about separate spheres of activity. Therefore, we believe that historically accurate, transforming reality is the understanding of the role of affirming negation in art in relation to the complex course of history and the solution of the problem of goal-setting in the activity of each of us.

Key words: social ideal, integrity, sensual expression, representation, negation of negation, universality, judgment, form, activity.

Актуальність теми дослідження. В наш час різновекторності поглядів на майбутнє існування суспільства та перспективи співіснування людства взагалі, плюральності, а нині – запеклому протистоянню думок, отже низькій ефективності апелювання до інтегруючих цінностей моральності, авторитетності діячів академічної сфери науки та мистецтва, різноманіття, а швидше – різнобарв'я стандартів краси, як ніколи гостро стає питання ідеалу. Ідеалу як орієнтиру людяності, й ідеалу як цілісності істини, добра та краси. Саме до нього ми апелюємо, відстоюючи правоту наших поглядів. Проте очевидно, що ця інстанція відсутня, вона загубилася в новітній історії насамперед в чуттєвому вираженні – у формі художньої культури. Концепт ідеалу передбачає дві вкрай важливі компоненти: точка відліку в соціальній системі координат, а звідси й друге – необхідність бути вираженим, наочним як можливість існування його ідеальної форми в свідомості суспільства. Тобто, необхідність зображення еталону як можливість осмислення, конструювання ідеалу. Актуальність пошуку суспільного, схопленого в моменті естетичної вираженості, цілісного ідеалу

проявляється в художній творчості, оскільки мистецтво відображає його чуттєву форму. Тому саме в мистецтві можливим є наявне, чуттєво достовірне, вичерпно висловлене існування взірця. Ми бачимо, що попередні періоди мають більш цілісні уявлення про ідеали, які виражались в художніх, релігійних, наукових або правових формах. Уявлення про ідеал упорядковувалось в цих конкретних формах свідомості. На зараз ми бачимо розмаїття уявлень, форм виразності, цілей для чуттєвої практики індивіда та суспільства в цілому. Багатовекторність, роздробленість ідеалу в свідомості людини. В мистецтві за останні 150 років це виразилося у формуванні іноді рівно протилежних напрямів. І всі вони вийшли на авансцену історії, претендуючи на ствердження власної концепції бачення краси, досконалості в людині та суспільстві. Розмаїття можливо ще гостріше ставить питання про спільне, всезагальне уявлення ідеалу. Чи можливо це сьогодні в умовах сучасного арт-простору? На наш погляд, такі пошуки і прояви в чуттєвій діяльності пов'язані в першу чергу з поглибленням економічної приватності життя, де суттєво відміні економічні можливості, спосіб існування різних людей і навіть країн сприймаються як належне. Там, де поряд співіснують: від архаїчно родових до буржуазно демократичних відносин, це спонукає до формування багатоманіття уявлень про красу, істинність, моральність. Однак це руйнує конструкт ідеалу, робить фрагментований уявень про нього. Ідеал як об'єднуюча форма стає перепоною в співіснуванні різноманітності, плюральності уявлень, руйнує конвенціоналізм протирічачих думок. Різноманітність економічних інтересів породжує цю багатовекторність уявлень. Проте ідеал – консолідація єдиних смислів, неможливий при цих розбіжностях економічних можливостей. Це все відбувається в умовах, коли особистість сама має шукати ідею, коли суспільство не пропонує цілісного бачення буття. В таких обставинах не дивовижно, що мистецтво, чуттєва діяльність сучасного періоду “обходить” конструкт суспільного ідеалу та перебуває у постійній кризі, протиріччях, зіткненнях різних концепцій, спроб вираження загального ідеалу. Плюралізм поглядів відсторонюється від питання ідеалу, питання універсалій, без яких ідеал неможливий. Ця постійна теоретична криза змушує дослідників знову та знову звертатися до поняття ідеалу, конструювання взірця практичної, чуттєвої діяльності індивіда та суспільства.

Постановка проблеми. Проблемним аспектом в питанні ідеалу ми вважаємо спробу уявити його як сукупність, як довільне перенесення свого суб'єктивного досвіду на цілісність, багатовимірність світу. Його сутність осмислюється крізь призму особистої професійної діяльності. Для представників, скажімо, математики таким загальним абстрактним законом виступає співвідношення чисел, для фізиків – поєднання/ розщеплення атомів, для фізіологів вся складність поведінки людини, як біологічного виду, має бути вписана в комплекс хімічних процесів організму. А художники можуть гадати, що бачать закономірності цього світу у фокусі системи символів, метафор, містичної конотації, що свідчить про майже первинний магічний спосіб формування цілісної свідомості – утворення випадкових зв'язків між феноменами, інтерпретованих майстерністю представників творчих професій. Отже, тенденція виглядає наступним чином: складання зразків в різноманітних сферах життя й діяльності людини, як співпадіння (на основі ерудиції, обізнаності) уявлень про ідеал у співвідношенні із зразками поведінки, функціонування організму, дієвості законів і, нарешті, творами мистецтва, та, так би мовити, “правильними”, “істинними” знаннями і вчинками. Ми хочемо звернути увагу на конструкт ідеалу не як на довільне складання особистої версії

взірця, а як на суб'єктивне відтворення об'єктивно сформованого в різних історичних контекстах культури ідеалу – суспільного взірця, який проявляється в різноманітних чуттєвих та теоретичних формах, але залишається цілісним і загальним. Конструкт всезагального взірця уявляється, як застиглість, закам'янілість (у випадку скульптури – чуттєво конкретний образ, що відлито у бронзі) процесу існування суспільного ідеалу. Його неможливо штучно створити, нав'язати, ігноруючи об'єктивні історичні умови існування, нібито “зберегти”, “осягнути” тим самим теоретично усвідомлене, духовне значення для людини. Вивчення етапів перетворення, розвитку суспільного ідеалу, заперечення вже віджилих себе форм його прояву дозволить нам відтворити адекватний, об'єктивний конструкт – цілісність уявлення ідеалу. На наш погляд, одним із основних його аспектів є мінливість, історична детермінованість, тому заперечення для мистецтва та через мистецтво, як форму свідомості, є специфічною характеристикою, що виступає в художній діяльності у спосіб ствердження нового ідеалу, навіть якщо він має протиріччя, зовні спростовуючий або заперечуючий характер. Сучасні дослідники, які вивчають питання ідеалу відмічають важливість його формування для гармонійного існування індивіда у суспільстві. Ми хочемо зауважити, що існуючі форми конструктів – культурних універсалій в заміщенні ідеалу, та їх перетворення в суспільстві невід'ємно пов'язані з економічним устроєм та повсякденними нормами буття людей. Ідеал у даному контексті може виявитися протилежним щодо того, в якому економічному становищі опинилися різні групи людей або навіть соціальні прошарки, державницькі інституції та економічні класи. Релігійні форми ідеалу, його правова внормованість у повсякденні залежать від образу чуттєвої вираженості, художньої конкретизації зв'язку теперішнього – майбутнього соціального перетворення. На цьому сходяться дослідники поняття ідеалу від Сократа до теперішніх часів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автори надають тлумачення ідеалу як взірця для естетичної (чуттєвої), етичної, професійної або правової діяльності, звертають увагу на ідеал як сформовану та встановлену норму співіснування індивідів у суспільстві. Осмисленням суспільного ідеалу та його перетворенням в різних історичних реаліях займалось багато дослідників. Необхідність методологічно скерувати нашу розвідку обумовлює звернення лише до окремих напрямів, підходів даної проблематики. Нас цікавитиме концепція Г. Ф. В. Гегеля, який конституювання ідеалу зробив однією з центральних ідей своєї системи. Також погляди Е. Фукса, оскільки автор на базі художньої творчості презентує узагальнення, виводить певну тенденцію, взаємозалежність щодо зміни сприйняття суспільного ідеалу і моралі. В контексті історико-філософської спадковості важливими є думки А. С. Канарського, який керуючись філософською, логіко діалектичною системою Гегеля, досліджував розгортання чуттєвого досвіду, зокрема, крізь призму естетичного ідеалу в залежності від економічного розвитку суспільства. Для сучасних дослідників важливо надати поняттю “ідеал” чіткого визначення, щоб сфокусувати дискурсивне поле інтерпретацій (Л. В. Чорна, Г. М. Клешня). О. О. Гоцуляк, Х. М. Маркович відмічають економічні, історичні, суб'єктивні та об'єктивні аспекти утворення і розвитку суспільного ідеалу, його значення, необхідність у позитивних і далекоглядних перетвореннях навколишнього світу. Відмічають більшу чи меншу цілісність у формуванні суспільного ідеалу в спосіб художньої творчості, також перетворення, заперечення минулої цілісності суспільного ідеалу такі вчені, як Л.В. Чорна, Є. Вакуленко, В. Дротенко. Складові

ідеалу: краса, добро та істина, і уявлення про їх єдність в різні епохи вивчали В. Кабуладзе, О. Петінова, І. Кобзева, А.Залужна, інші дослідники.

Постановка завдання. Ми бачимо проблему в тому, що ідеали, які постають у релігійних, художніх, правових формах з часом входять у протиріччя з моментом теперішнього часу історії, фактичним життям суспільства. Отже звертаємо увагу на прогресивні та регресивні форми прояву суспільного ідеалу. Вважаємо за необхідне постановку завдання щодо реактуалізації засадничих, конституюючих основ ідеалу: цілісності краси, добра та істини і чуттєвої його достовірності, вираженості. Це, на нашу думку, є можливим у спосіб осмислення загальних принципів різних художніх періодів, мистецьких напрямів та виявлення тенденції до подолання відчуження від індивіда чуттєвих форм існування суспільного ідеалу, отже формування нового образу гармонізації діяльності людини та суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наші погляди базуються на тому, що історично детермінований, об'єктивно існуючий (як чуттєва вираженість, інтенція, трансценденція) ідеал не залежить від буття, поглядів, примх окремого індивіда. Він не зникає і не з'являється за бажанням та волею однієї людини. Ідеал не є сукупністю візрів професійної (часткової) практики. Ці твердження, а швидше – заперечення, можливі у разі, якщо підходить до опису поняття ідеалу апофатично. Якщо ж давати стверджуюче визначення ідеалу, то він є – всезагальне, універсальне, опосередковане усвідомлення моністичної природи буття. Ідеал (лат. *Idealis* від грец. Ἰδέα – образ, ідея) його чуттєва форма розглядається з точки зору всезагального, будь-яка його форма розглядається як всезагальне, як універсальне, як особливе співпадіння одиничного і всезагального. Саме тому Гегель і визначає предметом філософії вивчення всезагального. Можна сказати, що ідеал є предметом кожної з діяльностей людини, тому, що в окремії діяльності ідеал отримує свою специфічну форму існування. Форма товару, виробу мистецтва чи послуги підпорядковується ідеальному чуттєвому образу тієї чи іншої суспільно корисної діяльності. Як закони природи, так і закони суспільного розвитку піддаються осягненню індивідом, якого Гегель називає всезагальним індивідом, протиставляючи його окремому індивіду. Історія емпіричних наук показала нам здатність за умов адекватного відображення законів природи на пристосування цих законів потребам людини. Так само і з суспільним ідеалом – адекватний конструкт - універсальне дає змогу бачити прогресивні і регресивні тенденції в розвитку суспільної практики. Критерієм прогресивності слугує максимальне вивільнення продуктивних, творчих сил кожного індивіда.

Ідеал як цілісність поставав у певні історичні періоди в різних формах. В першу чергу про ідеал ми можемо сказати, як про табу, систему законів. Їхнє порушення могло призвести до загибелі спільноти, яка сприймала зазначені орієнтири в повній мірі універсальності, дотримувалася їх, оскільки це священні правила. За невиконання не дуже чітко уявлялось саме покарання, проте воно слідувало від вищих сил. Саме в такій магічній формі перед нами постає перше узагальнення суспільних відносин. Серед таких уявлень про ідеал випадкові форми діяльності людини поставали в якості священних, прекрасних, благих. Ця не розірваність, синкретичність діяльності дозволяла будь-який предмет наділяти надприродними можливостями, та окремії представник спільноти міг уявно, а для архаїчної свідомості – реально, впливати на об'єктивні зміни в природі та суспільстві. В такій формі ідеалу складно виокремити моменти краси, добра та істини, бо це поки, по-перше, первинно синкретична форма, по-друге,

кожна окрема річ береться тільки в контексті діяльності і розглядається, як результат діяльності. В зазначеному початковому варіанті ідеалу простежується те, що він сприймається, як єдино можливий, безальтернативний спосіб, водночас – критерій організації діяльності суспільства. Це також є витокom подальших уявлень окремих форм ідеалу в якості взірців того, що осмислюється, як естетичне, етичне та істинне. Опис чуттєвого, художньо оформленого ідеалу надав Платон, коли характеризував Атлантиду. В її образі відходять на задній план окремі переживання, почуття страждання чи радості індивідів. Головним постає “втільений” ейдос, сконструйований образ ідеального державного устрою: правил, законів співіснування людей. Для античного уявлення ще не існує індивідуальності, отже орієнтованих на неї, її винятковість принципів окремо від законів суспільства.

Рухаючись історичними віхами далі, маємо звернутися до ідеалу як канону – впорядковано застиглої традиції уявлень про прекрасне, істинне, досконале в своєму роді. Канон в загальному значенні розуміється як укладена, водночас сакралізована, не змінна система законів, правил в діяльності людини. Всі зазначені характеристики є похідними від головного змісту – через канон важливо відтворити, забезпечити зв'язок оточуючої, швидкоплинної реальності з істинним світом буття. Релігійний канон відображає таку систему уявлень, де відбувається незворотно абсолютизоване перенесення образу ідеального устрою людства в потойбічне життя. Отже, слідування канонам царства божого на землі дає шанс приєднатись до такого ідеалу в безкінечному, вічному майбутньому. Це заперечує, відрізняється від ідеалу античності тим, що для останнього образ ідеального суспільного устрою “колись” (у міфологізованому минулому) існував, тобто міг і мав бути досяжним в земних модусах реальності. “Історичний” час та катастрофа загибелі Атлантиди, описані Платоном, не змінили онтологічного статусу ідеалу. Тобто час і простір не розщепилися на “до” та “після”, на відміну від релігійних уявлень про циклічність, однак незворотність, дискретність часу, обумовлену гріховним падінням людини – відступництвом від ідеалу. Також важливо зазначити, що розвиток суспільних відносин у сенсі поглиблення розподілу праці робить ідеал у канонізованих формах професійним еталоном, де кожна окрема діяльність має свій специфічний комплекс правил, який корелюється з розвиненістю галузевої майстерності, професійністю діяльності. Тому й ідеал у формі канону міг сприйматись, як сукупність взірців різних сфер діяльності. Критерієм істинності такого ідеалу починає слугувати вже не синкретична, нероздільна практика суспільства, а досконалість володіння розвитком окремого предмету. Якщо брати до уваги теоретичне оформлення даного принципу, то з ним кореспондує, зокрема, окреслений В. Кебуладзе кантівський підхід до розуміння краси, де німецький мислитель як суб'єктивний ідеаліст розділяє красу на вільну, незалежну красу окремого предмету та красу обумовлену, залежну від цілей і потреб людини [6]. За Кантом, краса як така – сама по собі, краса “речі в собі” вважається найвищою, природною (у сенсі онтологічно вродженою), звільненою від нашарувань людської культури. Але постає питання, чи взагалі людина може сприймати, бачити красу, сутність будь-якого предмету, кожен її окремішність, ізольованість без контексту історії людської діяльності? Аргументом заперечення цього методологічного інструментарію щодо ідеалу є, на нашу думку, той факт, що чуттєва здатність, спроможність як до вираження, так і до сприйняття, пізнання індивідуальної краси виробляється суспільним розвитком. Індивідуальна краса предмету нічого не набуває та не втрачає, отже не може бути осмислена/ оцінена (виміряна,

співставлена тощо) без включення в контекст історії суспільного розвитку. Саме це і спонукає Гегеля як моніста стверджувати розуміння краси будь-якої одиниці крізь призму руху всезагальної необхідності, зокрема й процесу станово детермінованої людської діяльності. У цьому русі кожен об'єкт, цілісна одиницьність пізнається у сутнісному зв'язку загального руху духу, де людина і є втіленням розгортання – поставання всезагального духу, насамперед у формі культури, історії людської діяльності. Отже, кантівське поняття краси у її трансцендентальній перцепції заперечується універсальна значущість краси як чуттєвого вираження ідеалу, її окремішність унеможлиблює всезагальне, бо сам об'єкт є лише моментом становлення цілого. За Гегелем така трансцендентуюча краса, без якої не відбувається (згідно концепції Канта) чуттєве пізнання, є найбільш не цікавою у мистецтві, а справжнє мистецтво має метою розкриття одиничної краси як всезагальної – у цілісності ідеалу.

Модерний проект культури, як новоєвропейський період історії, демонструє все більше професійне відокремлення, ускладнення, відповідне галузеве розмежування діяльності, що призводить до частковості в розумінні ідеалу, руйнуванню цілісності цього конструкту. Починаються експерименти художньої форми, у яких заперечується саме зміст, призначення мистецтва в чуттєвому вираженні здійснити схоплення моменту (соціального та історичного, суспільного та індивідуального) всезагальності ідеалу. Трансформується зв'язок художньої мови, образності, поетики із предметом мистецтва, отже й предметом його рефлексії. В неklasичних, неакадемічних, у ХХ столітті – авангардних, постмодерністських формах вираження чуттєвого досвіду, починає набирати оберті процес заперечення одного з найбільш цінних з точки зору змісту художньої діяльності компонентів мистецтва, а саме, здатність через окремий предмет, образ показати сутність, всезагальність ідеалу – взірця цього перетворення. Художній простір розщеплюється на окремі предмети та головне – довільний зв'язок між ними. “Художні пошуки постмодернізму можна охарактеризувати як пошук альтернатив модернізму, ідеали якого іноді фактично руйнуються через ствердження прямо протилежних принципів,” - стверджує Євгенія Вакуленко [3, с. 2].

Остаточною перемогою індивідуально “привласненого”, капіталізованого ідеалу, як рядопокладеність плюралізму істини, добра та краси, є краса, що не знаходячи виходу в межах історично заданого художнього рельєфу реальності, прагне естетизувати, закріпити, затвердити це заперечення ідеалу як універсалії. Подібне до того, як можна використати рояль, що не має клавіш, прикрашаючи його серветками, квітками тощо, та тішитися тим, як естетично інструмент виглядає в інтер'єрі кімнати. Дослідниця Л. В. Чорна зазначає: “... постмодерністський суб'єкт), який дивиться на воду, проте по воді йдуть хвилі. Він бачить себе частково, роздрібно, закохується на одну мить у своє обличчя, відображене у хвилі, що відразу зникає, і забуває це кохання. Ідеал потрапляє в темпоритм кліпового атракціону. У цьому вже немає вічності, яка існувала аж до діалогу “Наркисс” Г. Сковороди <...>. У цьому немає абсолютного виміру, проте є вже той профанний вимір, який є майже деструкцією темпоральності та існує на межі руйнування всесвіту” [11, с. 172].

Таким чином, в сучасних напрямках мистецтва, тенденціях розвитку арт-простору естетизація стверджує заперечення самої можливості ідеалу. Його безнадійну відсутність та втрату онтологічного сенсу. Запереченням цього звучить думка Х. М. Маркович: “Тому суспільний ідеал, без перебільшення,

можна вважати вершиною прагнень, цілей, масових та професійних ідей про бажане, вільне від негативу сьогодення та майбутнє” [9, с. 18].

Важливо, що ідеал та зміна його форми має свою об'єктивну, історичну природу на що вказує Х. М. Маркович: “Варто чітко розуміти, що суспільний ідеал є історично обмеженим, він відповідає стану суспільства, рівню соціального розвитку та наукових знань свого часу” [9, с. 18]. В наш час всі вказані траєкторії швидкоплинно змінюються, до того ж все більше потрапляють у геометрично прогресуючу залежність від умов, можливостей капіталізації критеріїв досконалого, істинного, бажаного, як прибутку – додаткової вартості “ідеалу” на кшталт естетизованого роялю без клавіш. Економічний устрій, де індивід мислить себе не як представник полісу, спільноти чи професії, а уявляє свою частковість, екзистенційну мінливість у протиставленні інтересам суспільства передбачає, що за таких умов образ реальності/ блага/ ідеального соціуму починає набувати тих форм, ознак, в яких саме цьому індивіду буде легше/вигідніше існувати. Тобто ідеал витончується, його більше не тримають підпорки таких конструктів, як взірць, приклад. Відповідно й заперечується сама можливість його чуттєвого відтворення – мистецтво позиціонує суб'єктивні враження. Плюралізм уявлень заперечує ідеал, як конвенційність, натомість “укладає” договір про співіснування різних уявлень, не поєднаних спільним інтересом. За таких обставин нерозривні складові, а краще сказати – прояви ідеалу: краса, добро та істина, підкорюючись гравітації прибутковості потрапляють у перегони на швидкість/ креативність та спритність/комунікативність. Маркетингова, комерційна стратегія скеровує наразі значення/ цінність/ вартість виробу мистецтва, що встановлюється його ціною за законами розвитку арт-ринку. Зазначений підхід до цілісності ідеалу призводить до суб'єктивного викривлення, дисбалансу в його єдності, де в залежності від потреб індивіда можуть естетизовано “виблискувати” різні аспекти цього предмету. Згідно тенденцій може ігноруватись об'єктивна цілісність розвитку мистецтва та, наприклад, моральні якості суб'єкта будуть довільно визначати об'єкт, як прекрасний чи істинний, хоча ця трансформація засвідчує повне неспівпадіння з загальними уявленнями. Протистояння інтересів проявляється у запереченні цілісності ідеалу, контраверсійності уявлень про красу, добро, істину. У підсумку – протистоянні задач мистецтва та функцій держави. Домінує суб'єктивність вражень, різниця чуттєвого сприйняття природних, соціальних об'єктів, зрештою – звеличення цих окремих почуттів до рівня закону.

Одним із наших припущень щодо історичного руйнування цілісності ідеалу у спосіб чуттєвого відображення уривчастості, свого роду художнього перекодування реальності виступає деструкція цілісності та темпоральність соціального напруження моменту існування. Наприклад, імпресіонізм стає тим запереченням академічної завершеності образу, яка вже кілька століть визначала естетичний ідеал у зображальному мистецтві. Перш ніж висловити аргументи щодо зазначеного припущення, важливо сказати, що у нас немає жодного суб'єктивного несприйняття, упередженості стосовно цих великих майстрів, їхньої творчості. Навіть більше – наші смакові вподобання ускладнюють поставлене дослідницьке завдання щодо ідеалу в парадигмі гегелівської пізнавальної конструкції та її розгортання в естетичній теорії ХХ століття. Однак, імпресіоністи першими висунули момент спостереження повсякденного життя як самоцінність, напрочуд розриваючи цілісність символічного секулярного (етикет) та релігійного канону. Показово, що у своєму

співвідношенні етичні та естетичні представлення початку імпресіонізму, де самостереження, відірване від призначення спостережуваного об'єкта підноситься до самоцінності. Можна проілюструвати це на серії з двадцяти вісьмох картин “Руанський собор” (1982-1984 рр.) Клода Моне, де так символічно церква втрачає свою самобутність архітектурного об'єкта, і залишається тільки спостереженням предикатів архітектури щодо часу доби та року. Фактично образ собору як соціального (божественного) інституту поступається своїм місцем скороминущому враженню споглядаючої на світ людини. Погляд суб'єкта, яким вихоплено з циклічності та заданості історичного часу стан природи, стає новим етичним ставленням та естетичним досвідом художника. Без такого протиставлення інтересів маленького, а точніше – кожної людини до всезагального ідеалу, як цільності діяльності людини, без заперечення, яке відобразилося у мистецтві, ми не могли б рухатись далі: від спроб описувати ідеал за допомогою канону до способів його змінити. У цього руйнівного – у сенсі заперечуючого попередні академічні, канонічні художні форми, історичного руху виявляються дві тенденції періоду іспресіонізму – постімпресіонізму, модернізму – постмодернізму: революційна та реакційна.

Модернізм намагався довільно визначати форми та їх цілі, виходячи не з цілого (з чим би не погодився ні Арістотель, ні Спіноза, ні Гегель), а з взятих розділено, самоцінно окремих форм (мається на увазі форм діяльності та форм свідомості). “Кубісти або розкладали форму на складові елементи, або спрощували принципи Сезанна до примітиву. В обох випадках переважали аналітичні, а не синтетичні стремління Сезанна. Відомі слова Сезанна – “трактуйте природу у вигляді циліндра, кулі, конуса...” – були сприйняті надміру” [5, с. 269].

Якщо говорити про спроби подолання (заперечення) модернізмом самого себе, у сенсі відповідності людині, то необхідно зупинитися на темі промислового дизайну. “Баухаус” зі своїм принципом “форма слідує за функцією” збігається з відношенням Г. В. Гегеля до форми “зовнішнє робить внутрішнє видимим, або взагалі якимсь буттям для іншого, передусім тільки як орган-, адже внутрішнє, тією мірою, якою воно є в органі, — це сама діяльність” [4, с. 219]. Знову ставиться завдання відповідності мистецтва та діяльності потребам людини. Так “Баухаус” також з'являється в реаліях нових ідеалів по відношенню до речей. Л. В. Чорна узагальнила: “Отже, річ стає універсалією, загальним образом. Річ стає ідеалом, а процес споживання проявляється як речовинне ставлення однієї людини до іншої” [10, с. 126]. Проте через річ відкривається суспільна, людська, всезагальна сутність практики, потреби діяльності людини. Таким чином можна сказати, що мистецтво промислового дизайну починає на новій основі збігатися з античною утилітарністю, де ще корисність збігалася з красою форм. “Для античної людини утилітарне – це не просто окрема корисність існуючого, корисність тих чи інших речей, їх кількості чи якості, а корисність взагалі всього того, що могло б бути привласнено безпосередньо тілесним чином (способом): починаючи від корисності їжі і закінчуючи корисністю слухання музики, корисності занять фізичними вправами – і корисності занять філософією (“любов'ю до мудрості”)” - зазначив у своїй роботі А. С. Канарський [7, с. 209]. Саме в античності людина вперше застає красу у формі тілесності, а отже відповідність речі тілу людини буде відображати красу діяльного тіла у речі.

Промисловий дизайн як спосіб відображення, планування та перетворення майбутнього може знову повернутися до цієї тотожності форми, діяльності та мети (краси, істини та добра) у людині, не намагаючись формально

замінювати собою ті види діяльності, які історично склалися у представленні, як специфічно художні, а в першу чергу відповідати історичним завданням людини, і тут ми повністю згодні з Г. М. Клешня: “Беручи до уваги різні точки зору, висловлені в різні часи та епохи, можна констатувати, що об’єктивність ідеалу полягала в тому, що він виникає як об’єктивна необхідність, яка відображає об’єктивні потреби в удосконаленні певного суспільства, держави, особистості” [8, с. 94]. Але ця проблема не може бути вирішена в рамках мистецтва. Власне кажучи, лише в межах мистецтва неможливо зробити метою будь-якого виробництва – людину. У буржуазному суспільстві, де метою виробництва залишається прибуток, а не людина, це неможливо.

І зараз ці принципи відповідності форми до діяльності не втратили сили, а може навіть і стають безсумнівними, якщо згадати, що засновник фірми “Apple”, Стів Джобс, сповідував принципи “Баухауза”. Він вважав дизайн найважливішою частиною діяльності фірми. Дизайнер та викладач цієї школи В. Гропіус навіть висунув гасло: “мистецтво та техніка – нове єднання”. Стів Джобс, працюючи над дизайном Macintosh, намагався втілити дану ідею, зробивши новий комп’ютерний дизайн “єднанням мистецтва та технології”. І це не було формальним позерством для С. Джобса. Він навіть перед важкою операцією відмовився від кисневої маски, тому що її дизайн не відповідав його уявленням про красу, а, на думку Стіва Джобса, потворна річ не може бути корисною. Цей світоглядний підхід він запозичив у американського дизайнера Віктора Папанека, центральною ідеєю якого було “дизайн для реального світу” та соціальна відповідальність дизайнера. Згідно Папанеку, дизайнер зобов’язаний створювати функціональні речі з метою вирішення проблем реального світу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Тільки економічна основа може бути початком для становлення суспільних норм, естетичних уявлень, істини знань та ідеї в суспільстві. Мається на увазі формування такого ставлення людини до природи та людини до людини, яке базувалося б на соціально-економічній необхідності, запиту на перетворення самої діяльності. Отже визнавало би пізнаваність світу та можливість його змінювати. Людина неухильно змушена шукати та відкривати критерії істини, добра та краси у самій діяльності за свідомим перетворенням світу. І це ж необхідно сказати про прогресивність, невідчужуваність у сучасному сприйнятті навколишнього світу. Ідеал є відношенням індивіду до об’єктивності невідворотності результату розвитку. Діалектика відношення індивіда до всезагального руху виражається в тому, що чим більша впевненість у результаті, в об’єктивності загального процесу, тим активніше прояв волі індивіда у цьому процесі. Чим більше розвинуте поняття ідеалу, тим більш впевнена людина в об’єктивності критеріїв істинності, моральності вчинку, краси своєї діяльна. На цьому етапі ми і стикаємось з нерівномірністю освоєння ідеалу в його цілісності, ідеалу побудови суспільних відносин в економічно різних прошарках суспільства. Коли заперечення не знімає, не зберігає, а просто заперечує минулі форми досягнення ідеалу, то з’являється суб’єктивність, неґрунтовність, невизначеність, хиткість уявлень про окремі сфери діяльності, з’являється постмодернізм як примирення різновекторності поглядів, рівність піднесеного і побутового. Є чуттєвість, проте немає філософії, культури теоретичного мислення щодо чуттєвого вираження ідеалу. Через відсутність такої культури ідеал перетворюється в моду, стандарт, не осмисленість, а мінливість в судженнях про нього. Цій тенденції протистоїть рух чуттєвої діяльності до

повернення всезагальності ідеалу, до потреб діяльності суспільства, співпадіння форм предмету і тілесності людини. Ми бачимо, як у сучасних формах політичного вандалізму по відношенням до творів мистецтв проявляється, по перше, рефлексія суспільного ідеалу, його стан. По друге, формування, боротьбу між різними економічними, політичними групами за встановлення нового образу, ідеалу, суспільної норми задля перетворення суспільства. Тому ми вважаємо, що історично точним, перетворюючим дійсність, а не відображаючим її у дзеркалі спустошених сенсів та знищених ідеалів “задзеркалля”, є розуміння ролі стверджуючого заперечення (заперечення заперечення) у мистецтві щодо складного загального перебігу історії та вирішення питання цілепокладання у діяльності та співвідношенні форми до діяльності, для сучасного художника/ глядача/ кожного з нас. Від цього буде залежати подолання відчуження людини у всіх формах та сферах нашого буття.

Список використаних джерел:

1. Papanek, V 1985, *Design for the real world: Human Ecology and Socia Change*, London: Thames and Hadson.
2. Fuchs, E 1993-1994, *An Illustrated History of Morals*, Publishing house: Republic Year, pp. 442, 497, 511.
3. Вакуленко, Є 2017, ‘Сучасне мистецтво: проблеми його трансформації та розуміння у культурному просторі’, *Інститут мистецтв*, 26 June. Доступно: <<https://core.ac.uk/display/300404741>>. [12 Листопад 2023].
4. Гегель, ГВФ 2004, *Феноменологія духу*, пер. з нім. П. Таращук, наук ред. пер. Ю. Кушаков, Київ: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 548 с.
5. Дротенко, ВІ 2022, ‘Антологія форм абстрактного живопису у мистецтві модерну’, *Міжнародний науковий журнал “Грааль науки”*, № 21. Доступно: <<https://doi.org/10.36074/grail-of-science.28.10.2022.050>>. [4 Грудень 2023].
6. Кебуладзе, В 2015, ‘Користь краси й автономія розуму’, *Філософська думка*, № 2.
7. Канарський, АС 2008, *Діалектика естетичного процесу*, Київ: Миронівська типографія, 378 с.
8. Кleshня, ГМ 2014, ‘Поняття ідеалу у класичній філософії’, *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія..* № 1 (19). Доступно: <<https://doi.org/10.18372/2412-2157.19.10280>>. [16 Листопад 2023].
9. Маркович, ХМ 2020, ‘У пошуках суспільного ідеалу: теоретико-правовий аналіз’, *Юридичний науковий електронний журнал*, № 6. Доступно: <<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/2>>. [4 Грудень 2023].
10. Чорна, ЛВ 2016, ‘Роль ідеалу в світоглядному просторі Постмодерну’, *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал*, голов. ред. Яковлев, ДВ, відпов. секретар Шамша, ІВ. *Національний університет “Одеська юридична академія”*, Одеса, Вип. 14, с. 126-129. Доступно: <<https://hdl.handle.net/11300/11788>>. [2 Грудень 2023].
11. Чорна, ЛВ 2016, ‘Ідеал у колі розуміння філософської рефлексії’, *Актуальні проблеми філософії та соціології: Науково-практичний журнал*, голов. ред. Яковлев, ДВ, відпов. секретар Шамша, ІВ. *Національний університет “Одеська юридична академія”*, Одеса, Вип. 10, с. 171-173. Доступно: <<https://hdl.handle.net/11300/11994>>. [12 Листопад 2023].

References:

1. Papanek, V 1985, *Design for the real world: Human Ecology and Socia Change*, London: Thames and Hadson.
2. Fuchs, E 1993-1994, *An Illustrated History of Morals*, Publishing house: Republic Year, pp. 442, 497, 511.
3. Vakulenko, Ye 2017, ‘Suchasne mystetstvo: problemy yoho transformatsii ta rozuminnia

- u kulturnomu prostori (Modern art: problems of its transformation and understanding in the cultural space)', *Institut mystetstv*, 26 June. Dostupno: <<https://core.ac.uk/display/300404741>>. [12 November 2023].
4. Hegel, GVF 2004, *Fenomenolohiia dukhu (Phenomenology of Spirit)*, per. z nim. P. Tarashchuk, nauk red. per. Yu. Kushakov, Kyiv: *Vyd-vo Solomii Pavlychko "Osnovy"*, 548 s.
  5. Drotenko, VI 2022, 'Antolohiia form abstraktnoho zhyvopysu u mystetstvi modernu (Anthology of forms of abstract painting in modern art)', *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Hraal nauky"*, № 21. Dostupno: <<https://doi.org/10.36074/grail-of-science.28.10.2022.050>>. [4 December 2023].
  6. Kebuladze, V 2015, 'Koryst krasy u avtonomiia rozumu (The benefit of beauty and the autonomy of the mind)', *Filosofska dumka*, № 2.
  7. Kanarskyi, AS 2008, *Dialektyka estetychnoho protsesu (Dialectics of the aesthetic process)*, Kyiv: *Myronivska typohrafiia*, 378 s.
  8. Kleshnia, HM 2014, 'Poniattia idealu u klasychnii filosofii (he concept of the ideal in classical philosophy)', *Visnyk NAU. Seriia: Filosofiia. Kulturolohiia*, № 1 (19). Dostupno: <<https://doi.org/10.18372/2412-2157.19.10280>>. [16 November 2023].
  9. Markovych, KhM 2020, 'U poshukakh suspilnoho idealu: teoretyko-pravovyi analiz (In search of a social ideal: a theoretical and legal analysis)', *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, № 6. Dostupno: <<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/2>>. [4 December 2023].
  10. Chorna, LV 2016, 'Rol idealu v svitohliadnomu prostori Postmodernu (The role of the ideal in the worldview space of the Postmodern)', *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii: Naukovo-praktychnyi zhurnal*, holov. red. Yakovlev, DV, vidpov. sekretar Shamsha, IV. *Natsionalnyi universytet "Odeska yurydychna akademiia"*, Odesa, Vyp. 14, c. 126-129. Dostupno: <<https://hdl.handle.net/11300/11788>>. [2 December 2023].
  11. Chorna, LV 2016, 'Ideal u koli rozuminnia filosofskoi refleksii (The ideal in the circle of understanding of philosophical reflection)', *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii: Naukovo-praktychnyi zhurnal*, holov. red. Yakovlev, DV, vidpov. sekretar Shamsha, IV. *Natsionalnyi universytet "Odeska yurydychna akademiia"*, Odesa, Vyp. 10, s. 171-173. Dostupno: <<https://hdl.handle.net/11300/11994>>. [12 November 2023].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-3

УДК 130.2:37.012.1

ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІНЖЕНЕРНОГО МИСЛЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

INTENTIONALITY AND FUNCTIONAL POTENTIAL OF ENGINEERING THINKING IN THE CONDITIONS OF MODERN MILITARY CHALLENGES

І. С. Водовозов

Актуальність теми дослідження. В умовах сучасних воєнних викликів, які гідно витримує українське суспільство протягом тривалого часу, особливої значущості набуває інженерне мислення. Іntenціональність інженерного мислення має абсолютно різне спрямування в горизонтах мирного життя та в умовах війни. В опціях війни

Urgency of the research. In the conditions of modern military challenges, which Ukrainian society has withstood with dignity for a long time, engineering thinking acquires special significance. The intentionality of engineering thinking has a completely different direction in the horizons of peaceful life and in conditions of war. In war options, the technical and

технічно-творча креативність інженерного мислення переважно проявляється в розробці ефективної зброї масового знищення, а також засобів протидії та захисту. Відповідно, зростає суспільний запит на військових інженерів та креативних робітників у військовій галузі, а особливо на інженера-творця, який в екстремальних умовах створює життєво важливі пристрої.

Постановка проблеми. Високотехнологічні протистояння, безпека та обороноздатність, роль інженерії в гуманітарних місіях та реабілітації, етичні питання розвитку воєнних технологій, вплив глобалізації та роль інженерного мислення у постконфліктному відновленні набувають особливого значення в сучасному філософському дискурсі. Мета дослідження полягає у визначенні функціонального потенціалу, соціальної значущості та ролі, яку відіграє інженерне мислення у створенні надсучасних технологій в умовах війни, а також у виявленні амбівалентності імпульсів інженерного мислення в опціях війни і миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ролі технології та інженерії у життєвому просторі людини присвячені праці С. Вінчестера, Е. Мейерса, К. Мітча, К. Смайта, А. Устундага, Е. Чевіккана, Е. Шацберга та ін. Аксиологічні та культурно-антропологічні аспекти інженерного мислення розглядаються у працях українських дослідників. Насамперед це дослідження В. Воронкової, І. Голіад, І. Маркуса, О. Шульги. Особливого значення набувають дискусії щодо відповідального використання технологій в контексті воєнних дій та створення її розвитку більш мирних інновацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Філософія технології є важливою цариною дослідження, оскільки розглядає вплив технологій на людське буття, суспільство та майбутнє людства. Технології мають значний вплив на людське життя та міжнародні відносини, формуючи нові виклики та фундаментальні питання щодо етичності їхнього використання, відповідальності розробників та користувачів, а також можливі наслідки для

creative creativity of engineering thinking is mainly manifested in the development of effective weapons of mass destruction, as well as countermeasures and protection. Accordingly, there is a growing public demand for military engineers and creative workers in the military industry, and especially for a creative engineer who creates vital devices in extreme conditions.

Target setting. High-tech confrontations, security and defense capabilities, the role of engineering in humanitarian missions and rehabilitation, ethical issues of the development of military technologies, the impact of globalization and the role of engineering thinking in post-conflict reconstruction are gaining special importance in modern philosophical discourse. The purpose of the research is to determine the functional potential, social significance and role played by engineering thinking in the creation of state-of-the-art technologies in the conditions of war, as well as to reveal the ambivalence of the impulses of engineering thinking in the options of war and peace.

Actual scientific researches and issues analysis. The works of S. Winchester, E. Meyers, K. Mitch, K. Smythe, A. Ustundag, E. Chevikkan, E. Schatzberg, and others are devoted to the study of the role of technology and engineering in the human life space. Axiological and cultural-anthropological aspects of engineering thinking are considered in the works of Ukrainian researchers. First of all, this is the research of V. Voronkova, I. Golliad, I. Markus, and O. Shulga. Discussions about the responsible use of technology in the context of military operations and the creation and development of more peaceful innovations are of particular importance.

The statement of basic materials. Philosophy of technology is an important area of study because it examines the impact of technology on human existence, society, and the future of humanity. Technologies have a significant impact on human life and international relations, creating new challenges and fundamental questions about the ethics of their use, the responsibility of developers and users, as well as possible consequences for the future world. Issues related to establishing a

майбутнього світу. Особливої уваги потребують питання, пов'язані зі встановленням балансу між технологічними можливостями та загальними цінностями суспільства.

Постає питання генези визначення інженерної успішності, яка умовно може відбуватися в залежності від контексту, де здійснюється проект. У мирні часи успішність цього проекту оцінюється за критеріями ефективності, економічності та інноваційності, оскільки задача полягає в покращенні технологій, оптимізації процесів і забезпеченні сталого розвитку.

Інженерне мислення в умовах глобалізованого світу та тривалих геополітичних претензій має бути готовим до таких викликів. Насамперед, ідеться про відповідальність при забезпеченні етичного та безпечного використання їхніх розробок. Ідеться про підтримку міжнародних зусиль з контролю та регулювання експорту військової техніки, розробку принципів та стандартів етичної розробки й використання технологій для військових цілей. Крім того, інженери можуть грати активну роль у розвитку технологій, спрямованих на мирні цілі та обмеження можливостей використання техніки в воєнних конфліктах.

Функціональний потенціал інженерного мислення у створенні надсучасних технологій в умовах війни конкретизується через здатність розробляти, імплементувати та адаптувати технічні рішення, які здатні відповідати на складні воєнні виклики. Це охоплює такі аспекти: інноваційність, адаптивність, співпраця.

Висновки. Перспективи розвитку інженерного мислення в умовах війни залежать від багатьох факторів, які включають науково-технічний прогрес, політичну ситуацію, економічні можливості, соціальні вимоги, етичні цінності та екологічні обмеження. Наукові відкриття та технологічний прогрес відкривають нові можливості для застосування інженерного мислення в умовах війни, зокрема шляхом розробки нових матеріалів, систем зв'язку, зброї та технологій управління. Застосування інженерного мислення як інструменту для розв'язання проблем дозволяє створити

balance between technological capabilities and general values of society require special attention.

The question of the genesis of the definition of engineering success requires special attention, which can conditionally occur depending on the context where the project is carried out. In peacetime, the success of this project is evaluated according to the criteria of efficiency, economy and innovation, since the task is to improve technologies, optimize processes and ensure sustainable development.

Engineering thinking in the conditions of a globalized world and long-term geopolitical claims must be ready for such challenges. First of all, it is about responsibility in ensuring the ethical and safe use of their developments. It is about supporting international efforts to control and regulate the export of military equipment, developing principles and standards for the ethical development and use of technologies for military purposes. In addition, engineers can play an active role in the development of technologies aimed at peaceful purposes and limiting the possibility of using technology in military conflicts.

The functional potential of engineering thinking in the creation of state-of-the-art technologies in the conditions of war is specified through the ability to develop, implement and adapt technical solutions capable of responding to complex military challenges. This covers the following aspects: innovativeness, adaptability, cooperation.

Conclusions. The prospects for the development of engineering thinking in the context of war depend on many factors, which include scientific and technological progress, the political situation, economic opportunities, social requirements, ethical values, and environmental constraints. Scientific discoveries and technological progress open up new opportunities for the application of engineering thinking in the context of war, in particular through the development of new materials, communication systems, weapons and control technologies. Applying engineering thinking as a problem-solving tool allows you to

ти позитивний вплив на суспільство й водночас мінімізувати негативні наслідки. Крім того, інженери можуть сприяти розвитку технологій для міжкультурного спілкування, діалогу та взаєморозумінню між різними групами, а також розробку технологій для забезпечення доступу до освіти та інформації, що може зменшити напругу та конфлікти. Отже, через свої технологічні досягнення та інженерне мислення, інженери-творці здатні активно принести внесок у розвиток філософії миру та сприяти забезпеченню стабільності та гармонії в світі.

Ключові слова: інженерне мислення, інтенціональність, воєнні виклики, етика в розвитку воєнних технологій, глобалізація та вплив на суспільство, інновації в військовій сфері, постконфліктне відновлення, соціальна та екологічна відповідальність, технологічний прогрес та мирне використання, етичні аспекти військових технологій.

create a positive impact on society while minimizing negative consequences. In addition, engineers can contribute to the development of technologies for intercultural communication, the promotion of dialogue and understanding between diverse groups, and the development of technologies to provide access to education and information that can help reduce tension and conflict. Therefore, through their technological achievements and engineering thinking, creative engineers can actively contribute to the development of the philosophy of peace and contribute to ensuring stability and harmony in the world.

Keywords: engineering thinking, intentionality, military challenges, ethics in the development of military technologies, globalization and impact on society, innovations in the military sphere, post-conflict recovery, social and environmental responsibility, technological progress and peaceful use, ethical aspects of military technologies.

Актуальність теми дослідження. В умовах сучасних воєнних викликів, які гідно витримує українське суспільство протягом тривалого часу, особливої значущості набуває інженерне мислення. Інтенціональність інженерного мислення має абсолютно різне спрямування в горизонтах мирного життя та в умовах війни. В опціях війни технічно-творча креативність інженерного мислення переважно проявляється в розробці ефективної зброї масового знищення, а також засобів протидії та захисту. Відповідно, зростає суспільний запит на військових інженерів та креативних робітників у військовій галузі, а особливо на інженера-творця, який в екстремальних умовах створює життєво важливі пристрої. Український досвід здійснення воєнних дій та облаштування життєвого простору військовослужбовців переконує в тому, що від творчої креативності та технічної кмітливості не в останню чергу залежить не лише той мінімальний комфорт, але досить часто й життя військових. В екстремальній ситуації інженер, оперативно оцінивши свої ресурси, спонтанно генерує технічні інновації. Інженерна творчість пов'язана зі специфічними контррухами від ускладнення до спрощення технічних засобів. Безперечно, її практичне здійснення переважно асоціюється з відкритістю та сміливістю реалізації технічного новаторства. Не останню роль в цьому процесі відіграє особистість інженера-творця.

Постановка проблеми. Високотехнологічні протистояння, безпека та обороноздатність, роль інженерії в гуманітарних місіях та реабілітації, етичні питання розвитку воєнних технологій, вплив глобалізації та роль інженерного мислення у постконфліктному відновленні набувають особливого значення в сучасному філософському дискурсі. Мета дослідження полягає у визначенні функціонального потенціалу, соціальної значущості та ролі, яку відіграє інженерне мислення у створенні надсучасних технологій в умовах війни, а також

у виявленні амбівалентності імпульсів інженерного мислення в опціях війни і миру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ролі технологій та інженерії у життєвому просторі людини присвячені праці С. Вінчестера, Е. Мейерса, К. Мітча, К. Смайта, А. Устундага, Е. Чевіккана, Е. Шацберга та ін. Аксіологічні та культурно-антропологічні аспекти інженерного мислення розглядаються у працях українських дослідників. Насамперед це дослідження В. Воронкової, І. Голіяд, І. Маркуса, О. Шульги [8]. У сучасному дискурсі наголошують на наявності двох основних напрямів щодо аналізу інженерно-проектного мислення чи діяльності інженера-творця. Якщо перший спрямовує свою увагу на визначення як пізнавальної діяльності, так і навичок інженера-дівця, то другий зосереджується на суперечностях розвитку “теорій, моделей та схем когнітивних процесів в інженерному проектуванні” [13, с. 839]. Дослідники наголошують, що велике значення мають не лише когнітивні чинники, але й зв’язок з оточенням та мотивація, які безпосередньо впливають на когнітивні процеси. Інакше кажучи, інженерна діяльність пов’язана з цілями, знаннями, інструментарієм, який використовується, до них долучаються також зв’язки зі спільнотою та мотивація успіху. Ідеться про потребу у визначення характеристик глобального інженерного мислення [13, с. 841, 849]. Особливого значення набувають дискусії щодо відповідального використання технологій в контексті воєнних дій та створення й розвитку більш мирних інновацій.

Виклад основного матеріалу. Філософія технології є важливою цариною дослідження, оскільки розглядає вплив технологій на людське буття, суспільство та майбутнє людства. Технології визначають людське життя та міжнародні відносини, формуючи нові виклики та фундаментальні питання щодо етичності їхнього використання, відповідальності розробників та користувачів, а також можливі наслідки для майбутнього світу. Особливої уваги потребують питання, пов’язані зі встановленням балансу між технологічними можливостями та загальними цінностями суспільства. У цьому зв’язку варто позначити інженерну професію в площині аксіологічного виміру за допомогою влучного зауваження С. Вінчестера: “Чоловіком, котрого за загальною згодою інженерної спільноти називають батьком справжніх точних технологій, у вісімнадцятому столітті був англієць Джон Вілкінсон; люди уїдливо вважали його милим дурником, особливо через його пристрасть та одержимість елементарним залізом” [1, с. 36]. Це зауваження свідчить про суперечливе ставлення спільноти до інженерної діяльності, проголошуючи як захоплення, так і певну недовіру, скептичне ставлення й можливі ризики, бо “теоретична критика суспільства стала зайвою в наслідок гігантського технічного прогресу, який обіцяє революціонувати умови людського буття” [2, с. 132]. Так, М. Горкгаймер підкреслював: “Потужність, ефективність та розумне планування проголошено богами сучасної людини... Щоправда, інженер, котрий, мабуть, є символом цієї доби, не так націлений на зиск” [2, с. 132].

Інженерія, як практична дисципліна, передусім націлена на розробку і створення технологій, що задовольняють конкретні людські потреби. Інженерне мислення вимагає об’єднання знань з різних областей, таких як інженерія, наука про матеріали, програмування, фізика та багато інших, для створення інтегрованих технологічних рішень. Співпраця між експертами з різних галузей дозволяє поєднати їх знання та досвід для розробки комплексних систем, які відповідають потребам сучасної військової справи. Це може включати співпрацю між інженерами, науковцями, військовими стратегами, аналітиками та іншими

фахівцями, які разом працюють для створення технологій, що забезпечують безпеку, ефективність та стратегічну перевагу.

У контексті воєнних технологій, особливо використання сильних технологій на кшталт ШІ, питання філософії технології стають надзвичайно актуальними, змушуючи до осмислення можливих трансформацій етичних, соціальних та політичних взаємодій людства як соціального актора. “Те, як ми говоримо про минуле та сьогодення, відображає наш суто технологічний погляд на них. За превалюючим видом технологій ми маркуємо епохи...” [3, с. 91]. Критичний погляд на науково-технічний прогрес у контексті воєнних конфліктів вимагає глибшого філософського осмислення поняття “прогрес” та його значення для людства. Воєнні конфлікти роблять актуальним питання – які технології ми розвиваємо і для яких цілей? – що спонукає інженерну спільноту до переосмислення моральних, етичних та соціальних наслідків своєї діяльності, формує запитання про використання конкретних технологій у воєнних цілях та їхній вплив на суспільство та всю людську цивілізацію. Це підтверджує думку І. Ясмiна щодо визначення технологій як алгоритмів. “Алгоритми постійно включаються в існуючі інтеграції соціальної нерівності та відмінностей. Запрограмовані через людські цінності та працюючи з даними, обробленими через онтологічну й політичну призму, алгоритми є чим завгодно, але не нейтральними утвореннями” [14, р. x].

Розглядаючи філософію науково-технічного прогресу, важливо враховувати далекоглядні наслідки технологічного розвитку для миру, стабільності та моральних цінностей. Стверджується значення стратегії застосування інноваційних технологій, яка отримує вирішальне значення для соціальних інституцій. “Зі стратегічної точки зору виявляється, що технологічні інновації є ключовим вигідним фактором для підвищення продуктивності та виживання підприємства, крім того, це є визначальним фактором для сталого економічного зростання націй та покращання якості життя” [12, с. 100]. Врахування цього аспекту може сприяти не лише доцільному використанню технологій у воєнних цілях, але підвищенню уваги до розвитку технологій, спрямованих на запобігання конфліктам, обмеження їхніх наслідків та пошук мирних альтернатив вирішення конфліктів. Цей аналіз може допомогти суспільству прийти до більш обізнаних та узгоджених рішень щодо ролі технологій у мирному та безпечному розвитку людства.

Особливої уваги вимагає питання генези визначення інженерної успішності, яка умовно може відбуватися в залежності від контексту, де здійснюється проєкт. У мирні часи успішність цього проєкту оцінюється за критеріями ефективності, економічності та інноваційності, оскільки задача полягає в покращенні технологій, оптимізації процесів і забезпеченні сталого розвитку. “В останні роки промислові компанії та сервісні системи стикнулися зі значними проблемами через потребу в координації та зв’язку таких концепцій, як зв’язок і мережа (промисловий інтернет), вбудовані системи (кіберфізична система), адаптивна робототехніка, кібербезпека, аналітика даних і штучний інтелект, а також адитивне виробництво” [11, с. 3].

У воєнних умовах критерії успішності повинні переглядатися з метою акцентування на інших аспектах, таких як швидкість впровадження технологій, їх адаптивність до змін у воєнному середовищі та виживання системи в екстремальних умовах. Важливою стає не лише дієвість та результативність, але і здатність технологій пристосовуватися до непередбачуваних сценаріїв та виживати в умовах військових дій. Зважаючи на це, інженерне мислення має

бути гнучким та адаптивним, здатним відповідати на зміни в зовнішньому середовищі та враховувати специфіку завдань у різних умовах. Такий підхід дозволяє забезпечити ефективний внесок інженерів у досягнення стратегічних цілей, як у мирний, так і у воєнний час.

Розвиток стратегій глобального та національного регулювання технологій, що здатні вплинути на масштаби і характер воєнних конфліктів, є надзвичайно важливим завданням для міжнародного співтовариства. Такі стратегії можуть бути спрямовані на обмеження розвитку та поширення озброєнь масового знищення та автономних збройних систем, зокрема. “Екзистенційні виклики, спричинені сучасною війною, поєднують філософські рефлексії щодо нестабільності, сумнівності та ризикованості людського буття у постіндустріальну добу з суспільним обговоренням того факту, що Україна переживає період національного самоствердження і піднесення, сприйняття якого здійснюється у мотухах холодної і гарячої війни” [6, с. 25]. Особливого значення набуває проблема глобального регулювання технологій у військовій сфері, що може включати в себе укладення міжнародних угод та договорів, спрямованих на контроль за розповсюдженням та використанням небезпечних військових технологій. Такі угоди можуть відігравати ключову роль у забезпеченні глобальної безпеки та стабільності, а також сприяти зменшенню ризику повного збройного конфлікту.

Глобалізація, яка сприяє швидкому поширенню інновацій та технологій, має як позитивні, так і негативні наслідки, зокрема у контексті можливостей для використання технологій у воєнних конфліктах. Інженерне мислення в умовах глобалізованого світу та тривалих геополітичних претензій має бути готовим до таких викликів. Насамперед, ідеться про відповідальність при забезпеченні етичного та безпечного використання їхніх розробок. Ідеться про підтримку міжнародних зусиль з контролю та регулювання експорту військової техніки, розробку принципів та стандартів етичної розробки й використання технологій для військових цілей. Крім того, інженери можуть грати активну роль у розвитку технологій, спрямованих на мирні цілі та обмеження можливостей використання техніки в воєнних конфліктах. Це може включати розробку систем моніторингу та контролю за поширенням зброї, а також технологій для розмінування, реабілітації та миротворчих місій. У кінцевому підсумку, глобалізація вимагає від інженерів розуміння впливу їхніх розробок на міжнародну безпеку та готовності діяти відповідально в умовах глобальної арени. Досить цікавим у цьому зв'язку є погляд науковців, які звертаються до проблеми інженерного мислення в сталих маркерах індустріального суспільства, хоча наголошують на викликах суспільства постіндустріальної епохи. “Навіть у роки свого становлення на початку 1900-х років роль інженерної професії полягала у використанні наукових відкриттів для створення продуктів, що відповідають потребам та бажанням нашого суспільства, і при цьому формуючи та покращуючи якість нашого життя. Таким чином, намагаючись уявити, якою буде інженерія та що інженери повинні будуть знати в міру того, як ми глибше вступаємо в ХХІ століття, нам потрібно лише задуматися про те, як змінюється наше життя, який стрес відчуває суспільство і як останні наукові досягнення можуть бути пов'язані з новими концепціями продуктів (*технологій – І. В.*), які можуть вирішити ці проблеми” [9].

Національні стратегії можуть включати у себе законодавчі та регуляторні механізми, спрямовані на контроль і моніторинг розробки та використання військових технологій в межах окремих країн. Доцільно також розглядати

розвиток міжнародних механізмів контролю за використанням автономних збройних систем, з метою уникнення потенційних зловживань та врегулювання їх використання у воєнних конфліктах. Інакше кажучи, воєнні виклики ставлять перед інженерним мисленням ряд нових запитів, які можуть змінювати його інтенціональну направленість. Постає новий техніко-технологічний простір, під яким “варто розуміти сукупність усіх відносин в рамках життєвого світу, створених у процесі технічної обробки природи, разом з інституціями раціоналізованої комунікації, медійними засобами, технічною обробкою інформації, транспортом, виробництвом і споживанням, необхідними для підтримки нашої життєдіяльності” [10, с. 8 – 9].

У контексті воєнних дій, ці потреби спільноти обертаються навколо базових понять безпеки і обороноздатності. Сучасні воєнні конфлікти часто характеризуються високотехнологічними протистояннями. Це стимулює інженерів розробляти передові оборонні системи, робототехніку, безпілотні літальні апарати, штучний інтелект ефективніших систем зв'язку та контрзасобів. Таким чином, інтенціональність спрямована на мінімізацію людських втрат та ефективність оборони. Так, сучасні воєнні виклики змінюють інженерне мислення щодо оборонної архітектури і стратегій виживання, що дозволяє розглядати інтенціональність в контексті створення більш безпечних, стійких та непроникних систем, що відображає доктрину стримування. Нарешті, війни породжують необхідність розвитку технологій для гуманітарної допомоги, реабілітації та відновлення. Це стимулює інженерів думати не лише про негайне вирішення конфліктів, а й про підтримання мирного життя на довший період. Багато воєнних технологій з часом адаптуються для цивільного використання. Саме тому інженерне мислення має адаптуватися до конверсії технологій, перетворюючи агресивні інструменти на інновації, що служать суспільству, наприклад, у галузях медицини, транспорту, інформаційних технологій тощо. Але час цього процесу не настав. Це дозволяє стверджувати, що сучасні воєнні виклики доопрацьовують інженерну інтенціональність, переорієнтуючи її з виробництва та побутових потреб на ширший спектр застосувань, які включають в себе стратегії оборони, етичні дилеми, соціальні наслідки та гуманітарні місії. Інтенціональність може примусити інженерів відступити від усталених норм і стандартів, переоцінити свої цінності та інтенції.

Постають питання: чи є етично правильним створення ефективніших засобів для ведення війни? Чи повинні інженерні рішення сприяти захисту цивільних? Ці питання вимагають глибокої рефлексії та філософського осмислення.

Підкреслимо, що сучасні воєнні конфлікти пропонують нові філософські роздуми щодо об'єкта інженерного знання. Ідеться про трансформацію пріоритетів дослідження і розвитку. Так, наскрізною лінією праці Д. Олтрейда є думка, що завдячуючи війнам людство отримує інновації. Цю ідею він репрезентує на прикладі другої світової війни [5, с. 97–116]. Так, загроза можливих військових конфліктів спонукає держави до розробки нових технологій та змінює їхні пріоритети в галузі науки та розвитку на кшталт інвестування у дослідження в галузі штучного інтелекту для розвитку бойових систем або у квантові обчислення для швидшої обробки військової інформації. Збільшення фінансування у галузі науки та технологій відбувається як реакції на воєнні потреби, але може мати і значні перспективи застосування в цивільній сфері. Наприклад, нанотехнології, розроблені для потреб військового використання, можуть застосовуватися в медицині, енергетиці та інших галузях.

Таким чином, воєнні виклики здійснюють вплив на розвиток технологій, які втілюються в різних галузях життя та мають великий потенціал для загального прогресу суспільства.

Особливої уваги потребує питання ідеї відповідальності інженера-творця, котрий у контексті війни стикається з етичними питаннями, одним з яких є питання відповідальності за наслідки використання технологій та винаходів, створених ним. Варто підкреслити, що ідея відповідальності зазнає значних трансформацій. Так, поняття відповідальної інженерії долає рамки технічних компетенцій і включає питання етики, соціальної відповідальності та впливу технологій на суспільство, бо “людина має знайти сили для вияву “рятівної відповідальності”, укоріненої в давньому гуманістичному розумінні “техне” та базованої на принципах благовіння перед життям, етики відповідальності, імперативах майбутнього життя” [4, с. 327]. Інженери повинні розуміти не лише, як їхні рішення та технології можуть бути використані в контексті війни, а й можливі етичні та соціальні наслідки їх використання. Тому серйозне обговорення поняття відповідального інженерії в академічних та професійних колах має сприяти розвитку загальноприйнятих стандартів та підходів до вирішення цих складних проблем, з метою визначення тієї ролі, яку інженери повинні відігравати у формуванні майбутнього військових технологій та їхнього використання.

Ідея відповідальності інженера-творця пов'язана з психологічним навантаженням, з яким стикаються дизайнери і розробники збройних систем, що може здійснювати значний тиск на їхнє особисте життя та моральні засади. Робота над збройними системами, які безпосередньо мають наслідки для життя і смерті, створює серйозні етичні та психологічні виклики для фахівців у цій сфері, унаслідок чого є ризик виникнення конфлікту між професійними обов'язками та власними моральними переконаннями, викликаючи стрес та психологічні труднощі. Це посилюється вищезазначеним питанням щодо етичності використання технологій та сумнівів стосовно їхнього внеску у загальний мир та безпеку. Ці проблеми вимагають не лише технічних, але й етичних обґрунтувань, тим самим спонукаючи до пошуку способів мінімізації негативних наслідків використання наявних розробок. Крім того, підтримка психологічного здоров'я та допомога при вирішенні етичних дилем та конфліктів виступають важливими аспектами професійного підходу до роботи з військовою технологією.

Ще один важливий аспект пов'язаний зі створенням інклюзивних технологій, які в сфері військових технологій є важливим етапом у розвитку сучасного суспільства. Розробка інклюзивних технологій, які враховують потреби різноманітного населення, повинна включати не лише технічні аспекти, а й етичні та соціальні. Особливого значення набуває питання зменшення ризиків гендерної або культурної дискримінації, що вимагає застосування відповідних технологій. Наприклад, під час розробки бойових систем або збройних платформ варто враховувати фізичні та психологічні особливості операторів різного гендеру та культурного походження, щоб забезпечити їхню ефективність та безпеку. Крім того, важливо, по-перше, враховувати потенційні етичні та психологічні наслідки використання воєнних технологій на різних соціокультурних групах; по-друге, при розробці цих технологій враховувати інтереси та потреби всіх членів суспільства.

Інженерне мислення в сучасному воєнному контексті виступає полем для філософських спекуляцій, етичних викликів і соціальних інновацій.

“Зосередившись на технологічному бутті й визначивши технологію невід’ємною частиною свого життя, людина опиняється в полоні нових наративів (віртуальність, доповнена реальність, заміщена реальність тощо). Останні змінюють світоглядні дискурси, стверджують новий етап розвитку цивілізації, що вимагає переосмислення засадничих констант існування / збереження людини” [8, с. 85]. Це свідчить про потребу в глибокій гуманітарній та технічній освіті, крос-дисциплінарній взаємодії та відповідальності перед майбутніми поколіннями.

Функціональний потенціал інженерного мислення у створенні надсучасних технологій в умовах війни конкретизується як здатність розробляти, імплементувати та адаптувати технічні рішення, що є відповіддю на складні воєнні виклики. Це охоплює такі аспекти: інноваційність, адаптивність, співпраця.

Аспект інноваційності полягає в орієнтації на інновації, які можуть не лише забезпечити перевагу в умовах війни, але й допомогти зменшити загрозу воєнних конфліктів через використання прогресивних технологій. Це можуть бути нові види озброєнь, тактичні системи захисту та засоби логістики та комунікації, які спрямовані на покращення оперативної ефективності та зменшення колатеральних збитків. Розробка інноваційних технологій може сприяти повнішому розумінню природи воєнних конфліктів та знаходженню мирних шляхів їх вирішення. Загалом, інженерне мислення, зорієнтоване на інновації, має потенціал стати важливим чинником в створенні надсучасних технологій в умовах війни, які враховують і поновлюють діапазон можливостей для забезпечення миру та стабільності в світі.

Адаптивність є однією ключових умов успіху в умовах війни. Інженери повинні бути готові швидко адаптувати існуючі технології до нових вимог та умов, щоб забезпечити ефективність і надійність у воєнних операціях. Адаптивність в цьому контексті означає здатність швидко реагувати на зміни у стратегічних умовах, технологічному середовищі та вимогах військових завдань. Це може включати швидку модифікацію існуючих систем військового призначення, розробку або адаптацію нових технологій для використання в умовах воєнних конфліктів, а також пошук альтернативних рішень у випадку критичних ситуацій. Адаптивність також передбачає уміння інженерів оперативно пристосовуватися до нових стратегій та тактик, які можуть виникати у процесі ведення бойових дій.

Актуалізація проблеми військової інженерії в контексті соціогуманітарного знання свідчить про посилення інтеграції між дисциплінами, що відкриває інноваційні можливості для співпраці та обміну знаннями між різними галузями науки та техніки. Наприклад, розробка військових систем вимагає співпраці інженерів, фізиків, хіміків, біологів та IT-спеціалістів для створення комплексних технологічних рішень, які враховують різноманітні аспекти воєнного конфлікту. Ця інтеграція дисциплін сприяє розробці новітніх технологічних рішень, які мають велике значення й для цивільних аспектів розвитку суспільства. Водночас ця інтеграція сприяє зміцненню співпраці між різними науковими інституціями, підвищенню рівня наукового обміну та загальному науковому прогресу. Важливе значення мають етичні та соціальні наслідки цих розробок, а також принципи відповідальної інженерії, які були зазначені раніше. Усе це допоможе забезпечити розвиток воєнних технологій у межах етичних та правових рамок з урахуванням потенційних загроз для суспільства, з метою збереження цінностей глобальної

безпеки та стабільності.

Враховуючи всі ці аспекти, інженери та технологічні лідери повинні не лише пристосовуватися до змінних умов сучасної війни, а й активно вносити свій вклад у формування світового порядку, який просуває мир та стабільність. Запитання про те, як технологічний розвиток та інженерні рішення впливають на суспільство і його цінності, залишається центральним для філософської і футуристичної думки.

Висновки. Перспективи розвитку інженерного мислення в умовах війни залежать від багатьох факторів, які включають науково-технічний прогрес, політичну ситуацію, економічні можливості, соціальні вимоги, етичні цінності та екологічні обмеження. Наукові відкриття та технологічний прогрес відкривають нові можливості для застосування інженерного мислення в умовах війни, зокрема шляхом розробки нових матеріалів, систем зв'язку, зброї та технологій управління. Застосування інженерного мислення як інструменту для розв'язання проблем дозволяє створити позитивний вплив на суспільство й водночас мінімізувати негативні наслідки.

Прагнення до мирних цілей та сприяння миротворчим процесам допомагає забезпечити міжнародне співробітництво. Співпраця та обмін знаннями, ресурсами та ідеями може призвести до виникнення інноваційних та збалансованих рішень, що враховують різноманітні аспекти. Ці принципи є важливими у використанні інженерного мислення для створення технологій, які не лише розвивають сучасність, але й формують стабільні та етичні умови для майбутнього. Введення цих принципів в роботу інженера сприяє створенню технологій, які дійсно відповідають потребам сучасного суспільства та його етичним стандартам. Крім того, ідеться про нові можливості для міжкультурного спілкування, сприяння діалогу та взаєморозумінню між різними групами, а також розробку технологій для забезпечення доступу до освіти та інформації, унаслідок чого можливим є зменшення напруги та конфліктів. Отже, через свої технологічні досягнення та інженерне мислення, інженери-творці можуть активно приносити внесок у розвиток філософії миру та сприяти забезпеченню стабільності та гармонії в світі.

Список використаних джерел:

1. Вінчестер, С 2019, *Перфекціоністи. Як інженери створити сучасний світ*, пер. з англ. Є. Даскал. Харків: Віват, 448 с.
2. Горкгаймер, М 2006, *Критика інструментального розуму*, Київ: ППС-2002, 282 с.
3. Кетлін, РС 2021, *Цілісне життя планети: возз'єднання землі, історії, тіла та розуму*, Київ: Ніка-Центр, 208 с.
4. Кожем`якіна, ОМ 2019, *Довіра як ціннісна основа соціальної взаємодії*, Черкаси: ФОП Гордієнко Є. Л., 424 с.
5. Олтрейд, Д 2021, *Нове мислення. Від Айніштайну до штучного інтелекту. Наука і технології, що змінили світ*, пер з англ. І. Возняка. Харків: Віват, 368 с.
6. Радіонова, НВ 2023, 'Комунікативні практики ХІХ століття, або дещо про їхню користь і шкідливість для постіндустріальної доби', *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, Випуск 44 (4–6), с. 22–29.
7. Пилипенко, СГ 2020, 'Людина в епоху технологічних зсувів: у пошуках опертя', *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Серія "Теорія культури і філософія науки"*, № 61, с. 81–89.
8. Шульга, О 2021, *Наші. Інженерна історія України*, Київ: Моя книжкова полиця, 152 с.
9. Palmer, Н 2007, 'Catalyzing Systemic Change Towards', *Multidisciplinary, Product Innovation Focus Paper, Conference: June 2007 Annual Conference & Exposition*,

- Honolulu, Hawaii. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/345928381_Catalyzing_Systemic_Change_Towards_A_Multidisciplinary_Product_Innovation_Focus>. [1 December 2023].
10. Reinhard, K 1994, *Ästhetische Korrespondenzen. Denken im technischen Raum*, Stuttgart: Reclam, 166 s.
  11. Salkin, C, Oner, M, Ustundag, A & Cevikcan, E 2018, 'A Conceptual Framework for Industry 4.0', *Industry 4.0: Managing the Digital Transformation*, p. 3–23. Available from: <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-57870-5_8>. [1 December 2023].
  12. Sarvari, AP, Ustundag, A, Cevikcan, E, Kaya, I & Cebi, S 2018, 'Technology Roadmap for Industry 4.0', *Industry 4.0: Managing the Digital Transformation*, p. 95–103. Available from: <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-57870-5_8>. [1 December 2023].
  13. Waks, S, Trotskovsky, E, Sabag, N & Hazzam, O 2011, 'Engineering Thinking: The Expert's Perspective', *International Journal of Engineering Education*, 27. 838–851.
  14. Yasmin, I 2023, *Digital Racial: Algorithmic Violence and Digital Platforms*, Rowman & Littlefield Publishers, 208 p.

References:

1. Vinchester, S 2019, *Perfektsionisty. Yak inzheneriy stvoryty suchasnyy svit (Perfectionists. How engineers create a modern world)*, per. z anhl. YE. Daskal. Kharkiv: Vivat, 448 s.
2. Horkhaymer, M 2006, *Krytyka instrumental'noho rozumu (The critique of instrumental reason)*. Kyiv: PPS-2002, 282 s.
3. Ketlin, RS 2021, *Tsilisne zhyttya planety: vozz'yednannya zemli, istoriyi, tila ta rozumu (Whole planet life: reuniting earth, history, body, and mind)*. Kyiv: Nika-Tsentr, 208 s.
4. Kozhem`yakina, OM 2019, *Dovira yak tsinnisna osnova sotsial'noyi vzayemodiyi (Trust as a valuable basis of social interaction)*, Cherkasy: FOP Hordiyenko YE. L., 424 s.
5. Oltreyd, D 2021, *Nove myslennya. Vid aynshtaynu do shtuchnoho intelektu. Nauka i tekhnolohiyi, shcho zminyly svit (New thinking. From einstein to artificial intelligence. Science and technology that changed the world)*, per z anhl. I. Voznyaka, Kharkiv: Vivat, 368 s.
6. Radionova, NV 2023, 'Komunikatyvni praktyky XIX stolittya, abo deshcho pro yikhnyu koryst' i shkidlyvist' dlya postindustrial'noyi doby (Communicative practices of the 19th century, or something about their benefits and harms for the post-industrial age)', *Osvitniy dyskurs: zbirnyk naukovykh prats'*, Vypusk 44 (4–6), s. 22–29.
7. Pylypenko, SH 2020, 'Lyudyna v epokhu tekhnolohichnykh zsuiv: u poshukakh opertya (Man in the era of technological shifts: in search of support)', *Visnyk Kharkivskoho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina, Seriya "Teoriya kul'tury i filosofiya nauky"*, № 61, s. 81–89.
8. Shul'ha, O 2021, *Nashi. Inzhenerna istoriya Ukrayiny (Nashi. Engineering history of Ukraine)*, Kyiv: Moya knyzhkova polytsya, 152 s.
9. Palmer, H 2007, 'Catalyzing Systemic Change Towards', *Multidisciplinary, Product Innovation Focus Paper, Conference: June 2007 Annual Conference & Exposition*, Honolulu, Hawaii. Available from: <https://www.researchgate.net/publication/345928381_Catalyzing_Systemic_Change_Towards_A_Multidisciplinary_Product_Innovation_Focus>. [1 December 2023].
10. Reinhard, K 1994, *Ästhetische Korrespondenzen. Denken im technischen Raum*, Stuttgart: Reclam, 166 s.
11. Salkin, C, Oner, M, Ustundag, A & Cevikcan, E 2018, 'A Conceptual Framework for Industry 4.0', *Industry 4.0: Managing the Digital Transformation*, p. 3–23. Available from: <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-57870-5_8>. [1 December 2023].
12. Sarvari, AP, Ustundag, A, Cevikcan, E, Kaya, I & Cebi, S 2018, 'Technology Roadmap for Industry 4.0', *Industry 4.0: Managing the Digital Transformation*, p. 95–103. Available

- from: <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-57870-5_8>. [1 December 2023].
13. Waks, S, Trotskovsky, E, Sabag, N & Hazzam, O 2011, 'Engineering Thinking: The Expert's Perspective', *International Journal of Engineering Education*, 27. 838–851.
  14. Yasmin, I 2023, *Digital Racial: Algorithmic Violence and Digital Platforms*, Rowman & Littlefield Publishers, 208 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-4

УДК 141+321.7:140.8

ДЕМОКРАТІЯ: МІЖ СУБ'ЄКТИВНИМ ІДЕАЛОМ ТА ОБ'ЄКТИВНИМ ФАКТОМ

DEMOCRACY: BETWEEN SUBJECTIVE IDEAL AND OBJECTIVE FACT

М. Ю. Спірідонов

Актуальність теми дослідження пов'язана насамперед і в основному зі специфікою впливу інформаційного суспільства на формування уявлень про демократію і становлення дискурсу демократії: якщо з приводу феномена демократії створити неадекватне, тенденційне, демагогічне, популістське і т.п. враження, то індивідуальні й колективні зусилля будуть каналізовані за хибними напрямками, які не мають нічого спільного зі справжніми проблемами, а тому не можуть у принципі слугувати розв'язанню справжніх проблем демократії.

Постановка проблеми. Неадекватність інформаційного супроводу демократичної феноменології постає тим ключовим фактором, яким генерує і масштабує проблемність у дослідницькій сфері щодо праксеологічних колізій демократії і їх віддзеркалення на рівні теоретико-концептуальної пропозиційності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам демократичної теорії і практичних труднощів її втілення присвячено сотні ґрунтовних праць. Найбільш когерентними темами цього дослідження є фундаментальна монографія Олександра Скрипнюка, а також численні публікації Алена де Бенуа, Джейсона Бреннана, Ральфа Дарендорфа, Джона Ектона, Кевіна Еліота, Жака Еллюля, Кевіна Келхуна, Хелен Лендмор, Джованні

Urgency of the research is connected primarily and mainly with the specificity of the influence of the information society on the formation of perceptions of democracy and the formation of the discourse of democracy: if inadequate, tendentious, demagogic, populist, etc. impressions are created about the phenomenon of democracy, then individual and collective impressions are channeled in false directions, which have nothing to do with real problems, and therefore cannot in principle serve to solve the real problems of democracy.

Target setting. The inadequacy of information support of democratic phenomenology is the key factor that generates and scales the problems in the research sphere regarding the praxeological collisions of democracy and their reflection at the level of theoretical and conceptual proposal.

Actual scientific researches and issues analysis. Hundreds of thorough works have been devoted to various aspects of democratic theory and the practical difficulties of its implementation. The most coherent with the subject matter of this study is the fundamental monograph by Oleksandr Skrypniuk, as well as numerous publications by Alain de Benoist, Jason Brennan, Ralph Darendorf, John Ecton, Kevin Eliot, Jacques Ellul, Kevin Calhoun, Helen Landmore, Giovanni Sartori,

Сарторі, Томіслава Сутіча, Ричарда Така, Цветана Тодорова.

Постановка завдання. Розв'язання проблемних викликів у сфері функціонування й перспектив розвитку демократії потребує систематизації недоліків демократії сучасного зразка та виявлення механізмів їх подолання на рівні суспільних практик.

Виклад основного матеріалу. У наш час те, що має назву “демократичний вибір”, здебільшого постає ілюзією, фікцією повноцінного вибору: це “вибір за фактичної відсутності вибору”, коли доводиться обирати з-поміж псевдоальтернатив, нав'язаних інформаційним порядком денним. Ці квазіальтернативи можуть не мати до інтересів і потреб народу жодного стосунку. Демократія сучасного гатунку – це все більше інструмент інформаційного навіювання і пропагандистського маніпулювання. Наслідки таких процедур є безнадійно далекими від класичних канонів демократії, від ідеї демократії як влади народу, здійснюваної народом і в інтересах народу.

Висновки. Щоб привести уявлення про демократію до спільного критеріального знаменника предметної переконливості, необхідно напрацювати якщо не консенсусну, то хоча б конвенційну ясність щодо деяких фундаментальних ідентитетів демократії на кшталт демократичного мінімуму – тих змістовних ознак, які надають необхідні й достатні підстави для предметної демаркації явищ демократичної та недемократичної етиології. Дискурс щодо демократії, її можливостей, недоліків і перспектив потребує зняття поширених у наш час інформаційних “фільтрів” у вигляді тенденційності, міфологізму, стереотипізму тощо.

Ключові слова: демократія, ефективність функціонування, громадянське суспільство, інформаційна картина світу, критеріальні ознаки, проблемні виклики.

Tomislav Sutic, Richard Tuck, and Tsvetan Todorov.

The research objective. The solution of problematic challenges in the sphere of functioning and prospects of development of democracy requires systematisation of the shortcomings of democracy of the modern model and identification of mechanisms for overcoming them at the level of social practices.

The statement of basic material. In our time, what is called “democratic choice” is mostly an illusion, a fiction of full-fledged choice: it is “choice in the actual absence of choice” when one has to choose among pseudo-alternatives imposed by the information agenda. These quasi-alternatives may have nothing to do with the interests and needs of the people. Democracy of modern quality is more and more an instrument of information suggestion and propaganda manipulation. Последствия таких процедур безнадежно далеки от классических канонів демократии, от идеи демократии как народной власти, осуществляемой народом и в его интересах.

Conclusions. In order to bring the notion of democracy to a common criterion denominator of substantive cogency, it is necessary to develop, if not consensus, at least conventional clarity about certain fundamental identifications of democracy such as the democratic minimum - those substantive attributes that provide necessary and sufficient grounds for the substantive demarcation of phenomena of democratic etiology. Discourse about democracy, its opportunities, shortcomings, and prospects requires the removal of the information “filters” common nowadays in the form of tendentiousness, mythologising, stereotyping, etc.

Keywords: democracy, efficiency of functioning, civil society, information picture of the world, criterion features, and problematic challenges.

Актуальність теми дослідження. Як слушно зауважив Роберт Даль, історія демократії – це історія людства тих понад двох із половиною попередніх тисячоліть, “упродовж яких демократія певним чином витлумачувалася,

переосмислювалася, реінтерпретувалася, заперечувалася, схвалювалася, замовчувалася, знищувалася й відтворювалася” [8, с. 11]. Вже сам по собі цей емпіричний факт слугує вагомим аргументом на користь актуальності тематики демократичного становлення – причому, актуальності траншчасової і перманентної.

Ще один аргумент на користь актуальності дослідження демократичного status quo пов’язаний з уже класичною сентенцією Карла Поппера з приводу того, що нібито “навіть погана політика в умовах демократії є кращою, ніж політика наймудрішого й найбільш великодушного тирана” [1, с. 165]. Проте, високий індекс цитованості наведеної тези пов’язаний не з її інтелектуальною глибиною чи самоочевидністю, а з трагікомічним бажанням натхненника парадигми відкритого суспільства видати бажане за дійсне: насправді суспільна думка з часів Геракліта й Сократа може навести безліч неспростовних фактів, коли правління навіть не надто мудрих і великодушних тиранів залишало в колективній пам’яті нащадків значно кращий слід, ніж правління тих, зловживав демократичною риторикою і паразитував на ній.

Звичайно, за великого бажання в цьому випадку можна застосувати інтерпретаційний режим адвокатування демократичного тренду: мовляв, зловживати демократичною риторикою і бути автентичним репрезентантом демократії – це не одне й те ж саме. Але з аналогічним успіхом можна стверджувати, що суспільно-політична практика комунізму – це лише прикре непорозуміння, а автентична теорія й концептуалістика комунізму насправді “біла й пухнаста”: вона не має й не може в принципі мати нічого спільного з терором, катуваннями, масштабними вбивствами, Голодомором і т. п.

Наступний аргумент на користь сьогочасної доцільності дослідження амбівалентної феноменології демократії стосується влучного спостереження Джованні Сарторі, який пов’язав вістря теоретико-праксеологічної проблеми з тим, що, “хибні уявлення про демократію спотворюють її реалізацію” [15, с. 78]. Цей фактор набув першочергового значення в епоху інформаційного суспільства, коли інформаційний пресинг отримав статус виробничої (чи пак – матеріальної) сили. Його сутнісну квінтесенцію можна сформулювати так: якщо з приводу феномена демократії створити неадекватне, тенденційне, демагогічне, популістське і т. п. враження, то індивідуальні й колективні зусилля будуть каналізовані за хибними й контрпродуктивними напрямками, які не мають нічого спільного зі справжніми проблемами, а відтак не можуть у принципі слугувати засобом досягнення мети розв’язання справжніх проблем як самої демократії, так і проблем суспільства, детермінованих недоліками прикладного застосування теоретичних засновків демократії.

Постановка проблеми. Власне, неадекватність інформаційного супроводу демократичної феноменології постає тим ключовим фактором, яким генерує і масштабує проблемність у дослідницькій сфері щодо праксеологічних колізій демократії і їх віддзеркалення на рівні теоретико-концептуальної пропозиційності. Інша річ, що така неадекватність може бути наслідком надзвичайно розлогого спектру причин і передумов: хтось просто відпрацьовує певні методички інформаційного порядку денного, а дехто щиро намагається вийти на широкі простори наукової автентики, але гріхи дослідницьких вад не пускають у рай ґрунтового оперування предметом дослідження. Між цими двома полярними кейсами знаходиться безліч проміжних варіацій, кожна з яких по-своєму блокує шлях до мети адекватного осмислення явищ демократичної етиології і факторів, що стоять на заваді їхньому ефективному втіленню на рівні

багатоманітної суспільної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікаційна активність щодо різних аспектів демократичної теорії і практичних труднощів її втілення не вщухає вже понад століття. У ґрунтовному монографічному дослідженні “Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика)” Олександр Скрипнюк слушно зауважує, що в наш час “демократія набула не лише загального, а й обов’язкового характеру, щось на кшталт кантівського категоричного імперативу, але перетлумаченого не в етичних, а в політичних термінах” [2, с. 24].

Деякий спад аналітичної активності мав місце в першій половині 1990-х і був пов’язаний з ледве не консенсусним статусом “кінця історії” під егідою “остаточного торжества демократії” – бо й справді, якщо демократія буквально приречена на домінування й витіснення з історичної арени всіх своїх ідеологічних антиподів і конкурентів, то який сенс присвячувати цьому багатотомні фоліанти?

Втім, після подій 11 вересня 2001 року й подальшого вторгнення коаліційних сил в Афганістан та Ірак дискурс демократії набув істотного піднесення й почав витлумачуватися здебільшого в контексті протистояння терористичним загрозам і особливостей подолання культурно-цивілізаційних прірв.

Наступна хвиля нарративу щодо значення і контроверз демократії пов’язана з незадовільними результатами військових кампаній в Афганістані та Іраку: після витрат на цю експедиційну кампанію країнами коаліції понад \$ 6 трлн, загибелі близько мільйона афганців та іракців, а також десятитисячних втрат у живій силі військ коаліційних сил закономірно виникло запитання як про сенс і доцільність подібного “експорту демократії”, так і про внутрішню досконалість тих лекал демократії, якими оперують країни Заходу. І з’ясувалося, що ці лекала вочевидь небездоганні, що їм притаманні численні хиби й недоречності – причому, як набуті в процесі суспільно-політичної практики, так і наявні на автентичному, генеалогічному рівні.

Приміром, у книзі з промовистою назвою “Сплячий суверен: винахід сучасної демократії” Ричард Так наголошує на проблемі *інертності й недостатньої демократичної участі народу як апріорної неможливості реалізувати ідеали демократії на рівні суспільних практик* сучасного формату [18]. Нам доводиться мати справу з нібито парадоксальним явищем: здавалося б, епоха інформаційного суспільства і грандіозні часові ресурси, які наші сучасники витрачають на перебування в соціальних мережах, мали б сприяти підвищенню рівня залученості в життєдіяльність суспільства й навіть опосередковано свідчити про це як про доконаний факт, проте насправді доводиться мати справу ледве не з діаметрально протилежною ситуацією – індивіди витрачають свої часові ресурси на що завгодно, тільки не на дієву участь у життєдіяльності місцевої громади, суспільства і людства.

Автор пояснює це тим, що життєдіяльнісний алгоритм наших сучасників психологічно запрограмує їх функціонування в режимі мікроучасті – на кількахвилинні розмови чи відправлення СМС-повідомлень; натомість дієва участь в оптимізації суспільного статус-кво потребує дещо більших обсягів часу, а на додаток ще й ментальної та психологічної напруги, що відверто дисонує з універсальним гаслом постмодерну “relax, take it easy”. Тому, формально перебуваючи “скрізь і всюди”, наш сучасник насправді знаходиться ніде, споглядаючи за соціальною реальністю немов за кінематографічним продуктом

– серіалом чи “мильною оперою”, яка вже давно надокучила, проте є безальтернативною, тому її доводиться переглядати в режимі фонові участі знову й знову.

Тематику, порушену Ричардом Таким, концептуально поглиблює Кевін Еліот у книзі “Демократія для зайнятих людей”, зазначаючи, що “зайнятість є важливою детермінантою нерівності в демократичному суспільстві сучасного зразка” [11, с. 17]. В абсолютній більшості випадків наші сучасники не володіють обсягами часових ресурсів, необхідних для ефективної демократичної участі. Попри те, що суто теоретично всі громадяни в умовах демократії мають право і навіть значною мірою обов’язок брати участь у політиці, форми участі, що потребують багато часу, часто дають перевагу одним групам перед іншими. Там, де одні громадяни можуть очікувати в довгих чергах, щоб проголосувати, чи то стати волонтером, відвідати засідання громадської ради, бути обізнаними в режимі реального часу з приводу місцевих, національних і глобальних новин, інші громадяни не можуть собі цього дозволити з причин тривіальної відсутності необхідного часу.

Це призводить, на переконання К. Еліота, до поглиблення суспільно-політичної нерівності й до спотворення на рівні конфігурації влади представництва народу. Закономірно виникає запитання: якою має бути модель демократії, яка надасть людям з обмеженими часовими ресурсами брати достатню участь у процесах, які відповідають вимогам демократичного представництва? Автор визнає, що в нього немає чарівної палички, яка забезпечила б бездоганну відповідь на такий виклик нашого сьогодення. Тому він наполягає на необхідності особистих жертв і компромісів, на які люди повинні йти, витрачаючи свій час, щоб брати активнішу участь у політиці й надавати їй де-факто представницького (а значить de facto демократичного) статусу.

Ален де Бенуа і Томіслав Суніч аргументовано наполягають, що ключова проблема сучасності – це патологічне спотворення поняття політичної рівності: насправді рівність не є синонімом однаковості й, відповідно, не потребує зрівняйлівки, застосування квотних принципів і т. п. Як зазначають автори, проти такого збоченого розуміння егалітаризму (“ідеології однаковості”) потрібно боротися принципово, переконливо й непохитно [4; 16].

Джейсон Бреннан і Хелен Лендмор стверджують, що демократія має систематичні вади: вона не працює і не може працювати так, як більшість із нас зазвичай вважає [6]. На думку авторів, вихід із цієї ситуації полягає не в “більшій демократії”, а в її кращій, адекватній потребам і практичним можливостям моделі, яку автори позиціонують як “відкриту демократію”.

Втім, із розумінням “відкритої демократії” також не все гаразд – щоправда, не стільки із самим розумінням, скільки з його імплементаціями на рівні суспільних практик. На цьому наголошує Том Лін у книзі, присвяченій феномену корпоративного соціального активізму [14]. Він осмислює потенційні на наявні підводні камені й ризики, пов’язані з корпоративною соціальною активністю. Фундаментальна проблема полягає в тому, що, *позиціонуючи себе органічним репрезентантом і навіть еталоном громадянського суспільства, абсолютна більшість соціальних активістів нашого часу насправді не має жодного стосунку до громадянського суспільства, а просто паразитує на цій тематиці, що призводить до дискредитації як громадянського суспільства зокрема, так і ідеї демократії загалом.*

У книзі під алармістською назвою “Дегенерація демократії” тріо знакових

інтелектуалів Заходу аналізує ерозію соціальних основ демократії й закликають до руху в напрямі зменшення нерівності, зміцнення інклюзивної солідарності, розширення прав і свобод громадян тощо [7]. Автори зазначають, що в ХХІ столітті демократія дегенерує зсередини, а не піддається нападам ззовні, як це було в часи тоталітаризму. Вони акцентують увагу на соціальних та економічних перетвореннях, які підривають основи демократії, на тенденції розмивання й навіть відвертого придушення демократичної участі, на потребі увиразнення артикуляції ідеї суспільного блага, на пошуку шляхів демократичного оновлення тощо. Головне, на думку авторів, пам'ятати, що *демократія – це не кінцевий стан, а перманентний процес, тому будь-які її недоліки в принципі підлягають коригуванню за умов їх своєчасного виявлення й кваліфікованого, громадянськи відповідального реагування на них.*

Професори Гарвардського університету Стівен Левицький та Деніел Зіблат проаналізували чимало прикладів, на підставі яких з'ясувати, чому і в який спосіб різні політичні сили виступають проти демократії. Вони привертають увагу до того, що поширена донедавна теза про такий апріорний недолік демократії, як зловживання (принаймні, потенційні) від імені більшості суспільства, в наш час практично не відповідають дійсності: вони поступилися місцем діаметрально протилежній тенденції – тиранії меншості [13].

На переконання авторів, конституція США робить цю країну вразливою до атак зсередини, бо вона є згубним механізмом правління меншості, що дозволяє партійним меншинам постійно перешкоджати народній більшості, а в багатьох випадках навіть політично домінувати над нею. Значна кількість сучасних демократій у діапазоні від Німеччини та Швеції до Аргентини та Нової Зеландії скасували анахронічні соціально-політичні інститути на кшталт верхніх палат, непрямих виборів та довічного перебування на посаді суддів. Натомість США небезпечно відстають у формулюванні необхідних відповідей на загрозливі виклики. Левицький та Зіблат закликають реформувати політичну систему, привівши її до потреб, вимог і критеріїв ефективної демократії.

Попри ґрунтовність і аргументаційну переконливість наявної аналітичної діагностики абсолютна більшість сучасних досліджень демократії вичерпуються вузькоприкладними аспектами, намагаючись надати їм гіпертрофованого, вирішального значення. Такий підхід недостатньо коректний, оскільки сучасні суспільні практики, які маркуються ідентитетом “демократія”, є класичним системним об'єктом, функціонал якого визначається не окремим елементом (навіть якщо він надзвичайно важливий), а холістично, емерджентною і синергетивною взаємодією багатьох елементів. Власне, цьому аспекту багатоманітної проблеми функціонування демократії (демократій) сучасного зразка й присвячено дане дослідження.

Постановка завдання. Змістовна квінтесенція завдання полягає в систематизації недоліків демократії сучасного зразка та у виявленні механізмів їх подолання на рівні суспільних практик.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед переваг демократії здебільшого зазначають два аспекти: “По-перше, демократія дає змогу уникати появи тиранів, оскільки в ній над усім височіє принцип “ісономії” (рівності всіх перед законом), а, по-друге, народ ніколи не робитиме того, що йде йому на шкоду” [2, с. 31]. Втім, такі стереотипи є далекими від реального стану справ, що добре проілюстрував Девід Актон у своїх іронічних ремінісценціях: “Одного чудового дня зібрання проголосило абсурдним такий стан справ, коли хоч щось могло зашкодити їм робити те, що їм заманеться. Жодна з існуючих сил не могла

їх стримати, і вони постановили, що їх не повинні зв'язувати жодні обов'язки і що вони не коритимуться жодним законом, окрім тих, які вони самі прийматимуть. Так вільний народ став тираном, а його урядування було на диво одностайно прокляте всіма мудрецами" [10, с. 47]. Як бачимо, демократія зовсім не гарантує появи тиранії, причому, в будь-якій формі – як в індивідуальній, так і в колективній, всенародній.

Принагідно зазначимо, що "антична теорія демократії визначила доволі специфічний тип сприйняття демократії, який може бути охарактеризований таким чином: по-перше, демократія розглядається лише як форма правління, за якої вся влада належить більшості, реалізується відповідно до рішень більшості, під її контролем і без жодної відповідальності. Адже якщо вирішує більшість чи "всі", то фактично зникає суб'єкт, перед яким ця більшість могла б нести відповідальність. По-друге, демократія зводиться до такої її форми, як пряма демократія, оскільки вважається, що створення представницьких органів означатиме поступовий перехід до однієї з форм аристократії. По-третє, демократія тлумачиться як втілення абсолютного принципу рівності, який несе в собі загрозу потенційної деспотії, коли будь-яке відхилення від усталеної норми рівності спричиняє миттєве відторгнення "нерівного" елементу. Тут варто згадати слова Геракліта про ефесів, які вирішили позбутися Гермодора, піддавши його остракізму, оскільки він порушував принцип рівності, бо був кращим за інших" [2, с. 39-40].

Остання з наведених особливостей демократії є чи не найбільш прикрою, оскільки вона запрограмує функціонування суспільства на антимеритократичних принципах, відсепаровуючи кращих на соціально-управлінську периферію. Якщо в часи Геракліта кращих часто позбавляли громадянства й виселяли (висловлюючись сучасним терміном, депортували) за межі полісу, то нині від таких "виховних" практик відмовилися, проте кращі часто так само опиняються поза принципом дії і механізмами суспільно-політичного ліфтингу, а це означає, що управлінська вертикаль формується за рахунок кого завгодно, але не кращих.

За такої ситуації доречно сформулювати риторичне запитання: чи володітиме високим рівнем ефективності управління, здійснюване некращими, пересічними й посередніми? І чи можна в такому разі вважати перспективною демократичну форму правління, якщо під її егідою можливе лише неефективне (недостатньо, не в повній мірі, не в усіх сферах життєдіяльності) управління?

Не викликає заперечень, що "визначення А. Лінкольна про демократію як правління народу, обране народом та в інтересах народу є напрочуд вдалим розшифруванням класичного поняття народовладдя. Проте інтенція зробити однаково повноважними всіх одразу зіткнулася з неоднозначністю поняття "народ", що вилилося в запитання "Хто ці "всі", які здійснюють правління?". В результаті народ із причин ідентитету "всі", тобто всі разом і ніхто конкретно, перетворився на натовп, який приймає сумнівні рішення. Причому, такі рішення не завжди є результатом незнання чи афектів" [2, с. 70].

Не випадково "ті, хто засуджував на смерть Сократа, ті, хто голосував за те, щоб Ісуса не відпустили, а розп'яли, і ті, хто щиро вимагав "смерті ворогам народу" в 1937-му, все "добре знали"." [3, с. 42]. За великим рахунком, народ як натовп, який приймає сумнівні рішення, є цілком об'єктивним і закономірним наслідком антимеритократичної генеалогії демократії – тобто за такої генеалогічної спадкоємності демократичним автоматизмів функціонування розраховувати на щось краще вочевидь не варто. В таких випадках пієтет на

адресу правління, здійснюваного в інтересах народу, набуває курйозного вигляду і потребує переосмислення на предмет доцільності.

У книзі “Проти демократії: нова передмова” Джейсон Бреннан зазначає, що більшість наших сучасників вірить, що демократія є єдино справедливою формою правління, що люди мають право на рівну частку політичної влади, а політична участь дає нам сили, допомагає отримати те, чого ми прагнемо, і робить нас більш розумними, чесними й турботливими [5]. Втім, такі уявлення, як доводить автор, є помилковими, ілюзійними: подібно до дерева, яке коректно оцінюють за плодами його, демократію слід оцінювати за її результатами, а результати ці далекі від бажаних і очікуваних.

Подібно до того, як підсудні мають право на справедливий суд, громадяни мають право на компетентний уряд, однак демократія в абсолютній більшості випадків – це правління неосвічених, некваліфікованих та ірраціональних суб’єктів, тому таке урядування приречене на те, щоб бути безнадійно далеким від концептуального ідеалу. Бреннан стверджує, що епістократія як правління обізнаних буде саме тією системою правління, яка вочевидь виявиться кращою за демократію, і що настав час поекспериментувати, підтвердивши чи спростувавши цю гіпотезу на практиці. Принаймні, навіть недосконала демократія залишає за нами право на соціальні експерименти й перевірку гіпотез подібного ґтибу.

У резонансній книзі “Внутрішні вороги демократії” Цветан Тодоров зауважив, що політичну історію ХХ століття часто позиціонують як історію боротьби демократії проти її зовнішніх ворогів: фашизму та комунізму [17]. Ця боротьба завершилася падінням Берлінської стіни і крахом СРСР. Згідно з поширеним стереотипом, визначальним для нашого сьогодення є протистояння демократії таким новим ворогам як ісламському фундаменталізму, релігійному екстремізму та міжнародному тероризму. Втім, Цветан Тодоров не погоджується з такою ієрархією визначальності: на його думку, найбільшою загрозою для демократії в наш час є сама демократія, а її вороги знаходяться не зовні, а всередині неї – головний із них античні греки називали “зарозумілістю”.

Цветан Тодоров наводить переконливі ілюстрації того, як чимало демократичних цінностей були спотворені й гіпертрофовані, внаслідок чого почали слугувати інтересам не людини (громадянина) і не людства (глобального громадянина), а окремих держав, корпоративних інтересів і впливових осіб. Що ж стосується справжнього демократичного ідеалу, то він знаходиться в сфері мінливого балансу між конкуруючими принципами, народним суверенітетом та свободою. Коли один із цих елементів перетворюється на домінуючий принцип, то він стає небезпечним: популізм, ультралібералізм і месіанізм – ось фатальні внутрішні вороги демократії в інтерпретації Ц. Тодорова.

У книзі “Політична ілюзія”, яка отримала консенсусний статус “маніфесту неоконсервативної думки”, Жак Еллюль піддав критиці ідею партиципації, відрекомендувавши “віру в здатність громадянина брати діяльну участь у політичному житті найбільш поширеною ілюзією демократії” [12, с. 283]. Критичних закидів зазнає насамперед ідея “компетентності” народних рішень: “Навіть за умов реалізації моделі партиципаторної демократії громадяни завжди обиратимуть лише між тими альтернативами, які їм будуть запропоновані державною владою. Більше того, у переважній більшості випадків ці рішення можуть бути заздалегідь прогнозованими та включеними в сценарій дій політичної еліти. За цієї причини такі рішення не можна вважати компетентними у справжньому значенні цього терміну, оскільки йдеться не про

краще рішення, а тільки про кращий із пропонуваних варіантів” [2, с. 148].

Інформаційний аспект прийняття рішень також викликав критику у Жака Еллюля: “Зважаючи на характер інформаційної політики та можливості контролю інформації, ідея об’єктивності та неупередженості вибору, яка лежить в основі моделі партиципації, перетворюється на звичайну ілюзію” [2, с. 148-149].

Зі специфікою інформаційної картини світу сучасного гатунку перегукується ще один поширений стереотип, який потребує предметного й аргументаційно переконливого розвінчування. Він пов’язаний з кореляцією індексу демократичності країни (політичного режиму) та практикування механізмів некоректного навіювання: мовляв, чим менш демократичним є фактичний статус політичного режиму, тим більша його потреба в засобах постправди, пропаганди, дезінформації, неправдивої інформації, популізму, вікон Овертона, чорної риторики тощо; і навпаки – у випадку розвинених демократій потреба некоректного й агресивного інформаційного впливу нібито відсутня, позаяк механізми демократичного поширення інформації і так само демократичного прийняття рішень роблять її недоречною.

Насправді ж доводиться мати справу зі значно складнішою се значно симптоматикою причинно-наслідкових зв’язків і способів реалізації владних повноважень, а саме: *до послуг інструментарію токсичного навіювання вдаються практично всі політичні режими безвідносно до їхнього місця в таблиці про демократичні ранги*, оскільки цей інструментарій у багатьох прикладних аспектах володіє таким рівнем ефективності, з яким важко змагатися канонічним демократичним нормам і процедурам [19].

Інша річ, що поширеність токсичного навіювання в авторитарних, тоталітарних і деспотичних режимах істотно відрізняється від аналогічних показників на рівні розвинених демократій. Тим не менше, доводиться констатувати практичну неусувність практик токсичного навіювання в межах суспільно-політичної дійсності сьогодення. А якщо так, то тим більше варто приділяти цьому фактору пріоритетну увагу, аби реагувати на нього не *post factum*, а на принципах превентивності, упередження розгортання подій і процесів за небажаними сценаріями.

Саме в цьому аспекті – в реалізації на практиці потреби ефективного реагування на зловживання (і не лише в інформаційній сфері, а взагалі, в принципі) якщо не в превентивний спосіб, то, принаймні, в режимі *post factum* реальний демократичний статус має вирішальні переваги перед суспільствами й політичними режимами, які функціонують на принципах, далеких від демократичних норм і процедур.

Це – дуже виразний концептуальний критерій, той своєрідний лакмусовий папірець, засобом якого можна здійснювати коректне розмежування соціумів за ознакою їх відповідності канонам демократії. Його унікальне значення полягає в тому, що він, висловлюючись філософським жаргонізмом, у знятому вигляді містить не лише формальну нормативну складову функціонування суспільства, втілену на законодавчому та управлінському рівнях, а відштовхується від глибинної спадкоємності не лише й не стільки *політичної*, скільки *загальносвітоглядної культури*, яка на рівні повсякденної рутини, автоматизмів нерелектованої спонтанності розставляє необхідні крапки над “і” в питаннях добра та зла, відповідності чи невідповідності канонам справедливості, етичної прийнятності, доцільності тощо.

Саме ці здебільшого невідрефлектовані, а суто рефлексійні алгоритмічні

автоматизми є, скажімо так, святая святих усіх профільних різновидів суспільного праксису (і не лише політико-управлінського, а й будь-якого іншого – аксіологічного, етичного, естетичного, деонтологічного і т. ін.), а також індивідуальної участі й залученості конкретного індивіда в найрізноманітніших процесах суспільної життєдіяльності.

А той неспростовний факт, що навіть у випадку так званих розвинених демократій часто доводиться натрапляти на істотні труднощі з превентивними механізмами забезпечення не лише демократичної ефективності, а й повноцінної демократичної участі й транспарентного прийняття рішень “від імені й на вимогу демократії”, свідчить про те, що сучасний фактичний стан справ з демократією як на глобальному рівні, так і в секторі “еталонів”, “взірців” і “вітрин” демократії є далеким від оптимуму, від тієї умовної ідеальної моделі, яка вкорінена як на рівні масової свідомості, так і в модифікованому вигляді багатоманітних концептуальних акцентів (а відтак і розбіжностей) у сфері свідомості спеціалізованої – тобто на рівні науково-дослідницького та експертно-аналітичного середовища.

Якщо застосувати принцип реверсної аналітики й відштовхнутися від базового (загальноприйнятого) концептуального засновку з приводу того, що в умовах демократії індивід є суб'єктом свободи, а не заручником чужої волі і об'єктом маніпуляцій, то навіть за великого бажання важко відгородитися від думки, що на рівні абсолютної більшості функціональних кластерів суспільства сучасного формату наша фактична дистанційованість від демократії, від її вкоріненості на рівні світоглядної культури і автоматизмів реагування на дразливі фактори повсякденності є значно більшою, ніж це може здатися на перший погляд, і незрівнянно більшою, ніж нам намагається нав'язати інформаційний порядок денний.

Доречним у даному разі виявиться запитання щодо причин таких безпрецедентних розбіжностей між, з одного боку, фактичною (науковою) картиною світу (зокрема, в тій її частині, яка стосується предметного кейсу демократії) та, з іншого боку, інформаційною картиною світу (чи, точніше висловлюючись, інформаційною версією фактичної картини світу). Навіть не вдаючись до розлогих аналітичних розвідок і археологічних розкопок поліаспектних емпіричних даних, можна в високою вірогідністю стверджувати, що тенденційність і аргументаційна збоченість сучасного інформаційного супроводу щодо фактичного статус-кво і тенденцій демократії у сфері функціонування суспільства сучасного ґатунку є не випадковою, не якимось “збоєм програми”: вона зумовлена певними національними, корпоративними й індивідуальними інтересами та – відповідно – засобами інформаційного забезпечення цих інтересів. І якщо жертвою забезпечення таких інтересів виявляється наукова картина світу, наукова експертиза і навіть фактичний незадовільний стан із демократією в знакових секторах суспільної життєдіяльності навіть тих країн, які позиціонують себе квінтесенцією демократії, то це не є пересторогою для втілення на практиці *idea fixe* – забезпечення часткових інтересів.

А той факт, що подібне забезпечення часткових інтересів у даному разі можливе лише за рахунок нехтування інтересами загальними (науковими, суспільними, глобальними), ініціаторів, спонсорів і безпосередніх виконавців інформаційної тенденційності не обходить. Зі зрозумілих причин вони не афішують такого відвертого цинізму, проте водночас не особливо його й заперечують.

Найбільша загроза цієї ситуації пов'язана з тим, що розмивається змістовно-критеріальна демаркація між демократією як суб'єктивним ідеалом та демократією як об'єктивним фактом суспільної дійсності. Точніше, така демаркація виявляється взагалі неможливою, позаяк реципієнтів інформаційних послуг у різний спосіб переконують, що "ідеал практично вже набув свого втілення", а тому перейматися цим аспектом недоцільно. Натомість наявна версія демократії в багатьох випадках має виразні ознаки антиутопії – збоченої і змістовно спотвореної версії ідеалу демократії (безвідносно до рівня його індивідуальної суб'єктивності чи надіндивідуальної об'єктивності).

Таким чином, можна виокремити такі наукові результати аналізу проблемних кейсів демократії взагалі і її сучасного зразка зокрема й насамперед.

1. Демократія не містить досконалих механізмів упередження й недопущення тиранії, авторитаризму й тоталітаризму: звичайно, ці явища категорично суперечать канонам демократії, однак під егідою демократії (а особливо під демагогічним прикриттям псевдодемократичної риторики) де-факто антидемократичні явища, практики і тенденції можуть мати (і часто мають!) місце.

2. Упродовж двох із половиною попередніх тисячоліть на рівні рефлектування з нагоди демократії зберігаються непереборні труднощі з приводу фундаментального для демократичної ідеї концепту "народ", який на рівні повсякденної рутини є тим, кого можна окреслити змістовним ідентитетом "усі й ніхто водночас". Це, висловлюючись улюбленим терміном Габліеля Гарда, Сципіона Сігеле, Сержа Московічі та Хосе Ортеги-і-Гассета, "натовп *par excellence*", а відтак це не що інше, як колективна безвідповідальність, яка не може забезпечити функціонування суспільства на принципах ефективності, інноватики, креативності тощо.

3. Демократія канонізує рівність не за вищим, а за якомога нищим особистісним інтегралом (щоб під цей норматив підпадала якомога більша кількість членів суспільства). Коли відбувається соціальне селекціонування за таким принципом, репрезентанти вищого особистісного інтегралу автоматично "вибраковуються" в процесі соціально-політичного ліфтингу.

4. Антимеритократичний принцип соціального відбору означає навіть не апостеріорну, а апріорну неефективність і безперспективність суспільства (принаймні, функціональний рівень такого суспільства виявився б значно вищим за умов відсутності антимеритократичного принципу).

5. На відміну від епістократії, демократія репрезентує собою правління недостатньо кваліфікованих і, в кращому разі, лише частково компетентних.

6. Демократія сучасного зразка постає втіленням зарозумілого месіанізму, спроб нав'язувати свою не лише політико-управлінську, а й культурно-цивілізаційну модель решті країн світу, що призводить не стільки до "демократичної уніфікації", скільки до підвищення рівня глобальної напруги і загострення протистоянь у різних частинах світу.

7. У наш час те, що має назву "демократичний вибір", здебільшого постає ілюзією, фікцією повноцінного вибору: це "вибір за фактичної відсутності вибору", коли доводиться обирати з-поміж псевдоальтернатив, нав'язаних інформаційним порядком денним. Ці квазіальтернативи можуть не мати до інтересів і потреб народу жодного стосунку.

8. Демократія сучасного ґатунку – це все більше інструмент інформаційного навіювання і пропагандистського маніпулювання. Наслідки

таких процедур є безнадійно далекими від класичних канонів демократії, від ідеї демократії як влади народу, здійснюваної народом і в інтересах народу.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Щоб привести уявлення про демократію як суб'єктивний ідеал та об'єктивними фактами її існування до спільного критеріального знаменника предметної (змістовної) переконливості й критеріальної верифікованості, необхідно систематизувати окреслені проблемних кейсів демократії взагалі і її сучасного зразка зокрема й насамперед. Така процедура дає підстави для кількох ключових висновків.

По-перше, дискурс щодо демократії, її можливостей, недоліків і перспектив потребує зняття поширених у наш час інформаційних “фільтрів” у вигляді тенденційності, суб'єктивізму, міфологізму та неадекватного буттєвим реаліям стереотипізму. Деякі аналітики вважають, що з таким завданням цілком до снаги впоратися такому різновиду демократичних практик, як деліберативна демократія, проте цей тип демократії так само неможливий (принаймні, в потрібних обсягах) за умов існуючих інформаційних “фільтрів”.

По-друге, необхідно напрацювати якщо не консенсусну, то хоча б конвенційну ясність щодо деяких фундаментальних ідентитетів демократії на кшталт демократичного мінімуму – тих змістовних ознак, які надають необхідні й достатні підстави для предметної демаркації явищ демократичної та недемократичної етиології. Принагідно зазначимо, що поняття “демократичного мінімуму” є своєрідним змістовним імперативом демократії – тобто того набору смислових і функціональних опцій, за відсутності яких твердження про наявність демократії є безпідставними. Приміром, Ральф Дарендорф ототожнював “демократичний мінімум” із дієвими засобами забезпечення глибинних потреб тих, ким управляють, та ефективним контролем над тими, хто здійснює управління [9, с. 74].

По-третє, потрібно нарешті збагнути, що навіть попри концептуалізацію (щоправда, малоймовірну) змістовних інваріантів демократії, вона, тим не менше, зберігатиме свою типологічну (насамперед соціокультурну) багатоманітність, тому її доцільно завжди сприймати в динаміці, з урахуванням принципу розвитку. Важко не погодитися з концептуальним засновком, відповідно до якого “жодна з існуючих моделей демократії не є такою, яку можна назвати єдиноправильною, найкращою та найбільш адекватною демократичній ідеї. Ми маємо дійти згоди щодо процесуального характеру демократії, за якого вона описується *не як стан, коли сформульовано відповіді на всі можливі запитання, а саме як рух, змістом якого є апроксимація до демократичного ідеалу*” [2, с. 197].

Із реалізацією окреслених потреб і вимог, власне, й пов'язані перспективи подальших досліджень теорії і практики демократії.

Список використаних джерел:

1. Поппер, К 1994, *Відкрите суспільство та його вороги*, перекл. з англ. О. Коваленка, Том 1, Київ: *Основи*, 444 с.
2. Скрипнюк, ОВ 2006, *Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика)*, Київ: *Логос*, 368 с.
3. Щербенко, А 2002, ‘У відкритому суспільстві завжди є що відкрити’, *Віче*, № 11 (128), с. 35–47.
4. Benoist, de A 2022, *The Ideology of Sameness*, Arktos Media Ltd., 121 p.
5. Brennan, J 2017, *Against Democracy: New Preface*, Princeton University Press, 309 p.
6. Brennan, J & Landemore, H 2021, *Debating Democracy: Do We Need More or Less?* Oxford University Press, 296 p.

7. Calhoun, C, Gaonkar, DP & Taylor, C 2022, *Degenerations of Democracy*, Harvard University Press, 355 p.
8. Dahl, RA 2020, *On Democracy*, Yale University Press, 288 p.
9. Dahrendorf, R 2023, *The New Liberty: Survival and Justice in a Changing World: The Reith Lectures*, New York: Routledge, 110 p.
10. Dalberg-Acton, J 1992, *The History of Freedom, and Other Essays*, London: Overseas Publications Interchange Ltd, 207 p.
11. Elliott, KJ 2023, *Democracy for Busy People*, University of Chicago Press, 251 p.
12. Ellul, J 2004, *L'illusion politique*, La Table Ronde, 368 p.
13. Levitsky, S & Ziblatt, D 2023, *Tyranny of the Minority: Why American Democracy Reached the Breaking Point*, Crown, 369 p.
14. Lin, TCW 2022. *The Capitalist and the Activist: Corporate Social Activism and the New Business of Change*, Berrett-Koehler Publishers, 225 p.
15. Sartori, J 1987, *Thy Theory of Democracy Revisited*, Chatham: Chatham House Publishers, 412 p.
16. Sunic, T 2011, *Against Democracy and Equality: The European New Right*, Arktos, 196 p.
17. Todorov, T 2014, *The Inner Enemies of Democracy*, Polity, 206 p.
18. Tuck, R 2016, *The Sleeping Sovereign: The Invention of Modern Democracy*, Cambridge University Press, 310 p.
19. White, EB 2019, *On Democracy*, Harper, 240 p.

References:

1. Popper, K 1994, *Vidkryte suspilstvo ta yoho vorohy (The Open Society and Its Enemies)*, perekl. z anhl. O. Kovalenka, Tom 1, Kyiv: Osnovy, 444 s.
2. Skrypniuk, OV 2006, *Demokratiia: Ukraina i svitovyi vymir (kontseptsii, modeli ta suspilna praktyka) (Democracy: Ukraine and the global dimension (concepts, models and social practice))*, Kyiv: Lohos, 368 s.
3. Shcherbenko, A 2002, 'U vidkrytomu suspilstvi zavzhdy ye shcho vidkryvaty (There is always something to discover in an open society)', *Viche*, № 11 (128), c. 35–47.
4. Benoist, de A 2022, *The Ideology of Sameness*, Arktos Media Ltd., 121 p.
5. Brennan, J 2017, *Against Democracy: New Preface*, Princeton University Press, 309 p.
6. Brennan, J & Landemore, H 2021, *Debating Democracy: Do We Need More or Less?* Oxford University Press, 296 p.
7. Calhoun, C, Gaonkar, DP & Taylor, C 2022, *Degenerations of Democracy*, Harvard University Press, 355 p.
8. Dahl, RA 2020, *On Democracy*, Yale University Press, 288 p.
9. Dahrendorf, R 2023, *The New Liberty: Survival and Justice in a Changing World: The Reith Lectures*, New York: Routledge, 110 p.
10. Dalberg-Acton, J 1992, *The History of Freedom, and Other Essays*, London: Overseas Publications Interchange Ltd, 207 p.
11. Elliott, KJ 2023, *Democracy for Busy People*, University of Chicago Press, 251 p.
12. Ellul, J 2004, *L'illusion politique*, La Table Ronde, 368 p.
13. Levitsky, S & Ziblatt, D 2023, *Tyranny of the Minority: Why American Democracy Reached the Breaking Point*, Crown, 369 p.
14. Lin, TCW 2022. *The Capitalist and the Activist: Corporate Social Activism and the New Business of Change*, Berrett-Koehler Publishers, 225 p.
15. Sartori, J 1987, *Thy Theory of Democracy Revisited*, Chatham: Chatham House Publishers, 412 p.
16. Sunic, T 2011, *Against Democracy and Equality: The European New Right*, Arktos, 196 p.
17. Todorov, T 2014, *The Inner Enemies of Democracy*, Polity, 206 p.
18. Tuck, R 2016, *The Sleeping Sovereign: The Invention of Modern Democracy*, Cambridge University Press, 310 p.
19. White, EB 2019, *On Democracy*, Harper, 240 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-5

УДК 130.1:140.8

**ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ ТА
ЧИННИК ЖИТТЄТВОРЧОСТІ**
*INTEGRITY AS A COMPONENT OF WORLDVIEW CULTURE AND A FACTOR
OF CREATIVITY*

О. В. Пономаренко

Актуальність теми дослідження. Ускладнення соціокультурного розвитку (російська агресія, військово-політичні конфлікти у світі, прогрес технологій, проблеми якості життя, загрози у сфері захисту довкілля та природних ресурсів) торкається самих основ людського буття, є серйозним випробуванням для освітніх і виховних практик, стратегій життєтворчості, які мають гнучко реагувати на швидкі зміни. Для демократичних суспільств із багатоваріантними можливостями майбутнього різні політичні, релігійні, етичні погляди впливають на світоглядний вибір особистості. Для підростаючого покоління важливим постають питання: якими цінностями та ідеалами керуватися у житті; наскільки важливо намагатися досягти моральної цілісності; які загрози (і наслідки) несе відмова від традиції, доброчесності (доброчесної поведінки) в індивідуальній життєтворчості?

Постановка проблеми. Проблема доброчесності в сучасній культурі знаходиться в полі особливої уваги науковців (юристів [1;4], лінгвістів [13], педагогів [14]), є предметом громадських дискусій та професійних обговорень [3; 11]. Проблеми корупції, кіберзлочинності посилити увагу світової спільноти до питань етики та доброчесності [8]. Зловживання академічною свободою актуалізувало увагу науковців та освітян до академічної доброчесності [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські рефлексії культуротворчого процесу широко представлені у вітчизняній та західній філософській думці, зокрема у працях Є. Бистрицького, М. Бойченка, С. Кримського, М. Култаєвої, Н. Радіонові, П. Слотердайка В. Сухомлинського, Е. Фромма.

Продуктивні ідеї щодо формування доброчесності, світоглядної культури в

Urgency of the research. The complexities of socio-cultural development (Russian aggression, military-political conflicts worldwide, technological progress, quality of life issues, threats to environmental protection and natural resources) touch upon the very foundations of human existence. It poses a serious challenge for educational and upbringing practices, life strategies that need to adapt flexibly to rapid changes. In democratic societies with diverse future possibilities, various political, religious, and ethical perspectives influence an individual's worldview choices. For the younger generation, the crucial question arises: what values and ideals should guide life; how important is the pursuit of moral integrity, and what threats (and consequences) come with abandoning tradition and virtuous conduct in individual life creation?

Target setting. The issue of integrity in contemporary culture is under special scrutiny by scholars (legal experts [1;4], linguists [13], educators [14]) and is the subject of public discussions and professional debates [3; 11]. Problems such as corruption and cybercrime have heightened the global community's attention to ethical and moral issues [8]. The abuse of academic freedom has brought renewed focus from scholars and educators to academic integrity [2].

Actual scientific researches and issues analysis. Philosophical reflections on the cultural-creative process are widely represented in both domestic and Western philosophical thought, particularly in the works of Y. Bystritskyi, M. Boichenko, S. Krymskyi, M. Kultaieva, N. Radionova, P. Sloterdijk, V. Sukhomlynskyi, and E. Fromm.

Productive ideas regarding the formation of integrity and worldview

освітніх та виховних практиках простежуються у працях В. Беха, М. Бойченка, Н. Бойченко, Ю. Бойчука, Н. Дічек, І. Дорожко, М. Дроботенко, Г. Корж, С. Кременя, М. Култаєвої, Н. Радіонової, С. Пилипенко, С. Пустовіт, М. Триняк.

Незважаючи на велику увагу науковців, освітян, громадськості до проблеми доброчесності складність сучасного соціокультурного розвитку вимагає переосмислення класичних праць та ідейних смислів доброчесності.

Постановка завдання. У цій статті здійснюється спроба окреслити гуманістичний потенціал філософії та освіти для розбудови сучасних стратегій доброчесності як плідної життєтворчості у різних сферах людського буття. В мінливих контекстах сучасності обґрунтувати роль культури як ресурсу у формуванні доброчесності на соціальному та індивідуальному рівнях. Розкрити культуротворчий ресурс доброчесності та його вплив на сучасні освітні та виховні практики.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на множинність підходів у розумінні доброчесності, можна виділити визначення її як стану цілісності та узгодженості між переконаннями, рішеннями та діями людини, що базується на етичних цінностях. У філософії Хосе Ортеги-і-Гассет сформоване розуміння шляхетного життя, яке проявляється в активній життєтворчості індивіда, зацікавленості в саморозвитку, та визначається внутрішньою потребою людини добровільно підпорядковуватись вищій щодо себе нормі, робиться акцент на обов'язках, а не на правах, бо "шляхетність зобов'язує". На противагу доброчесному шляхетному життю філософ описує інертний стан розслабленості, недисциплінованості, безвідповідальності, нездатності підкорятись будь-яким нормам, навіть тим які людина вважає етичними. Саме цей стан доцільно протиставляти доброчесності. Недоброчесність небезпечна як для самої людини, так і для соціуму: людину вона робить беззахисною перед впливом пропаганди та маніпуляцій, а

culture in educational and upbringing practices are traced in the works of V. Bekh, M. Boichenko, N. Boichenko, Yu. Boychuk, N. Dyichyk, I. Dorozhko, M. Drobotenko, H. Korzh, S. Kremen, M. Kul'taieva, N. Radionova, S. Pylypenko, S. Pustovit, and M. Tryniak.

Despite the considerable attention from scholars, educators, and the public to the issue of integrity, the complexity of contemporary sociocultural development requires a comprehensive approach that considers both classical and modern scientific works, as well as encyclopedic publications on this subject.

The research objective. This article attempts to demonstrate the humanistic potential of philosophy and education in constructing contemporary strategies of integrity as productive life-creation in various spheres of human existence. In the changing contexts of the present, it aims to justify the role of culture as a resource in shaping integrity at both social and individual levels. The article seeks to unfold the cultural-creative resource of integrity and its influence on modern educational and upbringing practices.

The statement of basic materials. Despite diverse interpretations of the concept of integrity, it can be identified as a state of coherence and consistency between beliefs, decisions, and actions based on ethical values. In the philosophy of José Ortega y Gasset, a conception of noble life has emerged, characterized by active creativity, self-development, and the internal need for voluntary submission to a higher norm. Emphasizing duties over rights, Ortega y Gasset argues that "nobility obliges". In contrast to virtuous noble life, he describes an inert state of relaxation, undisciplined behavior, irresponsibility, and an inability to adhere to any norms, even those considered ethical. This state is purposefully contrasted with integrity. Indicating that dishonesty is perilous for both individuals and society, it renders individuals defenseless against the influence of propaganda and manipulation. Society is also at risk of establishing authoritarian or totalitarian regimes. The organic connection between democracy and ethical principles is crucial, and courage is required to defend them despite associated

суспільство ставить перед загрозою встановлення авторитарних чи тоталітарних режимів. Варто говорити про органічний зв'язок між демократією і етичними принципами та мужністю їх відстоювати, незважаючи на ризик, пов'язаний з цим. Освіта та мистецтво важливі чинники на шляху доброчесного життя. Теодор Адорно обґрунтовує, що вони є простором, де людина може отримувати досвід свободи, але у той же час масова культура та напівосвіта можуть перешкоджати людині, культурно маскуючи антиподи доброчесності.

Висновки. Отже, поверхове ставлення суспільства до освіти широких мас населення, освітніх потреб підростаючого покоління, культурних надбань, людської суб'єктивності містить небезпеку втрати ціннісних орієнтирів. Кризові явища в різноманітних процесах суспільного життя вимагають не взаємних обвинувачень (які не ведуть до розуміння складнощів соціокультурної динаміки), а пошуку нового гуманістичного мислення, суспільної уваги до культуротворчого потенціалу доброчесності, ефективних стратегій життєтворчості. Доброчесність проявляється в активній життєтворчості людей, їх особистісній зацікавленості результатами діяльності, праці. У наступних дослідженнях варто проаналізувати стратегії доброчесності як життєтворчості на різних рівнях освітніх та виховних практик (дошкільної, початкової, середньої та вищої освіти; формальної та неформальної; молодіжної політики, мистецьких та культурних проєктах, кіномистецтві, дизайні).

Ключові слова: доброчесність, освіта, людина, комунікація, цінність, війна, життєтворчість, людське буття, світоглядна культура.

risks. Education and art play significant roles in the pursuit of virtuous life. Theodor Adorno argues that they provide spaces where individuals can experience freedom. However, mass culture and semi-education may hinder individuals by culturally masking the antitheses of integrity.

Conclusions. Therefore, society's superficial attitude towards mass education, the educational needs of the younger generation, cultural acquisitions, and human subjectivity contains the danger of losing valuable benchmarks. Crisis phenomena in various processes of social life demand not mutual accusations (which do not lead to understanding the complexities of socio-cultural dynamics) but the search for a new humanistic mindset, societal attention to the culture-forming potential of integrity, and effective life-creating strategies. Integrity manifests in the active life-creating endeavors of individuals, their personal interest in the results of their activities and work. In future research, it is worthwhile to analyze integrity strategies as life-creating processes at different levels of educational practices (preschool, primary, secondary, and higher education; formal and informal contexts; youth policies, artistic and cultural projects, cinematography, and design).

Keywords: integrity, education, human, communication, value, war, creativity, human existence, worldview culture.

Актуальність теми дослідження. Ускладнення соціокультурного розвитку (російська агресія, військово-політичні конфлікти у світі, прогрес технологій, проблеми якості життя, загрози у сфері захисту довкілля та природних ресурсів) торкається самих основ людського буття, є серйозним випробуванням для освітніх і виховних практик, стратегій життєтворчості, які мають гнучко реагувати на швидкі зміни. Для демократичних суспільств із багатоваріантними можливостями майбутнього різні політичні, релігійні, етичні погляди впливають на світоглядний вибір особистості. Для підростаючого

покоління важливим постає питання: якими цінностями та ідеалами керуватися у житті; наскільки важливо намагатися досягти моральної цілісності; які загрози (і наслідки) несе відмова від традиції, доброчесності (доброчесної поведінки) в індивідуальній життєтворчості?

Постановка проблеми. Проблема доброчесності в сучасній культурі знаходиться в полі особливої уваги науковців (юристів [1;4], лінгвістів [13], педагогів [14]), є предметом дослідження громадських дискусій та професійних обговорень [3; 11]. Проблеми корупції, кіберзлочинності посилили увагу світової спільноти до питань етики та доброчесності [8]. Зловживання академічною свободою актуалізувало увагу науковців та освітян до академічної доброчесності [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Філософські рефлексії культуротворчого процесу широко представлені у вітчизняній та західній філософській думці, зокрема у працях Є. Бистрицького, М. Бойченка, С. Кримського, М. Култаєвої, Н. Радіонової, П. Слотердайка В. Сухомлинського, Е. Фромма.

Продуктивні ідеї щодо формування доброчесності, світоглядної культури в освітніх та виховних практиках простежуються у працях В. Беха, М. Бойченка, Н. Бойченко, Ю. Бойчука, Н. Дічек, І. Дорожко, М. Дроботенко, Г. Корж, С. Кременя, М. Култаєвої, Н. Радіонової, С. Пилипенко, С. Пустовіт, М. Триняк.

Незважаючи на велику увагу науковців, освітян, громадськості до проблеми доброчесності, складність сучасного соціокультурного розвитку вимагає звернення як до класичних, так й сучасних наукових праць, енциклопедичних видань з цієї проблематики.

Постановка завдання. У цій статті здійснюється спроба продемонструвати гуманістичний потенціал філософії та освіти для розбудови сучасних стратегій доброчесності як плідної життєтворчості у різних сферах людського буття. У мінливих контекстах сучасності обґрунтувати роль культури як ресурсу у формуванні доброчесності на соціальному та індивідуальному рівнях. Розкрити культуротворчий ресурс доброчесності та його вплив на сучасні освітні та виховні практики.

Виклад основного матеріалу. Визначення доброчесності в енциклопедичних виданнях демонструє полісемантичність цієї категорії. Словник Чемберса ХХІ століття визначає поняття доброчесності (англ. – “integrity”), що походить від латинського “integritas” (цілісність), як суворе дотримання моральних цінностей і принципів, та якість або стан цілісності та непорушності [9]. Доброчесність може розглядатися як ланка, котра забезпечує як цілісність та узгодженість різного рівня комунікацій – від повсякденності до інституційної визначеності, що закріплюється у нормативно-правових актах. Згідно із Стенфордською філософською енциклопедією доброчесність пов’язується із процесом того, як особа взаємодіє з різними аспектами своєї особистості, узгоджуючи їх у гармонійне, недоторкане ціле [10].

Драматичний досвід минулого століття (спалах насильства, репресії, омасовлення, зневажливе ставлення до людської суб’єктивності), загроза втрати тягlosti культури, спонтанності в її розвитку спрямував увагу багатьох мислителів того часу на антропологічну та аксіологічну проблематику. Для розкриття взаємозв’язку доброчесності, культури та життєтворчості доцільно звернутися до праць іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета. Відома активна життєва позиція філософа, який не стояв осторонь суспільних процесів, глибоко переживав кризовий стан сучасної йому культури і людського буття. У 1923 році

він заснував журнал “Revista de Occinde”, який справив значний вплив на іспанську культуру. У кульмінаційному історичному часі філософ обґрунтовує ідею автономної людської активності. Розвиток науки (соціобіології та етології; соціальних наук) певним чином підтвердив здогадки мислителя. У праці “Бунт мас” філософ надає власне розуміння поняття шляхетність. Зокрема, акцентує увагу на тому, що шляхетство визначається вимогами, обов'язками, а не правами, протиставляючи шляхетне життя звичайному життю, в якому людина засуджена на вічну інертність. Х. Ортега-і-Гассет, визначає таку людину, як людину мас, що нехтує нормами та принципами моральності, але саме по собі таке ігнорування правил людського спільножиття є теж формою моралі, але негативною та антиморальною [6, 52-52]. Ортега-і-Гассет має на увазі небажання масової людини підкорятись будь-яким нормам, навіть тим які б вона обрала сама, бо добродієність пов'язана із внутрішньою дисциплінованістю і роботою над собою, передбачає стан зібраності, а саме на це масова людина на думку філософа не здатна. Висновки Х. Ортеги-і-Гассета є дещо перебільшеними, але вони вказують на амбівалентне ставлення людини до оточуючого світу й самої себе, на принципову відкритість і біологічну незавершеність людини, дихотомію екзистенційного та історичного в людському бутті.

У протиставленні простому чи інертному життю, Ортега-і-Гассет виділяє шляхетність як потужну силу, що рухається вперед. Такий підхід підкреслює важливість активного взяття на себе відповідальності та постійного розвитку, а також прагнення вийти за межі власних обмежень. В праці “Місія університету” Х. Ортега-і-Гассет говорить про такий стан людини, коли їй ніщо не байдуже, оскільки будь-яка річ або сприяє набуттю форми, або шкодить їй, тому вона або досягає її, або уникає. За словами філософа “бути у формі” означає ніколи ні до чого не втрачати інтересу. Для Ортеги-і-Гассета ознаками розслабленості є відсутність інтересу, такі твердження як “все рівно”, “приблизно так”, “яка різниця!”, “як-небудь буде”. Добродієсна людина, за цією концепцією, виявляє постійний інтерес до розвитку свого морального “я”, уникаючи розслабленості та байдужості. Інтерес до власного морального зростання визначає її ставлення до різних ситуацій – вона спрямована на досягнення форми, яка відповідає її цінностям, або уникнення того, що може їй шкодити [7]. Філософська концепція Ортеги-і-Гассета окреслює кризу сучасної йому культури, якій бракує спонтанності та життєвості, філософ захищав якісне розмаїття людського буття та світоглядний плюралізм.

Засадничі принципи для формування добродієності забезпечує освіта та виховання. Теодор Адорно в праці “Діалектика просвітництва” аналізує освіту та мистецтво як ресурс для людської життєтворчості та світоглядного виховання. Німецький філософ розглядає мистецтво та освіту як простір, де людина може відчути індивідуальну свободу, вільно мислити, побачити нові можливості, діяти спонтанно. Т. Адорно підкреслює потенціал освіти і мистецтва як засобів сприяння індивідуальній свободі, але також вказує на ризики та можливі негативні впливи масової культури та напівосвіти - освіти, що маскується під справжню освіту. Ця проблема набула широкого обговорення серед вітчизняних філософів освіти, зокрема, ретельний аналіз ризиків від напівосвіти проаналізовано у праці М. Д. Култаєвої [5, 182].

Добродієність пов'язана з індивідуальним вибором, бо першочерговою рисою добродієності буде особисте прийняття, особиста згода та вибір керуватись певними принципами, бо вони відповідають світоглядній аксіоматиці індивіда, ведуть до благополуччя людини, яка в повноті усвідомлює

своє місце в цілісному світі та свою відповідальність.

Індивідуальний вибір впливає на соціальні структури і норми. Тут є декілька ключових моментів. По-перше, людські вчинки, спосіб життя, вибір в моральних дилемах впливають на соціум, освітні та виховні практики, стають прикладами для сучасників. Межа між скептичним ставленням до моральних норм, як способу пошуку ціннісних орієнтирів, і небажанням підпорядковуватись будь-яким нормам може бути тонкою. Скептицизм може служити конструктивним інструментом для аналізу та розуміння моральних принципів, але негативна сторона може виявитися у відмові від будь-якої форми морального орієнтування, коли людина маскує внутрішню розслабленість, прикриваючись скептичним ставленням до моральних норм. Можливо, межа пролягає в суб'єктивному вимірі індивіда, бо важливо знайти баланс між критичним мисленням і здатністю визначати цінності, які відображають особисті переконання та ведуть до доброчесності. У випадках пасивної поведінки одних осіб, можливість активної дії переходить до інших учасників соціуму. Ще одна особливість такого впливу є проблема самотності, зосередженість сучасної людини штучно відокремлює її від соціуму. Можливо однією з особливостей нашого часу є збільшення суспільного цілого до таких великих масштабів, коли людина втрачає особистісний зв'язок із суспільством. Тому в її усвідомленні нівелюється вплив на цілісність суспільства, спостерігається декларативне підтримання без усвідомлення реальної участі, особистої відповідальності за свій вибір.

У сучасних складних соціальних взаємодіях (особливо враховуючи потужний науково-технічний розвиток) важливо у виховних практиках акцентувати увагу на “уроках історії” (диктатури, тиранії, репресій, морального і психологічного тиску), особливо на небезпеці для людського буття тоталітарних режимів, які користуються пасивністю людини, культурно маскуючи антиподи доброчесності. У цьому контексті доречно звернутися до статті Тімоті Снайдер “За Україною майбутнє”, в якій відомий історик розглядає взаємозв'язок демократії з етичними зобов'язаннями та чеснотою мужності. Науковець підкреслює, що однією з найголовніших вимог демократії є свобода, рівність доступу до комунікативних процесів та здійснення світоглядно-ціннісної програми особистості на автентичних смислах етносу, нації, культури. Військова агресія РФ є демонстрацією ганьби не тільки світового порядку, гуманітарного права, прав людини, але й викликом для глобальної етики [12]. Фактично РФ переконала весь світ в тому, що світоглядні та ціннісні переконання її громадян вибудовані на сурогатах, ідеологемах, міфах. Війна в Україні остаточного засвідчує варварство, невігластво, нікчемність та етичну, маємо сподівання й фізичну, смерть у близькій часовій перспективі.

Висновки. Отже, поверхове ставлення суспільства до освіти широких мас населення, освітніх потреб підростаючого покоління, культурних надбань, людської суб'єктивності містить небезпеку втрати ціннісних орієнтирів. Кризові явища в різноманітних процесах суспільного життя вимагають не взаємних обвинувачень (які не ведуть до розуміння складнощів соціокультурної динаміки), а пошуку нового гуманістичного мислення, суспільної уваги до культуротворчого потенціалу доброчесності, ефективних стратегій життєтворчості. Доброчесність проявляється в активній життєтворчості людей, їх особистісній зацікавленості результатами діяльності, праці. В наступних дослідженнях варто проаналізувати стратегії доброчесності як життєтворчості на різних рівнях освітніх та виховних практик (дошкільної, початкової, середньої та вищої освіти; формальної та неформальної освіти; молодіжної політики,

мистецьких та культурних проектах, кіномистецтві, дизайні).

Список використаних джерел:

1. Бігун, ВС 2019, 'Доброчесність як юридичний термін і сенс', *Часопис Київського університету права*, № 1, с. 25-29.
2. *Доброчесність і етика. Вступ і концептуальна основа*, 2021, Організація Об'єднаних Націй, Відень. Доступно: <https://www.unodc.org/documents/e4j/IntegrityEthics/E4J_Integrity_and_Ethics_Module_1_final_UKR.pdf>. [13 Листопад 2023].
3. *Етика, доброчесність та ефективність* (n.d.) Доступно: <<https://www.youtube.com/watch?v=rzOyD9OYTkw&t=5432s>>. [2 Грудень 2023].
4. Жуков, СВ 2018, 'Доброчесність суддів як основа для вдосконалення системи судової влади: адміністративно-правовий аспект', *Приватне та публічне право*, № 4, с. 34-37.
5. Култаєва, МД 2017, 'Освіта та її деформації у сучасній культурі: до актуальності теорії напівосвіти Т. Адорно у сучасних соціокультурних контекстах', *Філософія освіти*, № 1 (20).
6. Ортега-і-Гассет, Х 1964, *Бунт мас*, Видання Організації Оборони Чотирьох Свобід України (ООЧСУ), Нью Йорк.
7. Ортега-і-Гассет, Х 2003, *Місія університету*. Доступно: <<https://www.management.com.ua/vision/vis009.html>>. [2 Грудень 2023].
8. *Правила етичної поведінки, доброчесність як невідємна складова службової діяльності*, 2023. Доступно: <<https://avia.gov.ua/wp-content/uploads/2023/10/Правила-етичної-поведінки-доброчесність.pdf>>. [5 Грудень 2023].
9. *Словник Чемберса XXI століття*, 1996. Доступно: <<https://chambers.co.uk/search/?query=integrity&title=21st>>. [2 Грудень 2023].
10. *Стенфордська філософська енциклопедія*, 2021. Доступно: <<https://plato.stanford.edu/entries/integrity/>>. [13 Листопад 2023].
11. *Суспільна доброчесність. Як і коли навчати її в початковій школі*, 2021. Доступно: <https://integrity.nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/suspilna-dobrochesnist-yak-i-koli-%D1%97%D1%97-nachati-v-pochatkovij-shkoli_uroki-dobrochesnosti.pdf>. [20 Листопад 2023].
12. Тімоті, Снайдер 2022, *За Україною майбутнє*. Доступно: <<https://glavcom.ua/publications/za-ukrajinoju-majbutnje-avtorska-statija-timoti-snajdera-874461.html>>. [20 Листопад 2023].
13. Черненко, ГА & Голубовська, ІО 2017, *Фреймове моделювання концепту доброчесність: зіставний аспект (на матеріалі латинської, французької, англійської та української мов)*. Доступно: <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/184234/02-Chernenko.pdf?sequence=1>>. [2 Грудень 2023].
14. Шліхта, НВ 2019, *Виховуємо академічну доброчесність в школі*. Методичні вказівки для вчителів, Київ, 81 с.

References:

1. Bihun, VS 2019, 'Dobrochesnist yak yurydychnyi termin i sens (Integrity as a Legal Term and Sense)', *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, № 1, s. 25-29.
2. *Dobrochesnist i etyka. Vstup i kontseptualna osnova (Virtue and ethics. Introduction and Conceptual Framework)*, 2021, Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii, Viden. Dostupno: <https://www.unodc.org/documents/e4j/IntegrityEthics/E4J_Integrity_and_Ethics_Module_1_final_UKR.pdf>. [13 November 2023].
3. *Etyka, dobrochesnist ta efektyvnist (Ethics, Integrity and Performance)* (n.d.) Dostupno: <<https://www.youtube.com/watch?v=rzOyD9OYTkw&t=5432s>>. [2 December 2023].
4. Zhukov, SV 2018, 'Dobrochesnist suddiv yak osnova dlia vdoskonalennia systemy sudovoi vlady: administratyvno-pravovyi aspekt (Judicial Integrity as the Basis for Improving the

- Judicial Power System: Administrative-Legal Aspect)', *Pryvatne ta publichne pravo*, № 4, s. 34-37.
5. Kul'taieva, MD 2017, 'Osvita ta yii deformatsii u suchasniy kulturi: do aktualnosti teorii napivosvity T. Adorno u suchasnykh sotsiokulturnykh kontekstakh (Education and its deformations in contemporary culture: towards the relevance of Theodor Adorno's theory of semi-education in modern socio-cultural contexts)', *Filosofii osvity*, № 1 (20).
  6. Orteha-i-Hasset, Kh 1964, *Bunt mas (Revolt of the Masses)*, Vydannia Orhanizatsii Oborony Chotyrok Svobid Ukrainy (OOChSU), Niu York.
  7. Orteha-i-Hasset, Kh 2003, *Misiia universytetu (Mission of the University)*. Dostupno: <<https://www.management.com.ua/vision/vis009.html>>. [2 December 2023].
  8. *Pravyla etychnoi povedinky, dobrochesnist yak nevidiemna skladova sluzhbovoi diialnosti (Rules of ethical behavior, integrity as an integral component of official activity)*, 2023. Dostupno: <<https://avia.gov.ua/wp-content/uploads/2023/10/Pravyla-etychnoi-povedinky-dobrochesnist.pdf>>. [5 December 2023].
  9. *Slovyk Chambersa XXI stolittia (Chambers' Dictionary of the 21st Century)*, 1996. Dostupno: <https://chambers.co.uk/search/?query=integrity&title=21st>>. [2 December 2023].
  10. *Stenfordska filofska entsyklopediia (Stanford Encyclopedia of Philosophy)*, 2021. Dostupno: <<https://plato.stanford.edu/entries/integrity/>>. [13 November 2023].
  11. *Suspilna dobrochesnist. Yak i koly navchaty yii v pochatkovii shkoli (Public integrity. How and when to teach it in elementary school)*, 2021. Dostupno: <https://integrity.nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/11/suspilna-dobrochesnist-yak-i-koli-%D1%97%D1%97-nachati-v-pochatkovij-shkoli_uroki-dobrochesnosti.pdf>. [20 November 2023].
  12. Timoti, Snaider 2022, *Za Ukrainoiu maibutnie (For the Future of Ukraine)*. Dostupno: <<https://glavcom.ua/publications/za-ukrajinoju-majbutnje-avtorska-stattja-timoti-snajdera-874461.html>>. [20 November 2023].
  13. Chernenko, HA & Holubovska, IO 2017, *Freimove modeliuвання kontseptu dobrochesnist: zistavnyi aspekt (na materialy latynskoi, frantsuzkoi, anhliiskoi ta ukrainskoi mov) (Frame Modeling of the Concept Dobrochesnist: Comparative Aspect (on the Material of Latin, French, English, and Ukrainian Languages))*. Dostupno: <<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/184234/02-Chernenko.pdf?sequence=1>>. [2 December 2023].
  14. Shlikhta, NV 2019, *Vykhovuiemo akademichnu dobrochesnist v shkoli (Cultivating Academic Integrity in School)*. Metodichni vказivky dlia vchyteliv, Kyiv, 81 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-6

УДК 004.738.5:316.77:001.895.22

**ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
(ІКТ) НА РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА, ЛЮДИНИ, ТЕХНІКИ:
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ***THE INFLUENCE OF INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES (ICT) ON THE DEVELOPMENT OF SOCIETY, HUMANS,
AND TECHNOLOGY: A SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS***В. Ю. Мар'єнко**

Актуальність теми дослідження. Актуальність дослідження впливу ІКТ на розвиток суспільства, людини, техніки відіграє значну роль, так як взаємодія суспільства, людини і техніки є ключовим аспектом сучасного світу, що формує комплексну систему взаємодії та впливу. Велика увага приділена огляду технологічних інновацій, які визначають економічний розвиток та формують сучасне суспільство.

Постановка проблеми. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на природу є широким та актуальним питанням, яке може бути розглянуте з різних точок зору – економічної, соціальної, культурної, інформаційної, комунікаційної. ІКТ мають значний вплив на суспільство, людину і техніку. Це відображається у різних концепціях та дослідженнях, які розглядають різні аспекти цього впливу. Ці концепції та дослідження допомагають розуміти різні аспекти даного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У представленому дослідженні ми орієнтувалися на класичні концепції інформаційного, мережевого суспільства, віртуальної реальності, кіберфізичних систем тощо, а також результати наукових розвідок відчизняних вчених: Воронкової В., Нікітенко В., Кивлюк О., Череп А., Козровца М. та ін.

Постановка завдання: 1) дослідити наукові засади впливу ІКТ на розвиток суспільства, людини, техніки; 2) здійснити концептуалізацію еволюції інновацій від перших винаходів до комп'ютерного процвітання; 3) з'ясувати місце і роль ІКТ у суспільстві в контексті еволюції промислових революцій; 4) розкрити вплив інформатизації на взаємодію суспільства, людини,

Urgency of the research. The relevance of studying the ICT influence on the social, human and technological development plays a significant role, since the social, human, and technological interaction is a key aspect in the modern world, which forms a complex interaction and influencing system. Much attention is paid to the review technological innovations that determine economic development and shape modern society.

Target setting. The information and communication technology impact (ICT) on nature is a broad and topical issue that can be considered from various points of view - economic, social, cultural, informational, communication. ICT have a significant impact on society, people and technique This is reflected in different concepts and studies that look at different aspects of this influence. These concepts and studies help to understand the various aspects of this impact.

Actual scientific researches and issues analysis. In the presented research, we focused on the classic concepts of information, network society, virtual reality, cyber-physical systems, etc., as well as the results of scientific explorations of Russian scientists: V. Voronkova, V. Nikitenko, O. Kyvlyuk, A. Cherep, M. Kozrovtsa, and others.

The research objective: 1) to investigate the scientific ICT impact foundations on the social, human and technology development; 2) conceptualize the evolution of innovation from the first inventions to computer prosperity; 3) find out the place and role of ICT in society in the context of the evolution of industrial revolutions; 4) reveal the informatization impact on the social, human and

техніки у цифровому середовищі.

Виклад основного матеріалу. В статті розглядається глобальний вимір взаємодії суспільства, людини і техніки через призму глобалізації та світової спільноти, що стає можливим завдяки інформаційним засобам. Проведено соціально-філософський аналіз впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на розвиток суспільства, людини та техніки. Розглядаються ключові аспекти цієї взаємодії, враховуючи економічні, соціальні, культурні виміри.

Висновки. У висновках розкрито вплив ІКТ на розвиток сучасного суспільства та підкреслюється важливість балансу між інноваціями та етичними аспектами використання технологій для забезпечення сталого та гуманного розвитку.

Ключові слова: ІКТ (інформаційно-комунікаційні технології), людина, суспільство, техніка, взаємодія, промислові революції, цифрові технології.

technological interaction in the digital environment.

The statement of basic materials. The article examines the global dimension of social, human, and technological interaction through the prism of globalization and the world community, which becomes possible thanks to means of information. A socio-philosophical analysis of the influence of information and communication technologies (ICT) on the development of society, people, and technology was carried out. The key aspects of this interaction are considered, taking into account the economic, social and cultural dimensions.

Conclusions. The conclusions reveal the ICT impact on the modern social and emphasize important balance development between innovation and ethical aspects with the technology use to ensure sustainable and human development.

Keywords: ICT (information and communication technologies), human, society, technology, interaction, industrial revolutions, digital technologies.

Актуальність теми дослідження та постановка проблеми.

Актуальність дослідження впливу ІКТ на розвиток суспільства, людини, техніки відіграє значну роль, так як взаємодія суспільства, людини і техніки є ключовим аспектом сучасного світу, що формує комплексну систему взаємодії та впливу. Велика увага приділена огляду технологічних інновацій, які визначають економічний розвиток та формують сучасне суспільство.

Вплив цифровізації на розвиток суспільства, людини та техніки є невід'ємною частиною сучасного світу. Суспільство і техніка нероздільно пов'язані. Взаємодія суспільства та техніки є складним та важливим аспектом сучасного світу. Технічний прогрес впливає на різні сфери життя людей і суспільства в цілому, а суспільство створює умови для розвитку нових технологій. Технології формують культурні та ціннісні аспекти суспільства, що може призводити як до позитивних, так і до негативних змін у сприйнятті інформації, комунікації та відносин між людьми. Розвиток технологій має великий вплив на соціальні та економічні процеси впливає на цифрову трансформацію, яка може змінювати структуру ринку праці та економічні моделі. Виникає необхідність у встановленні етичних стандартів використання техніки та заходів безпеки, а забезпечення приватності та вирішення етичних дилем може визначати успіх чи невдачу взаємодії. Розвиток техніки повинен враховувати екологічні аспекти, тому важливо спрямовувати технологічний прогрес на створення сталих та екологічно чистих рішень [3].

Сучасні технології формують цифрову трансформацію суспільства, що впливає на економіку, політику, освіту та інші сфери. Цифрові технології сприяють економічному розвитку через створення нових галузей, інновації та підвищення продуктивності. Цифровізація дозволяє створювати спільну

інфраструктуру, таку як смарт-міста, які покращують комфорт та ефективність міського середовища. Цифровизація є каталізатором інновацій у сфері техніки, сприяючи розвитку штучного інтелекту, інтернету речей, блокчейну, сприяє збільшенню автоматизації та автономії, використання сучасних технологій приводить до зростання автоматизації процесів та розвитку автономних систем у різних галузях. З'єднані пристрої та датчики створюють "розумні" системи полегшують взаємодію між людьми та технікою, зростання кількості цифрових даних вносить виклики в області кібербезпеки та захисту приватності, приводять до нерівності в доступі до технологій та до цифрового розриву між різними групами населення, тому необхідне забезпечення того, щоб нові технології були доступні та використовувались рівномірно для всіх верств населення.

Аналіз досліджень і публікацій. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) мають значний вплив на суспільство, людину і техніку. Це відображається у різних концепціях та дослідженнях, які розглядають різні аспекти цього впливу. Назвемо ключові концепції та авторів у цьому контексті: 1) Концепція інформаційного суспільства: М. Кастельс вводить концепцію інформаційного суспільства, де він розглядає зміни в сучасному суспільстві, викликані широким застосуванням інформаційних технологій, визначає інформаційне суспільство як новий тип суспільства, в якому діяльність, виробництво та соціальна організація визначаються інформацією та знанням. 2) Концепція віртуальної реальності: Дж.Ф. Боткін розглядає вплив інформаційних технологій на суспільство, але зосереджується на віртуальній реальності та технологіях розширеної реальності, обговорює, як ці технології можуть змінити сприйняття та взаємодію людей у віртуальному і реальному середовищі. 3) Концепція соціальної мережі: М. Кастельс досліджує вплив інформаційних технологій на суспільство через призму соціальних мереж, вказує на те, як інтернет і соціальні мережі стають ключовими складовими сучасного соціального взаємодії та спілкування. 4) Концепція кіберфізичних систем: К. Шваб об'єднує фізичний та віртуальний світи через використання сенсорів, мереж та алгоритмів. Кіберфізичні системи взаємодіють з реальним оточенням та використовують обробку даних для вдосконалення фізичних процесів. 5) Теорія визначеності та непередбачуваності: К. Шеннон та Людвіг фон Бергаланфі досліджують вплив інформаційних технологій на суспільство з точки зору теорії непередбачуваності. Вони вказують на те, що інформаційні технології можуть одночасно збільшувати і зменшувати ступінь визначеності в різних аспектах нашого життя. 6) Концепції електронного урядування, яка сприяє використанню технологій для поліпшення державного управління, взаємодії з громадянами та оптимізації громадських послуг. Електронна комунікація, онлайн-послуги та електронна торгівля трансформують способи спілкування та взаємодії в суспільстві. Забезпечення доступу до швидкого та надійного Інтернету на всій території для забезпечення комунікації та віддаленої роботи, розробка та впровадження цифрових технологій для ефективного навчання, роботи та доступу до медичних послуг зростають повсюдно [4].

Постановка завдання. Сформувані концепції впливу ІКТ на розвиток суспільства, людини, техніки у контексті соціально-філософського аналізу, який враховує взаємодію між економічними, технічними та соціальними системами у контексті вивчення розвитку технологій для розв'язання соціальних проблем.

Наукові засади впливу ІКТ на розвиток суспільства, людини, техніки.

Наукові засади впливу ІКТ на розвиток суспільства, людини, техніки

розкривають врахування сучасних тенденцій, розробку нових технологій та визначення їхнього впливу на суспільство. ІКТ роблять світ більш доступним і зв'язаним, зменшуючи географічні та культурні відстані. ІКТ сприяють формуванню цифрової економіки, де інформація стає ключовим ресурсом для створення та обміну значенням. ІКТ розширюють можливості для електронної торгівлі, сприяючи зростанню бізнесу та економічному розвитку. ІКТ роблять інформацію доступною для більшої кількості людей, що допомагає у поліпшенні освіти та розвитку. Сприяння змінам в суспільстві можуть бути інструментом для організації протестів, акцій та інших соціальних змін. ІКТ є основою для великої кількості технологічних інновацій у різних галузях, таких як медицина, транспорт, енергетика тощо. Розвиток ІКТ сприяє впровадженню автоматизації та штучного інтелекту, що може покращити ефективність та продуктивність в різних галузях. Розвиток ІКТ породжує нові виклики у сфері кібербезпеки, такі як кібератаки та крадіжки особистої інформації. Усі ці аспекти демонструють, що ІКТ впливають на різні сфери життя та вимагають уваги соціологів, економістів, технологів та правозахисників для розробки належних стратегій і політик [6].

Для багатьох з нас технології настільки невід'ємні у нашому повсякденному житті, що ми забуваємо, на що вони здатні. Проте протягом всієї історії технології у всіх їхніх формах полегшували повсякденні завдання, об'єднували світ, змінювали наш спосіб життя. ІКТ роблять наше повсякденне життя простішим і взаємопов'язаним, і чого очікувати в майбутньому. Вони настільки поширені, що ми, можливо, цього не помічаємо, але технології відіграють життєво важливу роль у нашому повсякденному житті.. Технології просунулися настільки, що вони спрощують найповсякденніші завдання, даючи нам більше часу, який ми можемо витратити на те, що хочемо зробити. Технології роблять життя простіше. Завдяки нашому постійному взаємозв'язку ми можемо спілкуватися з будь-ким у світі за лічені секунди. У всьому є плюси та мінуси, і у сфері безпеки це чудово розуміють. З професійного погляду технологічні досягнення у сфері безпеки допомагають захистити конфіденційні дані. З особистої точки зору, технологічні досягнення, такі як камери відеоспостереження або розпізнавання осіб, допомагають захистити інформацію в постінформаційному суспільстві [7].

Оскільки світ стає все більш взаємопов'язаним, ризик кіберзагрози зростає. Кібербезпека допомагає боротися з кібератаками, крадіжкою особистих даних, витоком даних тощо. У нас під рукою тонни даних та інформації, але якщо ми не можемо їх використовувати, вони марні. Такі технології, як Python, SQL, Tableau та інші, допоможуть вам використовувати зібрані дані для прийняття значних рішень. За кожним рішенням стоять дані і важливо вміти їх інтерпретувати. Навіть найінноваційніша і найкреативніша технологія марна, якщо вона не розроблена спеціально для задоволення потреб користувача. Ви коли-небудь припиняли перегляд веб-сайту через те, що його дизайн розчаровував чи був важким для розуміння? Розуміння користувачів і те, що рухає їх рішеннями, допомагає нам використовувати технології повною мірою. Оскільки ринок технологій зростає та розвивається швидкими темпами, ми завжди маємо бути в авангарді технологій. Знання того, як створити якісний веб-сайт або програму для нового продукту або послуги, не тільки буде тримати вас в курсі того, що відбувається в світі технологій, але також допоможе вам заповнити будь-які існуючі прогалини. За останні роки технології зробили крок далеко вперед і найближчим часом не сповільняться. Великі інновації: більш висока швидкість Інтернету, більше користувачів, розвиток технологій штучного

інтелекту та багато іншого. Великі можливості навчання : завдяки простому приголомшливому об'єму інформації наші можливості вчитися і ділитися своїми знаннями будуть збільшуватися. Збільшене значення інформаційних технологій. Оскільки ІТ-відділи несуть все більшу відповідальність за прийняття рішень, вони відіграють важливішу роль [5].

Концептуалізація еволюції інновацій від перших винаходів до комп'ютерного процвітання.

Еволюція інновацій від перших винаходів до комп'ютерного процвітання базується на ефективності інноваційних ідей, в основі якої історія людських інновацій. Історія цифрових технологій – це історія винаходів від промислової революції до штучного інтелекту. Сутність концепції еволюції інновацій від перших винаходів до комп'ютерного процвітання детермінується розвитком цифровізації, автоматизації, залученням робототехніки та біотехнологій, що визначають рейтинг тієї чи іншої країни та просування її до рівня конкурентоспроможних. Цілі дослідження – концептуалізація еволюції інновацій від перших винаходів до комп'ютерного процвітання, в основі яких механізми інформатизації, що сприяють виявленню інформаційно-інноваційного потенціалу, розвитку інформаційних стандартів та реалізації інтелектуального людського капіталу, великих даних, Data science науки, в основі якої цифрові креативні технології. Тому перехід до цифрового суспільства має в умовах глобалізації характер “інноваційних проєктів”, в основі яких економічна, політична, культурна, освітня парадигми та інформаційно-інноваційний розвиток суспільства [8].

Методологічною основою становлення та розвитку концепції еволюції інновацій від перших винаходів до комп'ютерного прогресу є інформаціоналізм, який досліджує М.Кастельс (2000), а також аутопоезисна методологія Матурани та Варели. Дослідження еволюції інновацій від перших винаходів до комп'ютерного процвітання сприяє прискоренню історичного поступу прогресу завдяки цифровізації, завдяки якій відбулася “революція в цифровізації” та формування нових цінностей [9]. Підвищення ролі цього чинника сприяє формуванню креативного спеціаліста як чинника розвитку інтелекту при наявності цифрових чи мережевих компетентностей. Сутність концепції інформаційно- комунікаційних технологій як чинника формування цінностей цифрового суспільства детермінується розвитком автоматизації, залученням робототехніки та штучного інтелекту, що визначають рейтинг тієї чи іншої країни та просування її до рівня конкурентоспроможних. Основні напрями розвитку інформаційно- комунікаційних технологій базуються на засадах – економічних, освітніх, культурних та підвищенню ефективності інноваційного потенціалу організації. Інформаційно-комунікаційні технології як чинник підвищення ефективності інноваційного потенціалу покликані поглиблювати значення науково-категоріальних форм інноваційного дискурсу, що сприяє формуванню цифрового суспільства як головного інтелектуального ресурсу суспільства [3].

Проблемна ситуація – концепції інформаційно-комунікаційних технологій як чинник цифрового суспільства ще недостатньо розроблені у сучасній науковій літературі, тому дуже важливо вивчити нові підходи до їх розвитку та впровадження. Проблемна ситуація – концептуалізація інформаційно-інноваційних технологій, їх сутності, змісту та основних напрямів розвитку, що впроваджуються у цифрове суспільство. Розглянемо кілька винаходів. Тесла або ж відіграв важливу роль у їх створенні, або винайшов їх сам:

змінний струм, асинхронна машина, котушка Тесли, бездротове освітлення, паросиловий осцилятор, радіо, гідроелектрика, рентгенографія, дистанційне керування. Цей перелік навіть не містить того, що Тесла задумував, але не зміг знайти для цього часу або не зміг це реалізувати, оскільки його мислення надто випереджало наявні тоді матеріали. Ілон Маск недаремно назвав свою автомобільну компанію на честь Тесли. Це людина, яка колись побудувала невелику землетрусну машину в Нью-Йорку, а потім наважилася дозволити марку Твену постояти на ній. Машина викликала лише невеликий гуркіт, але цього було достатньо, щоб розслабити травний тракт відомого письменника. Легенда про Теслу згадує і про бездротове передавання електрики, контроль погоди та промінь смерті, який винахідник носив із собою у сумці без розпізнавальних знаків (після його смерті ця сумка таємниче зникла). Тесла випереджав свій час: коли він уперше показав радіопульт дистанційного керування на відстані електроенергетичної галузі в “Медісон-сквер-гарден”, ця технологія так перевершувала все, що деякі вважали Теслу чарівником або телепатом. Змінний струм разом з асинхронною машиною давав змогу під’єднувати різноманітні прилади просто до стін будинків. Це був такий величезний винахід, що його не просто продемонстрували на знаменитій Всесвітній виставці в Чикаго 1893 року, а й використали для її освітлення. Без Тесли не було б електрики у наших домівках, двигунів у машинах, можливості перемикаєти канал, коли починається кіно. Тесла – наочний приклад відомої цитати Артура Чарльза Кларка: “Будь-яку досить розвинену технологію неможливо відрізнити від магії” [14].

Аналіз еволюції інновацій засвідчив, що наш теперішній цифровий світ будували ті, хто стояв на плечах попередніх новаторів. Кожна інновація злегка штовхала камінь уперед, наступна – уже сильніше, спочатку камінь рухався повільно, але потім починав набирати швидкість. Процес технологічного прогресу пришвидшувався протягом сотень років. Незабаром камінь досягнув крутого схилу й покотився вниз швидше. З наближенням 2020 року технологічний прогрес – це камінь, що почав котитися з пагорба. І це завдяки винахідникам, які мали новий спосіб мислення. Їхній розум мав уявляти речі, яких не існувало, вони мали дар з нічого генерувати абстрактні ідеї, які набували форми завдяки винахідливості. Нікола Тесла уявляв світ, який працював на електриці, його робота у поєднанні з паровими двигунами дала виробництву ще один поштовх уперед. Генрі Форд бачив, як виробництво може дати кожному машину або змінити сам устрій міст. За якийсь час після того Брати Райти дивилися на птахів у повітрі і уявляли, що колись людина зможе до них приєднатися, але невдовзі так і сталося. Завдяки Ч. Ліндбергу та його хоробрості ми сьогодні маємо індустрію повітряних подорожей. Камінь, що символізує наш прогрес, уже впевненіше котиться рівною землею. Наприкінці війни Веннівер Буш заявив, що передові науковці повинні відвернути свої думки від руйнування та зосередитися на винаходах, які б принесли усім користь. У своїй уяві він створив Metex – машину, що може зберігати, шукати та сполучати всю інформацію, якою люди повинні ділитися між собою. Ліклайдер використовує цю ідею для створення того, що скоро стало інтернетом, Сазерленд уявляв, що люди на комп’ютерах зможуть працювати разом у режимі реального часу, що стало початком комп’ютерної графіки [21].

Енгельбарг розвинув комп’ютерну графіку до такого рівня, що люди та комп’ютери можуть вільно взаємодіяти без використання перфокарт. Ідея Енгельбарта про мишу, клавіатуру, графіку та мережеві комп’ютери народжує

концепцію робочого столу. Тим часом науковці з Fairchild перетворюють транзистори на центральний процесор – мозок комп'ютерів. З цього моменту зростання обчислювальної потужності може підтримувати наступну хвилю нових ідей. Незабаром Білл Гейтс робить комп'ютерне кодування доступним для всіх. Цієї миті камінь починає помітно пришвидшуватися, іще котячись рівною землею. Нове мислення Енгельбарта стимулює інновації в тій самій команді Херох PARC, яка надихнула Стіва Джобса, який дав світові графічні комп'ютери Mac. Основоположні ідеї Енгельбарта зробити взаємодію людини з комп'ютером та спричинили появу програмного забезпечення Стіва Джобса NeXTSTEP. Його стали використовувати для створення всесвітньої павутини і воно зрештою підготувало ґрунт для iPhone. Тепер камінь стрімко рухається вперед, хоча ще котиться рівною землею. Однак до схилу – лише кілька секунд. Згодом з'являються нові ідеї - можливість регенерувати органи за допомогою стовбурних клітин, редагувати ДНК, вирощувати в лабораторіях їжу, з'являються спортивні роботи, електромобілі, літаки на сонячних батареях, нові технології акумуляторів, штучний інтелект, який опрацьовує величезне море даних, квантові комп'ютери, які обіцяють немислиму потужність. Тепер вже камінь котиться вниз зі схил у з максимальною швидкістю, він рухається швидше, ніж ми могли б його штовхати. До цього привело нове мислення мільйонів винахідників, які сприяли еволюції інновацій від перших винаходів до комп'ютерного прогресу [13].

Вплив інформатизації на взаємодію суспільства, людини, техніки у цифровому середовищі.

Взаємодія суспільства, людини і техніки є складним і важливим аспектом сучасного світу в контексті археології знання [19]. Ці трійця взаємодіють і взаємовпливають один на одного, визначаючи розвиток технологій, соціокультурні трансформації та індивідуальний досвід. Суспільство визначає напрямки технічного розвитку через свої потреби, цінності та виклики. З іншого боку, технології впливають на економіку, працю, медіа та інші сфери життя. Техніка стала ключовим фактором у глобальному економічному розвитку, сприяючи створенню нових ринків, робочих місць і змінюючи моделі виробництва. Технології формують культурні практики та змінюють спосіб, якими люди спілкуються, творять та споживають інформацію. Техніка впливає на індивіда, формуючи його навички, способи мислення і сприйняття світу. Люди використовують техніку для задоволення своїх потреб та бажань, що визначає споживацьку культуру та індивідуальні стилі життя. Техніка створює нові можливості, але також породжує виклики, такі як проблеми приватності, залежності від технологій та етичні питання. Техніка впливає на соціальні відносини, взаємодію груп та формування громадських цінностей, для чого впроваджуються заходи для зменшення цифрових розривів та відсутності рівноправ'я в доступі до технологій. Зокрема, це стосується гендерних та расових аспектів. Питання етики та прав в сфері технологій стають все важливішими, оскільки нові винаходи можуть породжувати моральні та юридичні дилеми. Технічні нововведення можуть вирішувати суспільні проблеми та сприяти загальному благополуччю. Розуміння цієї взаємодії дозволяє суспільству краще адаптуватися до змін, які вносять технології, і забезпечити їхнє використання в інтересах загального добробуту. Зарубіжний досвід взаємодії суспільства, людини і техніки може слугувати джерелом важливих уроків та прикладів для інших країн [20].

Проаналізуємо ключові аспекти цього досвіду. Високорозвинені країни

вивчають питання захисту особистих даних і приватності, з високим рівнем залежності від технологій, багато країн звертають увагу на забезпечення кібербезпеки та захист особистої інформації громадян, розробляючи та вдосконалюючи правові рамки для забезпечення конфіденційності користувачів у цифровому середовищі. Деякі країни активно працюють над створенням кодексів етики та стандартів для регулювання розвитку технологій, щоб забезпечити їхню відповідність загальним цінностям. Високорозвинені країни активно інвестують в освіту та навчання для громадян, щоб забезпечити їм необхідні навички для ефективної взаємодії з технологіями та цифровим середовищем. Уряди стимулюють розвиток технологічних інновацій через підтримку стартап-екосистем, інвестиції в дослідження та розвиток, що сприяє розвитку нових технологій. Зарубіжний досвід свідчить, що високорозвинені країни вдосконалюють інфраструктуру для забезпечення широкополосного інтернет-доступу для всіх, зокрема у віддалених та малозаселених районах. Запровадження електронних послуг та онлайн-громадянства для полегшення доступу до державних послуг та зменшення бюрократії. У контексті досвіду високорозвинених країн активно вивчають та розробляють етичні стандарти для використання ШІ, зокрема у важливих галузях, таких як медицина та транспорт.

Цей досвід свідчить про необхідність балансу між інноваціями та забезпеченням захисту прав та інтересів громадян у цифровому віці. Зарубіжний досвід може служити джерелом навчання для розв'язання подібних викликів в інших країнах, співпраця на міжнародному рівні в розробці стандартів та правил для технологічних інновацій, а також обмін досвідом, допомагає країнам вирішувати глобальні виклики. Уряди розробляють стратегії адаптації до швидких змін у технологічному середовищі, зокрема шляхом реформування освіти та навчання працівників. Загалом, зарубіжний досвід демонструє, що успішне вирішення проблем взаємодії суспільства, людини і техніки вимагає комплексного підходу, який враховує етичні, правові, соціальні та економічні аспекти. Однак кожна країна має свої унікальні виклики і можливості, тому необхідно враховувати конкретний контекст при впровадженні рішень [21].

Взаємодія між суспільством, людиною і технікою має ряд ключових аспектів. Технічний прогрес є двигуном економічного зростання, створює нові ринки та підприємства, що впливає на рівень життя та зайнятість. Використання нових технологій призводить до автоматизації та змін у виробництві, що може впливати на робочі місця та структуру ринку праці. Технології впливають на щоденне життя та культурні практики, наприклад, взаємодію через соціальні мережі, розваги та споживання контенту, зміни у засобах спілкування впливають на формування ідентичності та взаємодію груп. Розвиток технологій породжує етичні дебати та питання щодо захисту приватності, особистих даних та кібербезпеки. Суспільство визначає правові рамки для використання техніки, включаючи встановлення стандартів безпеки та вирішення питань відповідальності. Технології дозволяють миттєвий обмін інформацією та сприяють розвитку глобальної спільноти. Інтернет та соціальні мережі грають важливу роль у формуванні громадської думки та активізму. Взаємодія між суспільством і технікою також включає питання доступу до технологій та цифрової нерівності між різними групами населення. Технічні інновації визначають розвиток науки і вимагають відповідних освітніх програм для підготовки кваліфікованих фахівців. Взаємодія суспільства, людини і техніки становить складний взаємодіючий процес, який вимагає уважного врахування соціокультурних, етичних і економічних аспектів для забезпечення сталого

розвитку і благополуччя [1].

Висновки. Хоча легко побачити переваги технологій у нашому повсякденному житті, правда в тому, що вони надали глибокий вплив на світ загалом і продовжуватимуть цей вплив. У всьому є плюси та мінуси, і у сфері безпеки це чудово розуміють. З професійного погляду технологічні досягнення у сфері безпеки допомагають захистити конфіденційні дані; з особистої точки зору, технологічні досягнення, такі як камери відеоспостереження або розпізнавання осіб, допомагають захистити нас і нашу особисту інформацію. Оскільки світ стає все більш взаємопов'язаним, ризик кіберзагрози зростає. Кібербезпека допомагає боротися з кібератаками, крадіжкою особистих даних, витоком даних тощо. У нас під рукою тонни даних та інформації, але якщо ми не можемо їх використовувати, вони марні. Такі технології, як Python, SQL, Tableau та інші, допоможуть нам використовувати зібрані дані для прийняття рішень. За кожним рішенням стоять дані і важливо вміти їх інтерпретувати. Навіть найінноваційніша і найкреативніша технологія марна, якщо вона не розроблена спеціально для задоволення потреб користувача. Розуміння користувачів і те, що рухає їх рішеннями, допомагає нам використовувати технології повною мірою. Оскільки ринок технологій зростає та розвивається швидкими темпами, ми завжди маємо бути в авангарді технологій. Знання того, як створити якісний веб-сайт або програму для нового продукту або послуги, не тільки буде тримати вас в курсі того, що відбувається в світі технологій, але також допоможе вам заповнити будь-які існуючі прогалини. За останні роки технології зробили крок далеко вперед і найближчим часом не сповільняться.

Великі інновації принесли більш високу швидкість Інтернету, більше користувачів, розвиток технологій штучного інтелекту та багато іншого. Великі можливості навчання привели до того, що завдяки простому приголомшливому об'єму інформації наші можливості вчитися і ділитися своїми знаннями будуть збільшуватися. Оскільки ІТ-відділи несуть все більшу відповідальність за прийняття рішень, вони відіграють важливішу роль. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) на розвиток суспільства, людини та техніки можна розглядати з різних точок зору, включаючи соціально-філософський аналіз. ІКТ відкривають можливості для глобального спілкування та торгівлі, зменшуючи економічні бар'єри та збільшуючи доступ до ринків. ІКТ реформують соціальні відносини, забезпечуючи нові форми взаємодії через соціальні мережі та інші онлайн-платформи. Зростання ІКТ породжує питання щодо конфіденційності даних та необхідності правового регулювання. ІКТ роблять знання доступним для всіх, прискорюючи навчання та розвиток. Розвиток ІКТ змінює спосіб життя, від способу роботи до розваг та медіаспоживання. Поява нових технологій може породжувати питання етики використання, таких як віртуальна реальність чи штучний інтелект. ІКТ визначають нові технологічні стандарти, що може призводити до революційних змін у різних галузях. Виникнення штучного інтелекту викликає питання про співпрацю та взаємодію між людьми і технікою. Важливо враховувати, що не всі мають рівний доступ до ІКТ, що може збільшувати соціальні нерівності. Розвиток ІКТ вимагає зосередження на заходах кібербезпеки для захисту особистої та конфіденційної інформації. Важливо вирішувати етичні питання та впроваджувати відповідальні підходи до розвитку технологій. Соціально-філософський аналіз враховує не лише технічні питання, а й вплив на етику, справедливість та суспільні цінності. Усе це вимагає уважного розгляду та виваженого підходу до розвитку та використання ІКТ.

Список використаних джерел:

1. Актуальний філософський дискурс: трансформаційні зміни в умовах війни : науковий круглий стіл до Міжнародного дня філософії, Львів – Торунь : Liha-Pres, 132 с., [16 Листопад 2023].
2. Boichenko, M, Zubchuk, O, Sytnyk, G & Levkulych V 2021., 'New tendencies of sustainable development: providing personal security and quality of life as a new national security paradigm' *E3S Web of Conferences* 277, Доступно: <<https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127702003>>.
3. Воронкова, ВГ & Нікітенко, ВО 2022, *Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика*. Монографія, Львів-Торунь: Liha-Pres, 460 с.
4. Воронкова, В, Череп, А, & Череп, О 2023, 'Розвиток мережевої (інтернет-економіки) в умовах цифровізації: принципи, закони, тенденції розвитку', *Science and society: trends of interaction : collective monograph*, Compiled by Shpak, V, Chairman of the Editorial Board. Tabachnikov, S, Oaks, S, California : *GS Publishing Services*, 271 с. с.31-48.
5. Воронкова, В, Нікітенко, В, Мар'єнко В, 'Становлення і розвиток цифрового менеджменту на підприємстві' *Science and society: trends of interaction : collective monograph*, Compiled by Shpak, V, Chairman of the Editorial Board. Tabachnikov, S, Oaks, S, California : *GS Publishing Services*, 271 р. с. 49-67. Доступно: < DOI:10.51587/9798-9866-95945-2023-012>.
6. Gramchuk, M, & Nikitenko, V 2023, 'Present trends and prospects of smart city development', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, Ed. Voronkova, V, Zaporizhzhia: *Publishinghouse "Helvetica"*, Випуск 14 (91), с. 35–41. Доступно:<<https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-04>>.
7. Кивлюк, О, Воронкова, В, Нікітенко, В 2024, 'Філософія комунікаційної парадигми постінформаційного суспільства: виклики і перспективи розвитку' *Contemporary ukrainian science: theoretical and practical achievements : collective monograph*, compiled by Shpak, V, Chairman of the Editorial Board Tabachnikov, S, Oaks, S, California: *GS Publishing Services*, 192 с., с. 138-153, Доступно: <https://www.eo.kiev.ua/resources/arhivMonographs/mono_2024_18/mono_2024_18.pdf>.
8. Kozlovets, M, Samoilenko, D, Horokhova, L, Hlushko, T 2022, 'Man in the conditions of digital civilization: cognitive-ethical perspective'. *European socio-legal and humanitarian studies*, № 1, с. 117-126.
9. Швед, В 2014, *Культурні цінності Європи*, за ред. Йоаса, Г, і Вігандта, К, Київ: *Вид-во Дух і Літера*, 552 с.
10. Кун, Т 2001, *Структура наукових революцій*, Київ: *Вид-во Port-Royal*, 228 с.
11. Мар'єнко, В 2021, 'Інформаційно-комунікаційні технології як чинник підвищення ефективності інноваційного потенціалу організації', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporizhzhia: *Zaporizhzhia National University*, № 9 (86). С. 154-167, Доступно: < <http://humstudies.com.ua/article/view/252012/249406>>.
12. Мар'єнко, В 2022, 'Развитие цифровой экономики в условиях глобализации и цифрового общества (на примере Китая)', *Laisvalaikio tyrimai: elektroninis mokslo žurnalas*, № 1 (19), С. 24-32, Доступно: <https://journals.lsu.lt/laisvalaikio-tyrimai/issue/view/142>. (eISSN 2345-0339).
13. Marienko, V, Voronkova, V, Nikitenko, V 2023, 'Informatisation of the digital economy as the main trend of exponential development. (Інформатизація цифрової економіки як основний тренд експоненційного розвитку)', *Latvia: Baltic Journal of Economic Studies "Baltija Publishing"*, Vol. 9, No 4, с. 78-83. Доступно: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2215/>
14. Олтрейд, Д 2021, *Нове мислення. Від Айнштейна до штучного інтелекту: наука і технології, що змінили світ*, перекл. з англ. Возняк, І, Харків: *Вид-во Vivat*, 368 с.
15. Puchenko, O, Puchenko, N 2019, 'Basic strategic technology of intellectual duality of humanity in information technology', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*. Zaporizhzhia: *ZNU*, № 2 (79), с. 95–114.

16. Поппер, К 2021, 'Логіка наукового відкриття. Огляд деяких фундаментальних проблем', пер. з англ. Оліфер, О, *Актуальні проблеми духовності*, Вип. 22, С. 170–192.
17. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: доба нестійкої інституційності : *матеріали Всеукр. наук.-практ. конф.*, Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, с. 266 [5 Травня 2023].
18. Форд, М 2016, *Пришестя роботів. Техніка і загроза майбутнього безробіття*, Київ: *Наш Формат*, 400 с.
19. Шваб, К 2020, *Четверта промислова революція*, перекл. з німец. Климчук, Н, і Лебеденко, Я, Харків: *Вид-во «Клуб сімейного дозвілля»*, 426 с.
20. Фуко, М 2003, *Археологія знання*, пер. з франц. Шовкун, В, Київ: *Вид-во Соломії Павличко «Основа»*, 326 с.
21. Харарі, Ю 2019, *Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього*. Харків : *Вид-во «Клуб сімейного дозвілля»*, 544 с.
22. Shestakova, I, Polanski, S 2018, 'Digital Civilization and Problems of Cultural Diversity: Political Actors or Infocommunication Technologies', *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, Випуск 289, с. 412–414.

References:

1. Aktual'nyy filosof's'kyy dyskurs: transformatsiyni zminy v umovakh viyny (Current Philosophical Discourse: Transformational Changes in the Conditions of War): *naukovyy kruhlyy stil do Mizhnarodnoho dnya filosofiyi*, Lviv – Torun: Liha-Pres, 132 s., [16 Lystopad 2023]
2. Boichenko, M, Zubchuk, O, Sytnyk, G & Levkulych V 2021., 'New tendencies of sustainable development: providing personal security and quality of life as a new national security paradigm' *E3S Web of Conferences* 277, Dostupno: <<https://doi.org/10.1051/e3sconf/202127702003>>.
3. Voronkova, VH & Nikitenko, VO 2022, *Filosofia tsyfrovoi liudyny i tsyfrovoho suspilstva: teoriia i praktyka (Philosophy of digital man and digital society: theory and practice)*. Monohrafiia, Lviv-Torun: Liha-Pres, 460 s.
4. Voronkova, V, Cherep, A, & Cherep, O 2023, 'Rozvytok merezhevoyi (internet-ekonomiky) v umovakh tsyfrovizatsiyi: pryntsyipy, zakony, tendentsiyi rozvytku" (Development of the network (Internet economy) in conditions of digitalization: principles, laws, development trends), *Science and society: trends of interaction : collective monograph*, Compiled by Shpak, V, Chairman of the Editorial Board. Tabachnikov, S, Oaks, S, California : *GS Publishing Services*, 271 c. c.31-48.
5. Voronkova, V, Nikitenko, V, Mayenko V, 'Stanovlennya i rozvytok tsyfrovoho menedzhmentu na pidpryyemstvi'(Establishment and development of digital management at the enterprise) *Science and society: trends of interaction : collective monograph*, Compiled by Shpak, V, Chairman of the Editorial Board. Tabachnikov, S, Oaks, S, California : *GS Publishing Services*, 271 p. c. 49-67. Dostupno: <DOI:10.51587/9798-9866-95945-2023-012>.
6. Gramchuk, M, & Nikitenko, V 2023, 'Present trends and prospects of smart city development', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers*, Ed. Voronkova, V, Zaporizhzhia: *Publishinghouse "Helvetica"*, Vypusk 14 (91), c. 35–41. Dostupno:<doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-14-91-04>>.
7. Kyvlyuk, O, Voronkova, V, Nikitenko, V 2024, 'Filosofiya komunikatsiynoyi paradyhmy postinformatsiynoho suspil'stva: vyklyky i perspektyvy rozvytku" (Philosophy of the communication paradigm of the post-information society: challenges and prospects for development), *Contemporary ukrainian science: theoretical and practical achievements : collective monograph*, compiled by Shpak, V, Chairman of the Editorial Board Tabachnikov, S, Oaks, S, California: *GS Publishing Services*, 192 c., c. 138-153, Dostupno: <https://www.eo.kiev.ua/resources/arhivMonographs/mono_2024_18/mono_2024_18.pdf>.

8. Kozlovets, M, Samoilenko, D, Horokhova, L, Hlushko, T 2022, 'Man in the conditions of digital civilization: cognitive-ethical perspective'. *European socio-legal and humanitarian studies*, № 1, c. 117-126.
9. Shved, V 2014, *Kul'turni tsinnosti Yevropy (Cultural values of Europe)*, za red. Yoasa, H, i Vigandta, K, Kyiv: Vyd-vo Dukh i Litera, 552 s.
10. Kun, T 2001, *Struktura naukovykh revolyutsiy (The Structure of Scientific Revolutions)*, Kyiv: Vyd-vo Port-Royal, 228 s.
11. Mar`yenko, V 2021, 'Informatsiyno-komunikatsiyni tekhnolohiyi yak chynnyk pidvyshchennya efektyvnosti innovatsiynoho potentsialu orhanizatsiyi' (Information and communication technologies as a factor in increasing the effectiveness of the innovative potential of the organization), *Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: Zaporizhzhia National University*, № 9 (86). c. 154-167, Dostupno: < <http://humstudies.com.ua/article/view/252012/249406>>.
12. Mar`enko, V 2022, 'Razvitiye tsifrovoy ekonomiki v usloviyakh globalizatsii i tsifrovogo obshchestva (na primere Kitaya)' (Development of the digital economy in the context of globalization and digital society (using the example of China)), *Laisvalaikio tyrimai: elektroninis mokslo žurnalas*, № 1 (19), c. 24-32, Dostupno: <https://journals.lsu.lt/laisvalaikio-tyrimai/issue/view/142> (eISSN 2345-0339)
13. Marienko, V, Voronkova, V, Nikitenko, V 2023, 'Informatisation of the digital economy as the main trend of exponential development. (Informatyzatsiya tsifrovoy ekonomiky yak osnovnyy trend eksponentsiynoho rozvytku)', Latvia: *Baltic Journal of Economic Studies "Baltija Publishing"*, Vol. 9 No 4, c. 78-83. Dostupno: <http://www.baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2215/>
14. Oltreyd, D 2021, *Nove myslennya. Vid Aynshteyna do shtuchnoho intelektu: nauka i tekhnolohiyi, shcho zminyly svit (From Einstein to Artificial Intelligence: Science and Technology That Changed the World)*, perekl. z anhl. Voznyak, I, Kharkiv: Vyd-vo Vivat, 368 s.
15. Puchenko, O, Puchenko, N 2019, 'Basic strategic technology of intellectual duality of humanity in information technology', *Humanities studies: Collection of Scientific Papers. Zaporizhzhia: ZNU*, № 2 (79), c. 95-114.
16. Popper, K 2021, 'Lohika naukovocho vidkryttya. Ohlyad deyakykh fundamental'nykh problem' (The logic of scientific discovery. Review of some fundamental problems), per. z anhl. Olifer, O, *Aktual'ni problemy dukhovnosti*, Vyp. 22, s. 170-192.
17. Problemy formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukrayini: doba nestiykoyi instytutsiynosti (Problems of the formation of civil society in Ukraine: the era of unstable institutionalities): *materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.*, Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, s. 266 [5 Travnnya 2023].
18. Ford, M 2016, *Pryshhestya robotiv. Tekhnika i zahroza maybutn'oho bezrobittya (The Coming of the Robots. Technology and the threat of future unemployment)*, Kyiv: Nash Format, 400 s.
19. Shvab, K 2020, *Chetverta promyslova revolyutsiya (The Fourth Industrial Revolution)*, perekl. z nimets. Klymchuk, N, i Lebedenko, YA, Kharkiv: Vyd-vo «Klub simeynoho dozvillya», 426 s.
20. Fuko, M 2003, *Arkheolohiya znannya (Archeology of Knowledge)*, per. z frants. Shovkun, V, Kyiv: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko «Osnova», 326 s.
21. Kharari, YU 2019, *Lyudyna rozumna. Istoriya lyudstva vid mynuloho do maybutn'oho (Man is intelligent. The history of mankind from the past to the future)*, Kharkiv : Vyd-vo «Klub simeynoho dozvillya», 544 s.
22. Shestakova, I, Polanski, S 2018, 'Digital Civilization and Problems of Cultural Diversity: Political Actors or Infocommunication Technologies', *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, Vypusk 289, c. 412-414.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-7

УДК 29

**ДОСВІД РОЗВИТКУ ХАЛЯЛЬ-ТУРИЗМУ В ІНДОНЕЗІЇ ТА
МОЖЛИВІСТЬ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ**
*EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF HALAL TOURISM IN
INDONESIA AND THE POSSIBILITY OF ITS APPLICATION IN UKRAINE*

Хайсам Мухаммад Ага

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю розробки схем післявоєнного відновлення та розвитку економіки України. Одним з таких напрямків може стати туризм, який, як відомо, відноситься до високо прибуткових видів бізнесу і повинен стати одним з факторів швидкого відновлення економічної галузі країни. Існують різні види туризму, серед яких виділяють: лікувально-оздоровчий, рекреаційний, пізнавальний, фізкультурно-спортивний, професійно-діловий, релігійний та і т.д. Халяльний туризм може відноситися до всіх перерахованих видів туризму. Халяль туризм, це тип туризму, який надає всім бажаним можливість дотримуватися при його здійсненні норми ісламу. Сюди входить, як і логістика, так і обслуговування під час перебування де-небудь і надання харчування відповідно до вимог халяль.

Постановка проблеми. У період післявоєнного відновлення економіка країни потребуватиме притоку великих обсягів фінансів. У деяких регіонах Індонезії сектор туризму став розглядатися в якості основного напрямку збільшення місцевих доходів і джерел доходу для населення. Тому і для післявоєнної України, туризм може стати одним з джерел доходів, і в перші роки він зможе розвиватися на основі збереженої туристично-готельної інфраструктури. Необхідно буде приділити увагу всім напрямкам і видам туризму, які можна буде розвивати в Україні в той період. Одним з напрямків може стати халяльний туризм, який включає в себе різні види туризму, в тому числі і медичний, який може отримати розвиток завдяки відносно недорогому медичному обслуговуванню. Індонезія є переважно мусульманською країною, в якій накопичено багаторічний досвід розвитку різних видів халяльного туризму. Певний

Urgency of the research The relevance of the research topic is related to the need to develop schemes for post-war reconstruction and development of the economy of Ukraine. One of such directions can be tourism, which, as is known, belongs to highly profitable types of business and should become one of the factors for the rapid recovery of the country's economic sector. There are various types of tourism, among which there are: therapeutic, recreational, cognitive, physical culture and sports, professional and business, religious, etc. Halal tourism can relate to all of the above types of tourism. Halal tourism is a type of tourism that provides everyone with the opportunity to observe the norms of Islam when doing it. This includes logistics, as well as service during your stay somewhere and the provision of food in accordance with Halal requirements.

The research objective. During the post-war recovery period, the country's economy will need an influx of large amounts of finance. In some regions of Indonesia, the tourism sector has become seen as the main direction of increasing local incomes and sources of income for the population. Therefore, for post-war Ukraine, tourism can become one of the sources of income, and in the first years it will be able to develop on the basis of the preserved tourist and hotel infrastructure. It will be necessary to pay attention to all areas and types of tourism that can be developed in Ukraine during that period. One of the directions may be halal tourism, which includes various types of tourism, including medical tourism, which can be developed thanks to relatively inexpensive medical care. Indonesia is a predominantly Muslim country, which has accumulated many years of experience in the development of various types of halal tourism. Certain experience can also be

досвід може бути застосований і в Україні. Відзначимо, що дане дослідження знаходиться на стику теології, релігієзнавства, філософії та економічних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням халяльного туризму, а також розробкою стратегії та основних напрямків його подальшого розвитку займалися Saifudin, Rosana Eri Puspita (2020), Fariana, Andi & Saripudin, Saripudin & Rukmana, Ovalia & Al, (2023), Huda, Nurul & Rini, Nova & Muslikh, Muslikh & Hidayat, Slamet & Takidah, Erika & Sari, Dian & Husniyah, Afidatul. (2022), Gunawan, Eddy & Sartiyah, Sartiyah. (2020) та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідники вказують, що розвитку туризму в цілому в тому числі і халяльного сприяє вдале географічне положення країни або регіону. В даному аспекті Україна займає досить вигідне географічне розташування, що може стати привабливим для заможних туристів з країн Перської затоки. Також велику роль відіграють кліматичні умови і в цьому випадку вигідною позицією стає помірний клімат, який також може залучити туристів з близькосхідного регіону, де в літній період досить жаркий клімат і які прагнуть влітку перебувати в країнах з більш помірним кліматом. Також їх приваблює відносно недороге медичне обслуговування. Яке вони зазвичай отримують або в Індії, або в Таїланді та інших країнах Південно-Східної Азії, де створена відповідна інфраструктура. Україна зможе скласти гідну конкуренцію за умови розвитку відповідної інфраструктури та враховуючи релігійні особливості даної категорії туристів. У нашій країні є фактично всі умови і можливості для розвитку халяльного туризму в тому числі і фахівці, які можуть проводити сертифікацію мережі громадського харчування, готелів, медичних центрів та ін. на відповідність стандартам халяль. В даному дослідженні головну увагу буде приділено релігійним аспектам розвитку халяльного туризму в Індонезії, яка має багаторічний досвід розвитку туристичного сектору.

applied in Ukraine. Note that this study is at the intersection of theology, religious studies, philosophy and economic sciences.

Actual scientific researches and issues analysis. Saifudin, Rosana Eri Puspita (2020), Fariana, Andi & Saripudin, Saripudin & Rukmana, Ovalia & Al, (2023), Huda, Nurul & Rini, Nova & Muslikh, Muslikh & Hidayat, Slamet & Takidah were engaged in the study of halal tourism, as well as the development of a strategy and the main directions of its further development. Erika & Sari, Dian & Husniyah, Afidatul. (2022), Gunawan, Eddy & Sartiyah, Sartiyah. (2020) and others.

The statement of basic materials. The researchers point out that the development of tourism in general, including halal tourism, is facilitated by a good geographical location. country or region. In this aspect, Ukraine occupies a fairly favorable geographical location, which can become attractive for wealthy tourists from the Persian Gulf countries. Climatic conditions also play an important role, and in this case, a temperate climate becomes a winning position, which can also attract tourists from the Middle East region, where the climate is quite hot in summer and who tend to stay in countries with a more temperate climate in summer. They are also attracted by relatively inexpensive medical care. Which they usually get either in India. Or in Thailand and other Southeast Asian countries, where the appropriate infrastructure has been created. Ukraine will be able to compete with the development of appropriate infrastructure and taking into account the religious characteristics of this category of tourists. In our country, there are virtually all conditions and opportunities for the development of halal tourism, including specialists who can certify the catering network, hotels, medical centers and other things for compliance with Halal standards. This study will focus on the religious aspects of the development of halal tourism. Which are reflected in Indonesia, which has a rich experience in the development of the tourism sector.

Висновок. Звідси випливає, що в післявоєнний період Україні необхідно звернути увагу на розвиток різних видів туризму. У тому числі і халяльного, вдаючись в цьому питанні до досвіду різних країн в тому числі Індонезії.

Ключові слова: туризм, халяльний туризм, Індонезія, Шаріат, іслам, мусульмани, туризм в Україні

Conclusions It follows that in the post-war period, Ukraine needs to pay attention to the development of various types of tourism. Including halal, resorting to the experience of various countries in this matter, including Indonesia.

Keywords: tourism. Halal tourism, Indonesia, Sharia, Islam, Muslims, tourism in Ukraine

Актуальність теми дослідження пов'язана з необхідністю післявоєнного відновлення і розвитку економіки України. Залученню інвестицій та створенню додаткових робочих місць. Однією зі сфер, яка може принести швидку і відносно велику фінансову прибуток є туризм, представлений різними видами і напрямками. Одним з напрямків туризму, який може отримати активний розвиток в Україні є халяльний туризм.

Постановка проблеми. Халяльний туризм одне з найбільш перспективних напрямків розвитку туристичного ринку в усьому світі, і Україна не є винятком. Розвитку даного виду туризму можуть сприяти ряд факторів, які є в нашій країні. Це, перш за все, наявність мусульманської громади, що може залучити потенційних туристів, в більшості випадків, толерантне ставлення до прихильників ісламу, можливість забезпечення харчуванням халяль, можливість проведення сертифікації об'єктів розміщення обслуговування і громадського харчування на відповідність міжнародним вимогам стандартів халяль, зручне географічне положення для більшості ісламських країн. Помірний клімат влітку, що важливо для туристів з країн з жарким кліматом. Відносно недороге медичне обслуговування, яке в той же час вимагає деякого удосконалення. Тема дослідження пов'язана як з економічними науками, так і з релігієзнавством, філософією і теологією. Для розвитку даного напрямку туризму Україні необхідно використовувати досвід інших країн, де даний вид туризму вже має певний розвиток. Дане дослідження буде присвячено можливості застосування досвіду Індонезії для розвитку халяльного туризму в Україні.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Вивченням халяльного туризму, а також розробкою стратегії та основних напрямків його подальшого розвитку займалися Jaelani, Aan (2017), Saifudin, Rosana Eri Puspita (2020), Fariana, Andi & Saripudin, Saripudin & Rukmana, Ovalia & Al, (2023), Huda, Nurul & Rini, Nova & muslikh, muslikh & Hidayat, Slamet & Takidah, Erika & Sari, Dian & Husniyah, Afidatul. (2022), Gunawan, Eddy & Sartiyah, Sartiyah. (2020), Meirezaldi, Onni (2020) та ін.

Основні завдання дослідження. Для того, щоб визначити наскільки досвід Індонезії може виявитися затребуваним для розвитку халяль-туризму в Україні необхідно:

- узагальнити досвід розвитку халяль туризму в Індонезії;
- проаналізувати позитивні і негативні тенденції;
- з'ясувати, які види халяльного туризму виявилися найбільш затребуваними в даній країні і чому;
- оцінити вплив кліматичних і географічних особливостей країни на розвиток халяльного туризму в цілому і його окремих видів зокрема;
- встановити які саме напрацювання та досвід може бути застосований в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Географічне положення Індонезії і наявність різноманітних ландшафтів зробило дану країну повноцінним туристичним напрямком [13]. Обсяг іноземної валюти в туристичному секторі країни був найвищим у 2018 році, що становить 20 мільярдів доларів, що приблизно на 20% більше, ніж у попередньому році. Халяльний туризм є перспективним ринком, оскільки в Індонезії в 2019 році посіла перше місце серед світових напрямків халяльного туризму [1]. Вважається, що розвиток даного напрямку туризму в Індонезії почалося понад 10 років тому [11] і має великі перспективи.

Тому в деяких регіонах Індонезії даний вид туризму розглядається в якості основного напрямку збільшення доходів місцевих бюджетів і джерел доходу для населення [2]. На думку дослідників туристичний сектор Індонезії повинен стати новою основою прибутку країни [4], і вже на сьогоднішній день він позитивно впливає на економічне зростання Індонезії [8]. Тому дослідники наполягають на тому, що розвиток туризму на основі ісламських релігійних принципів в даний час став необхідністю для країни [7].

Україна в перспективі, також володіє великим туристичним потенціалом, який може бути задіяний після нормалізації обстановки в країні і стати однією з основ економічного відродження. Однією з особливостей також є наявність декількох кліматичних зон, морів, річок, озер, гір, степів, лісів, які зможуть задовольнити запити туристів. Тому незважаючи на вкрай складну суспільно-політичну ситуацію вже сьогодні необхідно розробляти стратегію подальшого розвитку туристичної індустрії в тому числі і халяльного туризму.

В Індонезії більшість населення складають мусульмани, і тому у держави є значний потенціал для розвитку халяльного туризму, який привернув увагу суспільства. В Індонезії реалізовані наступні туристичні напрямки: відвідування королівських резиденцій, мечетей, старовинних кладовищ [10] і ін. Культура та місцеві мусульманські релігійні традиції також привертають особливу увагу людей, які відвідують Індонезію. Тому дана країна вважається одним з кращих напрямків для халяльного туризму в світі [5]. Дослідники виділили три туристичні напрямки, які можуть бути запропоновані в Індонезії, а саме: природний туризм, культурний туризм та архітектурний туризм [6]. Окремо відзначено розвиток туризму на озерах, що також може бути впроваджено в розвитку халяльного туризму в Україні, де розташована велика кількість природних водойм. Дослідник Рідха Майя Фаза Лубіс, присвятила окрему статтю розвитку та особливостям халяльного туризму на озері Тоба, яке знаходиться на півночі острова Суматра. Північна Суматра стала одним з одинадцяти напрямків халяльного туризму в Індонезії, яке має переваги в привабливості природних і культурних пам'яток, а також кулінарного туризму [12].

В Україні на відміну від Індонезії мусульмани становлять меншість, але це не заважає їм вносити свою лепту в економічний розвиток держави і сприяти розвитку халяльного туризму. Туристів може зацікавити природний туризм, оздоровчий та медичний туризм, також в Україні є певна кількість об'єктів Ісламської духовно-культурної спадщини, як приклад можна навести мечеті, які споруджені у великих містах країни.

Зацікавленість у розвитку халяльного туризму в Індонезії відображається в релігійному ентузіазмі мусульманської більшості, потенційно привабливих ресурсах для халяльного туризму та економічному потенціалі для підвищення соціального добробуту [14].

В Україні зацікавленість у розвитку халяльного туризму в першу чергу має

бути на державному рівні, мають бути розроблені державні програми з його реалізації, що сприятиме в майбутньому, після стабілізації суспільно-політичної обстановки отриманню додаткового прибутку та розвитку економіки країни. У той же час розвиток даного напрямку туризму вимагає розробки і прийняття Державного стандарту халяль. Для цього необхідні фахівці, що володіють знаннями ісламського закону і практичним досвідом в цій області.

Дослідники вважають, що на даний момент розвиток халяльного туризму в Індонезії стимулювало розвиток економіки спільноти. Цей різновид туризму в цій країні має багато можливостей, якщо його належним чином розвивати. Це пов'язано з тим, що більшість населення Індонезії складають мусульмани [6]. Крім цього великий акцент ставиться на розвитку релігійного гуманізму [1] за допомогою туристичної сфери. Очікується, що створення особливої моделі халяльного туризму поліпшить креативну індустрію, засновану на релігійному (духовному) гуманізмі. В Індонезії також було проведено дослідження, яке розглядає розвиток туризму на принципах, розроблених середньовічним арабським мислителем Ібн Халдуном (1332-1406).

Особливу увагу розвитку халяльного туризму приділено в провінції Банда-Ачех, яка застосовує ісламське право в соціальному управлінні і соціальній системі. Тому вважає, що нинішній шаріатський туризм має великий потенціал для розвитку в даній провінції. Тому в законі обумовлено, що туризм в даній провінції розвивається виключно відповідно до ісламу [3]. Разом з надією на зростання халяльний туризм, може стати економічно вигідним як для уряду Ачеха, так і його народу [2]. Дана провінція також приваблива наявністю великої кількості пам'яток, пов'язаних з історією ісламу даного регіону. В результаті, багато місцевих жителів можуть отримати роботу в сфері обслуговування туристів.

Вони можуть бути задіяні у продажу різних товарів в туристичних місцях (в тому числі і товарів народного промислу), працювати в ресторанах, бути гідями і обслуговуючим персоналом в готелях. Ачех переважно відвідують туристи з Джакарти, яви та Малайзії. У той же час робиться акцент на необхідності поліпшення інфраструктури регіону та налагодження авіасполучення з країнами звідки можуть приїхати потенційні туристи.

В Індонезії також отримав розвиток сільський халяльний туризм [9]. Сільський туризм-це вид туристичної діяльності, при якому враження відвідувачів пов'язані з широким спектром продуктів, зазвичай пов'язаних з діяльністю на природі, сільським господарством, сільським способом життя / культурою, риболовлею та оглядом визначних пам'яток. Сільський туризм здійснюється в не міських районах (сільській місцевості). У той же час дослідниками відзначені і негативні тенденції, наприклад, комерціалізація культури [15] та її знищення. Тому при розвитку сільського туризму треба знайти золоту середину, щоб розвивати туризм і не знищити автентичну культуру.

Для того, щоб туризм можна було назвати халяльним він повинен відповідати ряду вимог:

1. Туристів забезпечити місцями відправлення культу (мечетями), які обладнані місцями для здійснення обмивання. Також необхідно забезпечити проголошення заклик до молитви.
2. Не проводити туристичних шоу, що містять багатобожжя, порнографію.
3. Не допускати вчинення аморальних вчинків, проведення азартних ігор.
4. У магазинах, кіосках і їдальнях забороняти реалізацію заборонених напоїв і їжі. Краще мати сертифікат халяль.

5. Співробітникам необхідно одягатися відповідно до шаріату, і бути ввічливими.

6. Слід забезпечити роздільне проживання чоловіків і жінок, які не перебувають у шлюбі.

В Україні також є можливості для розвитку сільського та екологічного халяльного туризму. Це пов'язано з тим, що з кожним роком збільшується кількість невеликих готелів і приватних будинків, готових надавати подібні послуги. Для того, щоб вони могли приймати туристів згідно комплексу послуг “халяльний туризм”, їм необхідно звернути увагу на релігійні вимоги, викладені вище і які є універсальними для всіх, хто хоче розвивати халяльний напрямок туризму.

На даний момент, в Індонезії є велика кількість готелів обслуговування в яких, відповідають вимогам шаріату. Прикладами дотримання норм шаріату на маршрутах халяльного туризму є управління організацією, допоміжні об'єкти та інфраструктури, що надають послуги, продукт у продажу і так далі [14].

Дослідниками відзначено, що бажання туристів, які віддають перевагу послугам халяль, знову повернутися в подібні готелі пов'язано з повнотою надання там послуг відповідно до вимоги халяль [14], також важливу роль відіграє задоволеність наданими послугами і позитивне враження.

В Україні ще недостатньо розвинений сегмент ринку, де надаються послуги халяль. Певною мірою його розвиток було перервано пандемією COVID 19 і розпочатими бойовими діями. У повоєнний час розвиток даного сегмента послуг може зробити позитивний вплив на розвиток економіки країни.

У той же час дослідники вказують на необхідність підвищення цифровізації халяль туристичного сектора в Індонезії [10]. Це, в першу чергу, необхідно для інформування громадськості та потенційних клієнтів про свої послуги. З цією метою передбачається активне залучення різних соціальних мереж. Також однією з головних проблем розвитку халяльного туризму в Індонезії є інфраструктурні проблеми, вирішення яких полягає у створенні адекватної дорожньої інфраструктури, ремонті пошкоджених доріг і будівництві нових доріг для того, що туристи змогли легко добиратися до місць халяльного туризму в кожному з регіонів країни [10].

Україні також є необхідність розвитку цифровізації та поліпшення інфраструктури регіонів і логістики для розвитку різних напрямків туризму в тому числі і халяльного.

Висновки. В ході проведеного дослідження можна зробити висновок. Що Україна володіє великим потенціалом для розвитку туристичної галузі в тому числі і халяльного туризму, який зможе бути повністю реалізований після закінчення військових дій і відновлення повноцінного міжнародного транспортного сполучення. Для ефективного розвитку даного напрямку туризму необхідно залучити досвід країн, де він зміг отримати активний розвиток. Це відноситься як до ісламських, так і не ісламських країн.

References:

1. Andi, F, Saripudin, S & Ovalia, R 2023, 'Religious Humanism Synergy to Develop Creative Industry-Based Halal Tourism in Indonesia', *Al-Iqtishad Journal of Islamic Economics*, 14, p. 381 - 398. Available from : <<https://doi.org/10.15408/aiq.v14i2.28354>>. [25 November 2023].
2. Ariyanto, A & Dwina Puspita Sari, J 2019, *Developing Halal Tourism (Syari'ah): Investigating The Role Of Intellectual Capital, Organizational Citizenship Behavior, And*

- Spiritual Capital*. WMA-1 EA. Available from : <<https://doi.org/10.4108/eai.20-1-2018.2281950>>. [25 November 2023].
3. Eddy, G & Sartiyah, S 2020, 'Readiness and Understanding of Tourism Industries in The Development of Halal Tourism in Aceh Province', *International Journal of Islamic Economics*, 2, pp.126–132. Available from : <<https://doi.org/10.32332/ijie.v%vi%i.2605>>. [25 November 2023].
  4. Ghea, A & Rita, K 2021, Halal Friendly Attribute of Muslim Travellers Toward A Non-Muslim Destination, *At-Tadbir: journal ilmiah manajemen*, 1 (5), pp. 1–10. Available from : <<https://doi.org/10.31602/atd.v5i1.3006>>. [25 November 2023].
  5. Harjoni, D, Beverly, T & Syamsul, R 2022, 'Analysis of Tourist Satisfaction with Halal Tourism in Aceh', *Indonesian Journal of Halal Research*, 4, pp.1–8. Available from : <<https://doi.org/DOI%2010.15575/ijhar.v4i1.14479>>. [25 November 2023].
  6. Heny, S, Hendri, H & Razie, N 2022, 'Swot analysis of the development of halal tourism in improving the economy of the community islamic economic perspective', *Imara: Jurnal Riset Ekonomi Islam*, 6, pp. 187–192. Available from : <<https://doi.org/187.%2010.31958/imara.v6i2.4886>>. [25 November 2023].
  7. Hermawan Adinugraha, H, Fahmi, I & Nasution, A 2021, 'Halal Tourism in Indonesia: An Indonesian Council of Ulama National Sharia Board Fatwa Perspective', *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8 (3), pp. 665–673. Available from : <<https://doi.org/10.13106/jafeb.2021.vol8.no3.0665>>. [25 November 2023].
  8. Madziatul, C, Heri, P, Filianti, F & Muhammad, A 2020. 'Halal Tourism: Between Economic Opportunities and Social Acceptance', *Nusantara Halal Journal (Halal awareness, opinion, research, and initiative)*, 1, pp. 32–42. Available from : <<https://doi.org/10.17977/um060.2020v1p032-042>>. [25 November 2023].
  9. Mohammad, A, Nur, S, Imam, F & Nafisa, A 2023, 'Halal Tourism in Rural Tourism Context: Field Study in Madura-Indonesia', *International Journal of Professional Business Review*, 8 (2), pp. 1–13. Available from : <<https://doi.org/10.26668/businessreview/2023.v8i2.1546>>. [25 November 2023].
  10. Nurul, H & Nova, R 2022, 'Strategic Model for Halal Tourism Development in Indonesia: A Preliminary Research. Indonesian', *Journal of Halal Research*, 4, pp. 53-64 Available from : <<https://doi.org/DOI%2010.15575/ijhar.v4i2.11849>>. [25 November 2023].
  11. Onni, Z 2020, *Halal Tourism Industry in Indonesia the Opportunities and Challenges*. Available from : <<https://doi.org/10.2991/aebmr.k.201116.027>>. [25 November 2023].
  12. Ridha, L 2022, *Lake Toba Tourism Destinations for Halal Tourism with Social Media of Knowledge Sharing*. Available from : <https://www.researchgate.net/publication/362631494_Lake_Toba_Tourism_Destinations_for_Halal_Tourism_with_Social_Media_of_Knowledge_Sharing>. [25 November 2023].
  13. Saifudin and Eri Puspita, R 2020, 'Predicting the Intention of Millennial Moslemsto Visit Halal Tourism', *Jurnal Ekonomi Syariah* 8 (1), pp.129–142. Available from : <<http://journal.iainkudus.ac.id/index.php/equilibrium>>. [25 November 2023].
  14. Shofiyun, N & Lailatul, Q 2021, 'Sharia compliance as the potential factor for halal tourism destination development', *Nusantara Halal Journal (Halal awareness, opinion, research, and initiative)*, 2, pp. 16–23. Available from : <<https://doi.org/10.17977/um060.2021v2p016-023>>. [25 November 2023].
  15. Vidiati C, Munajim, A & S, W 2022, 'Rural Tourism: Developing a Halal Tourism Trend Ecosystem Facing Global Market Competitiveness in Indonesia Cientia', *Social sciences & humanities*, 1 (2), p. 348–355. Available from : <<https://doi.org/10.51773/icobba.vii2.100>>. [25 November 2023].

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-8

УДК 130.2:140.8 [37.013.73]

МИРОТВОРЧИСТЬ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНО-
ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ
PEACEMAKING AS A COMPONENT NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION IN
UKRAINE

Л. Г. Березний

Актуальність теми дослідження. Оптимізація національно-патріотичного виховання належить до гостроактуальних та нагальних завдань українського суспільства. Це завдання ні тільки для педагогів, політиків, громадянських діячів, але й для всього українського народу. Безперечно, з набуття нашою країною незалежності, можна відзначити ті вагомні кроки, які були зроблені у напрямку осягнення власної ідентичності, визначення національних пріоритетів, формування національної самосвідомості та громадянського і патріотичного виховання українців. На засадах гуманістичних загальноєвропейських цінностей розроблена Концепція національно-патріотичного виховання, запропоновані ефективні теоретично-методологічні рекомендації та проекти. Проте, невпевненість, світоглядні злами, переоцінка цінностей, які були спричинені в суспільстві військовою агресією РФ, не тільки загострили почуття патріотизму, любові до Батьківщини, але й стали викликом для освітян, спричинили перегляд сталого розуміння ціннісно-сміслових аспектів національно-патріотичного виховання. Саме тому, особливо важливим є звернення до дослідження феномену миротворчості у його історичній ретроспективі та розробити практичні рекомендації для інспірації його ціннісно-світоглядного потенціалу у сучасних стратегіях національно-патріотичного виховання.

Постановка проблеми. Метою дослідження є аналіз евристичного потенціалу ідеї миролюбства та миротворчості в українській літературно-філософській традиції, на її засадах

Urgency of the research. Optimizing national-patriotic education is one of the acute and urgent tasks of Ukrainian society. This is a task not only for teachers, politicians, civic figures, but also for the entire Ukrainian people. Undoubtedly, since our country gained independence, it is possible to note the important steps that were taken in the direction of understanding one's own identity, defining national priorities, forming national self-awareness and civic and patriotic education of Ukrainians. The concept of national-patriotic education was developed on the basis of humanistic universal European values, and effective theoretical and methodological recommendations and projects were proposed. However, insecurity, worldview fractures, reassessment of values, which were caused in society by the military aggression of the Russian Federation, not only sharpened the feeling of patriotism, love for the Motherland, but also became a challenge for educators, caused a revision of the permanent understanding of the value-meaning aspects of national-patriotic education. That is why it is especially important to study the phenomenon of peacemaking in its historical retrospect and to develop practical recommendations for inspiring its value-worldview potential in modern strategies of national-patriotic education.

Target setting. The purpose of the study is to analyze the heuristic potential of the idea of peace-loving and peace-making in the Ukrainian literary and philosophical tradition, on its basis to develop practical

розробити практичні рекомендації для оптимізації національно-патріотичного виховання в Україні в контекстах військової агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену національно-патріотичного виховання є наскрізною лінією у творчості видатних українських митців: Лесі Українки, М. Драгоманова, І. Франка, Д. Чижевського, Т. Шевченка. На сучасному етапі теоретично-методологічні підвалини у дослідженні цього феномену визначають праці таких українських вчених як: І. Бех, Ю. Івченко, І. Кучинська та ін. Питання етнонаціональної специфіки громадянського та патріотичного виховання набули широкого обговорення серед сучасних українських філософів, зокрема, це праці Є. Бистрицького, І. Бичка, М. Поповича, С. Пролеєва, О. Білого, Р. Зимовця та ін. Проте, міфотворчість як вагома складова національно-патріотичного виховання потребує окремих теоретичних розвідок.

Виклад основного матеріалу дослідження. У всі історичні часи війни та збройні конфлікти змушували людство до перегляду базових основ людського та етнонаціонального буття, загострюючи проблему пошуку власної ідентичності та релевантних програм оптимізації патріотичного та громадянського виховання. Досвід тривалого протистояння нашого народу у сучасні війни є свідченням наявності любові до Батьківщини, розвинутого дієвого патріотизму серед широких верств населення, а також про великий миротворчий потенціал українців, який віками викристалізовувався у національній самосвідомості наших пращурів та як самий великий скарб бережно передавався нащадкам. Так, ідентичність охоплює спільні цінності, звичаї, історію, мову які визначають спільноту. Це складова не матеріальна, вона з'єднує нас разом та виховуючи почуття приналежності та єдності. у всі часи Україна завжди йшла шляхом опори на власні сили, а підтримувало цей дух їхнє миролюбство, тому що тільки шляхом перемовин і договорів можна було сформувати свою державу. світоглядна

recommendations for optimizing national-patriotic education in Ukraine in the context of military aggression.

Actual scientific researches and issues analysis. The study of the phenomenon of national-patriotic education is a cross-cutting line in the work of prominent Ukrainian artists: Lesya Ukrainka, M. Drahomanov, I. Franko, D. Chyzhevskyi, T. Shevchenko. At the current stage, the theoretical and methodological foundations in the study of this phenomenon are determined by the works of such Ukrainian scientists as: I. Bekh, Yu. Ivchenko, I. Kuchynska, and others. The issue of ethno-national specifics of civic and patriotic education has been widely discussed among modern Ukrainian philosophers, in particular, the works of E. Bystrytskyi, I. Bychko, M. Popovych, S. Proleev, O. Bily, R. Zymovets, and others. However, myth-making as a significant component of national-patriotic education requires separate theoretical investigations.

The statement of basic materials. In all historical times, wars and armed conflicts have forced humanity to review the basic foundations of human and ethno-national existence, exacerbating the problem of finding one's own identity and relevant programs for optimizing patriotic and civic education. The experience of our people's long-term resistance in modern wars is evidence of love for the Motherland, developed effective patriotism among broad sections of the population, as well as the great peacemaking potential of Ukrainians, which crystallized over the centuries in the national self-consciousness of our ancestors and how the greatest treasure was carefully handed down to descendants. Thus, identity includes common values, customs, history, and language that define a community. This component is not material, it connects us together and fosters a sense of belonging and unity. at all times, Ukraine always followed the path of relying on its own forces, and this spirit was supported by their love of peace, because it was only through negotiations and treaties that one could form its state. worldview bipolarity and dissimilarity between the mentality of

біполярність та неспорідненість ментальності сучасного українського народу з російською сформувалася під впливом вагомих соціальних, культурних та історичних факторів, які засвідчують автентичність "духу" українців.

Український народ формувався більше під впливом вольностей на відміну від імперських зазіхань завойовників. Під вольностями ми розуміємо козаччину, а це право вибору простим народом вибирати гетьмана на відміну від імперії де виборів не було зовсім. Сформувати державу в XVII ст. було не з легких варіантів, адже поруч було безліч імперій. Тільки принципи миротворчості допомогли сформувати державу в Європі, вільна людина це найвища цінність і тому цю цінність треба захищати адже мир це не відсутність конфліктів, а здатність справлятися з конфліктами мирними шляхами.

Висновки. У підсумку варто зазначити, що миролюбство та миротворчість як етноментальна риса українського народу, є вагомим чинником національної ідентичності. Саме тому є важливою складовою для оптимізації програми національно-патріотичного виховання у часи війни. Особливо слід відзначити, що треба розвивати історії успіхів і перемог українського народу. Ми повинні розвивати силу та діалог, адже загарбник недуже охочий до діалогу. Ми можемо співіснувати у себе вдома з різними культурами та релігіями, у нас багата регіональність, треба її зробити нашою сильною рисою.

Ключові слова: миротворчість, націонал-патріотичне виховання, війна, нація, комунікація.

the modern Ukrainian people and the Russian one was formed under the influence of significant social, cultural and historical factors that testify to the authenticity of the "spirit" of Ukrainians.

The Ukrainian people were formed more under the influence of freedoms, as opposed to the imperial encroachments of the conquerors. By liberties, we understand the Cossacks, and this is the right of the common people to choose a hetman, unlike the empire, where there were no elections at all. To form a state in the 17th century. was not an easy option, because there were many empires nearby. Only the principles of peacemaking helped to form a state in Europe, a free person is the highest value and therefore this value must be protected, because peace is not the absence of conflicts, but the ability to cope with conflicts in peaceful ways.

Conclusions. In conclusion, it is worth noting that peace-loving and peacemaking, as an ethno-mental trait of the Ukrainian people, is an important factor of national identity. That is why it is an important component for optimizing the program of national-patriotic education in times of war. It should be especially noted that it is necessary to develop the stories of successes and victories of the Ukrainian people. We must develop strength and dialogue, because the aggressor is not very willing to dialogue. We can coexist at home with different cultures and religions, we have a rich regionalism, we must make it our strong feature.

Keywords: peacekeeping, national-patriotic education, war, nation, communication.

Актуальність теми дослідження. Оптимізація національно-патріотичного виховання належить до гостроактуальних та нагальних завдань українського суспільства.

Це завдання ні тільки для педагогів, політиків, громадянських діячів, але й для всього українського народу. Безперечно, з набуття нашою країною незалежності, можна відзначити ті вагомні кроки, які були зроблені у напрямку осягнення власної ідентичності, визначення національних пріоритетів, формування національної самосвідомості та громадянського і патріотичного виховання українців. На засадах гуманістичних загально європейських цінностей розроблена Концепція національно-патріотичного виховання [4], запропоновані ефективні теоретично-методологічні рекомендації та проекти.

Проте, невпевненість, світоглядні злами, переоцінка цінностей, які були спричинені в суспільстві військовою агресією РФ, не тільки загострили почуття патріотизму, любові до Батьківщини, але й стали викликом для освітян, спричинили перегляд сталого розуміння ціннісно-сміслових аспектів національно-патріотичного виховання. Саме тому, особливо важливим є звернення до дослідження феномену миротворчості у його історичній ретроспективі та розробити практичні рекомендації для інспірації його ціннісно-світоглядного потенціалу у сучасних стратегіях національно-патріотичного виховання.

Постановка проблеми. Метою дослідження є аналіз евристичного потенціалу ідеї миролюбства та миротворчості в українській літературно-філософській традиції, на її засадах розробити практичні рекомендації для оптимізації національно-патріотичного виховання в Україні в контекстах військової агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феномену національно-патріотичного виховання є наскрізною лінією у творчості видатних українських митців: Лесі Українки, М. Драгоманова, І. Франка, Д. Чижевського, Т. Шевченка. На сучасному етапі теоретично-методологічні підвалини у дослідженні цього феномену визначають праці таких українських вчених як: І. Бех, Ю. Івченко, І. Кучинська та ін. Так, І. Бех наголошує на методологічному розмежуванні громадянськості та патріотизму [1]. Питання етнопатріотичної специфіки громадянського та патріотичного виховання набули широкого обговорення серед сучасних українських філософів, зокрема, це праці Є. Бистрицького, І. Бичка, М. Поповича, С. Пролєєва, О. Білого, Р. Зимовця та ін. Проте, міфотворчість як вагома складова національно-патріотичного виховання потребує окремих теоретичних розвідок.

Виклад основного матеріалу дослідження. У всі історичні часи війни та збройні конфлікти змушували людство до перегляду базових основ людського та етнопатріотичного буття, загострюючи проблему пошуку власної ідентичності та релевантних програм оптимізації патріотичного та громадянського виховання. Досвід тривалого протистояння нашого народу у сучасній війні є свідченням наявності любові до Батьківщини, розвинутого дієвого патріотизму серед широких верств населення, а також про великий миротворчий потенціал українців, який віками викристалізовувався у національній самосвідомості наших пращурів та як самий великий скарб бережно передавався нащадкам.

Слід зауважити, що патрон української філософії М. Попович, розглядаючи ментальність як “спосіб мислення”, наголошує на тому, що одне із провідних понять українського світогляду – воля, у свідомості українського народу ототожнюється з поняттям мир: “маємо волю в миру, а поза своїм миром гірку долю” [7, с. 244].

З початком вторгнення РФ в українському суспільстві посилюється розуміння автентичності смислів української національної ідентичності. Україна як держава складається з різних територій, які існували в країні трохи незгуртовано, але війна посприяла до взаємодії в одне ціле. Українське більш старше покоління звернене у минуле, а молоде покоління, де домінують економічні чинники, звернене більш проєвропейськими цінностями. Так, ідентичність охоплює спільні цінності, звичаї, історію, мову які визначають спільноту. Це складова не матеріальна, вона з’єднує нас разом та виховуючи почуття приналежності та єдності. На думку українського історика та публіциста

Івана Лисяка-Рудницького “існування нації спирається на свідому волю її членів” [5, с. 11]. Заслуговує на увагу думка історика щодо тлумачення концепту ідеї “суспільний договір” як точки тяжіння, котра “лежить у волі бути товариством, підпорядковуватися запровадженним законам і владі, користуватися правами й виконувати обов’язки” [5, с. 12]. Трагізм процесу створення української нації саме на європейських просторах – те, на що звертає увагу Лисяк-Рудницький: “...нема прямого помосту між Україною короля Данила та гетьмана Хмельницького, між Україною Мазепи та Петлюри. Здобутки та традиції перших не могли прямою лінією перейти до останніх. Доводилося починати наново. Ось тут лежить причина хронічної політичної недозрілості українського суспільства, його інфантильності та примітивізму. Це саме стосується й культурної ділянки” [5, с. 20].

В Україні були різні періоди становлення етногенезу українців: Київська Русь, Галицько-Волинська держава, Велике князівство Литовське та наявність позанаціональних періодів від Любліна 1569 р. і до повстання в 1648 р. Козацької держави, ліквідація в другій половині 80-х років XVIII ст. козацької автономії, УНР, Гетьманат П. Скоропадського, драматичний період, який розпочався після 20 років XX ст. У всі часи Україна завжди йшла шляхом опори на власні сили, а підтримувало цей дух їхнє миролюбство, тому що тільки шляхом перемовин і договорів можна було сформувати свою державу. Тож, що вже в ті часи підрастаюче покоління виховували в душі миру і злагоди але з готовністю до участі у вирішенні проблем попередження найрізноманітніших збройних конфліктів. Так, С. Пролесів, роблячи певні методологічні застереження, наголошує на тому, що саме історичність є невід’ємним виміром ідентичності. За його слушним переконанням: “ідентичність має місце там, де смисловий горизонт, який її логічно й за змістом уможливорює, сам є способом її присутності її в бутті” [2, с. 51].

Україна на сьогоднішній день це багатоетнічна країна, де розгортаються життєві світи спільнот, які різняться, як за походженням, так і культурою спільноти. Ці спільноти разом з українцями взаємодіяли в українському середовищі, але вони були відірвані від свого етносу. Якщо одні події минулого остаються в народній пам’яті надовго, то інші наполегливо розганяються як негативні. Приклад між Україною та Польщею, але порозуміння знайдене і зараз Польща дуже допомагає Україні. Також негативні спогади про кримських татар про їх набіги грабіжницькі про зраду другої світової війни, але за роки незалежності наповнюються іншими сюжетами. Ми повинні наповнювати національну пам’ять про спільні дії під час Визвольної війни 1648–1654 років, та не забувати і інші періоди депортації цього народу. Після початку війни відбувається віддалення українців від пам’яті загарбників. Також треба повертати історичну правду про бій під Крутами 1918 р., битва під Конотопом 1659 р., різанина під Батурінім 1708 р. та інших прикладів нашої закоренілої дружби. Якщо ми розуміємо ці особливості взаємовідносин, що склалися між етносами України, це допомагає нашій країні проводити конструктивну національну політику, яка повинна спиратися на реалії українського життя.

За свідченням видатного українського етнографа та антрополога Ф. К Вовка: “Український народ на всій занятій ним території вирізняється низкою спільних для всього його складу етнографічних особливостей, які не викликають сумніву в тому, що він являє собою одне етнічне ціле, яке абсолютно виразно виділяється із середовища інших слов’янських народів” [3, с. 220].

Для обґрунтування тези, що миролюбство є унікальною рисою та вагомою

складовою “духу українців”, варто звернутися до фундаментальної праці К. Яспера “Психологія світоглядів”, використовуючи його структуру типів духу у конструюванні принципів розрізень [8, с. 264–265].

Отже, світоглядна біполярність та неспорідненість ментальності сучасного українського народу з російською сформувалася під впливом вагомих соціальних, культурних та історичних факторів, які засвідчують автентичність “духу” українців.

Український народ формувався більше під впливом вольностей на відміну від імперських зазіхань завойовників. Під вольностями ми розуміємо козаччину, а це право вибору простим народом вибирати гетьмана на відміну від імперії де виборів не було зовсім. Сформувати державу в XVII ст. було не з легких варіантів, адже поруч було безліч імперій. Тільки принципи миротворчості допомогли сформувати державу в Європі, вільна людина це найвища цінність і тому цю цінність треба захищати адже мир це не відсутність конфліктів, а здатність справлятися з конфліктами мирними шляхами. Навіть після відсторонення імператора була сформована Центральна рада на чолі з Грушевським, тоді українці змогли домовитись та сформувати свою державу. Але більшовики не вбачали в Україні незалежну державу, тому почали війну проти тільки сформованої української держави. На території нашої держави було багато спроб сформувати незалежність, але незрілість і слабкість тодішньої влади дали негативний результат, Україна знову втратила свою незалежність. Українська суспільно-політична система не являється ідеальною, але вона не може порівнюватися з російською. Україна зараз бореться з імперськими зазіханнями агресорки, яка застосовує всі свої ресурси не для своїх громадян, а для захоплення та вбивства громадян України. Україна здатна боротися та перемогти, ми боремося за свободу і досягти її можна лише завдяки силі з нашої сторони та діалогу, однією дипломатією та діалогом з загарбником не домовитись.

На відміну від сусідів кочівників, болгар і угорців, український етнос і його нація сформувалася у власному етноареалі. Сталість географічного оточення привела до адаптації українців до ландшафту, що й відобразалось в установках, як-от: Дніпро й Десна, Карпати і Херсонський степ, Хортиця – для українців це не просто топоніми, а їхнє середовище проживання, дім, Батьківщина, поетичні образи та елементи міфології.

На формування українського-національного характеру впливали відкритість і незахищеність території. Українці постійно на собі відчували тиск сусідів які хотіли їх підкорити, тому українці постійно захищалися від ворогів, що й сформувало їхні риси волелюбності та войовничості. На формування характеру українців вплинуло землеробство, яким займалися наші предки. Саме зв'язок з землею і визначив їх світогляд. В українців завжди було відчуття гармонії, працьовитість, відсутність агресії, а звідси миротворчість, відчуття індивідуалізму.

Україна зараз – форпост західної цивілізації. У цьому наша істина та наш характер відстоювати свою правду європейську ідентичність на відміну від сусіда. Зараз у нас присутній образ жертви, який нас тягне вниз, ми хотіли нам не дали це інфантильна точка зору. Наш світ багатий на різні культури та релігії, які співіснують разом мусульмани, іудеї, католики та православні. На сьогодні ми створюємо вузьку ідентичність, тому що ворог не дає. Україна – країна, яка з найдавніших часів належить до європейської родини, держав не було у багатьох країн Європи – Чехія, Польща, Фінляндія. Україна повинна деколонізуватися та

декомунізуватися, наш шлях свободи європейських цінностей. Нам не вистачає історії успіхів, протистояти колонізації йти шляхом успіхів і перемог. Наведемо думку І. Котляревського: “Де общее добро в упадку, / Забудь отця, забудь і матку, / Лети повинності ісправлять. / Любовь к Отчизні де героїть, / Там сила вража не устоїть” [6, с. 407].

Висновки. У підсумку варто зазначити, що миролюбство та миротворчість як етноментальна риса українського народу, є вагомим чинником національної ідентичності. Саме тому є важливою складовою для оптимізації програми національно-патріотичного виховання у часи війни. Особливо слід відзначити, що треба розвивати історії успіхів і перемог українського народу. Ми повинні розвивати силу та діалог, адже загарбник недуже охочий до діалогу. Ми можемо співіснувати у себе вдома з різними культурами та релігіями, у нас багата регіональність, треба її зробити нашою сильною рисою.

Список використаних джерел:

1. Бех, ІД 2019, *Патріотичне і громадянське виховання у власних межах*, т. 1. Київ; Переяслав-Хмельницький: Юрка Любченка, с. 607–618.
2. Бистрицький, Є, Пролеєв, С, Білий, О, Лозниця, С, Зимовець, Р & Кобець, Р 2018, *Національна ідентичність і громадянське суспільство*, Київ: Дух і Літера, 464 с.
3. Вовк, Ф 2022, *Студії з української етнографії та антропології*, Харків: Видавець Олександр Савчук, 464 с.
4. *Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України 2022*. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>>. [24 Листопад 2023].
5. Лисяк-Рудницький, ІП 1994, *Історичні есе*: в 2 т, Т.1, Київ: Основи.
6. *Мудрість передвічна. Афоризми давніх українських мислителів XI – поч. XIX ст.* 2019, Упорядник В. Шевчук. Київ: ТОВ Видавництво Кліо, 440 с.
7. Попович, М 2006, *Українська національна ментальність. Проблеми теорії ментальності*, Київ: Наукова думка, с. 232–272.
8. Ясперс, К 2009, *Психологія світоглядів*, пер. з нім. О. Кислюка, Р. Осадчука, Київ: Юніверс, 464 с.

References:

1. Bekh, ID 2019, *Patriotychnе i hromadyans'ke vykhovannya u vlasnykh mezhakh (Patriotic and civic education within one's own borders)*, T. 1, Kyiv; Pereyaslav-Khmel'nyts'kyu: Yurka Lyubchenka, s. 607–618
2. Bystryts'kyu, YE, Proleyev, S, Bilyy, O, Loznytsya, S, Zymovets', R & Kobets', R 2018, *Natsional'na identychnist' i hromadyans'ke suspil'stvo (National identity and civil society)*, Kyiv: Dukh i Litera, 464 s.
3. Vovk, F 2022, *Studiyi z ukrajins'koyi etnohrafii ta antropolohiyi (Studies in Ukrainian ethnography and anthropology)*, Kharkiv: Vydavets' Oleksandr Savchuk, 464 s.
4. *Kontseptsiya natsional'no-patriotychnoho vykhovannya v systemi osvity Ukrayiny (The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine) 2022*. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text>>. [24 November 2023].
5. Lysyak-Rudnyts'kyu, IP 1994, *Istorychni ese (Historical essays): v 2 t, T.1*, Kyiv: Osnovy.
6. *Mudrist' peredvichna. Aforyzmy davnykh ukrajins'kykh myslyteliv XI – poch. XIX st. (Wisdom is eternal. Aphorisms of ancient Ukrainian thinkers of the 11th century – beginning XIX century)* 2019, Uporyadnyk V. Shevchuk. Kyiv: TOV Vydavnytstvo Klio, 440 s.
7. Popovych, M 2006, *Ukrayins'ka natsional'na mental'nist'. Problemy teoriyi mental'nosti (Ukrainian national mentality. Problems of the theory of mentality)*, Kyiv: Naukova dumka, s. 232–272.
8. Jaspers, K 2009, *Psykholohiya svitohlyadiu (Psychology of worldviews)*, per. z nim. O. Kyslyuka, R. Osadchuka, Kyiv: Yunivers, 464 s.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-9
УДК 140.8:378.4

**ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ СУЧАСНОСТІ
ЯК ПРЕДМЕТ СВІТОГЛЯДНОЇ ДЕМАРКАЦІЇ**
*THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF MODERNITY AS A SUBJECT OF
WORLDVIEW DEMARCATION.*

Н. П. Бондаренко

Актуальність теми дослідження. Поширена в наш час система змістовних координат формалізує суто кількісні параметра функціонування освітнього середовища, натомість якісні аспекти (на кшталт смислу, покликання, мети, місії, візії, цінностей і врешті-решт значень) освітньої процесуальності виявляються неохопленими.

Постановка проблеми. Сутність проблеми пов'язана з тим, що семантичний діапазон освітнього середовища як сукупність смислових і значеннєвих маркерів цієї буттєвої сфери викликає чимало нарікань з приводу формалістичної обмеженості й понятійної вузькості, яка стає на заваді розумінню справжнього потенціалу освітнього середовища, його інструментальних можливостей і фактичних функціональних повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікаційну активність щодо тематики освітнього середовища як предмета світоглядної демаркації можна умовно розділити на три взаємопов'язані частини. Перша стосується компенсації дефіциту філософського розуміння змістовної специфіки освітнього середовища. Цьому аспекту присвячено праці А. Бадью, Е. Грейлінга, С. Жіжека. Друга частина публікаційної активності щодо тематики освітнього середовища пов'язана з особистісним фактором. Цей аспект висвітлено в працях М. Нусбаум, Ч. Тейлора, С. Фельдмана. Третя частина публікаційної активності стосується тематики освітнього середовища як предмета світоглядної демаркації. Щодо цього аспекту варто виокремити дослідницькі зусилля М. Братко, Г. Васьківської та Р. Семенової.

Постановка завдання. Пріоритетного значення набуває критеріальне уявлення поняття "освітнє

Urgency of the research. The system of content coordinates that is common nowadays formalises purely quantitative parameters of the functioning of the educational environment, while the qualitative aspects (such as meaning, vocation, purpose, mission, visions, values and finally meanings) of the educational processuality are not covered.

Target setting. The essence of the problem is related to the fact that the semantic range of the educational environment as a set of semantic and semantic markers of this being-sphere raises many complaints about the formalistic limitation and conceptual narrowness, which hinders the understanding of the true potential of the educational environment, its instrumental capabilities and actual functional.

Actual scientific researches and issues analysis. The publication activity on the topic of the educational environment as a subject of worldview demarcation can be conditionally divided into three interrelated parts. The first concerns compensating for the deficit of philosophical understanding of the meaningful specificity of the educational environment. The works of A. Badiou, E. Grayling, and S. Žižek are devoted to this aspect. The second part of the publication activity on the topic of the educational environment is related to the personal factor. This aspect is highlighted in the works of M. Nussbaum, C. Taylor, and S. Feldman. The third part of the publication activity concerns the topic of the educational environment as a subject of worldview demarcation. In this regard, it is worth highlighting the research efforts of M. Bratko, H. Vaskivska, and R. Semenova.

The research objective. The criteria-based disclosure of the notion of "educational environment" through the

середовище” крізь призму фундаментального покликання освіти, її місії, візії, функціональних пріоритетів тощо.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальне непорозуміння пов’язане з хибним стереотипом, відповідно до якого особистісна парадигма принципово несумісна з утилітарно-прагматичною спрямованістю освіти – насправді все з точністю до навпаки: саме особистісний розвиток є тим стратегічним ресурсом, який лежить в основі капіталізації – як суспільної, так і індивідуальної. Нова парадигма освіти потребує рішучого й водночас осмисленого, збалансованого переходу від вузьких утилітарно-прагматичних цілей освіти до фундаментальної гуманістичної мети – особистісного розвитку як імперативу людської повноцінності.

Висновки. Стратегічне покликання освіти загалом і освіти сучасного ґатунку зокрема актуалізує потребу освітнього середовища як сукупності можливостей, умов і засобів розвитку особистості.

Ключові слова: освітнє середовище, світоглядна демаркація, критеріальні ознаки, проблемні виклики, мета освіти, особистісний розвиток.

prism of the fundamental vocation of education, its mission, vision, functional priorities, etc. becomes a priority.

The statement of basic material. A fundamental misunderstanding is related to the false stereotype that the personal paradigm is fundamentally incompatible with the utilitarian-pragmatic orientation of education - in fact, the opposite is true: it is the personal development that is the strategic resource that underpins capitalisation, both social and individual. The new paradigm of education needs a decisive and at the same time meaningful, balanced transition from narrow utilitarian-pragmatic goals of education to the fundamental humanistic goal of personal development as an imperative of human fulfillment.

Conclusions. The strategic vocation of education and education of the modern variety in particular actualises the need for an educational environment as a set of opportunities, conditions, and means of personal development.

Keywords: educational environment, attitudinal demarcation, criterion features, problematic challenges, educational goals, and personal development.

Актуальність теми дослідження. Предметна сфера освітнього середовища як простір усієї сукупності освітніх кейсів, можливостей і проблемних викликів не втрачає своєї актуальності відтоді, як освіта набула статусу важливої атрибутивної ознаки суспільної життєдіяльності. Логіка посилення значення освітньої складової суспільного буття супроводжується симетричним підвищенням рівня актуальності поліаспектної тематики освітнього середовища. Оскільки в наш час освіта набула статусу не лише важливого атрибута, а й імперативу успішного суспільства, то проблематика освітнього середовища додатково актуалізується – особливо на світоглядному, концептуальному, загальнометодологічному рівні.

Цей дослідницький ракурс обумовлений неприйнятно звуженим тлумаченням освітнього середовища в межах педагогічної сфери знань, яка ототожнює освітнє середовище виключно з фінансовими та матеріально-технічними ресурсами (інфраструктура, обладнання, бібліотека тощо), з навчально-методичним забезпеченням, з рівнем безпечності для життя й здоров’я здобувачів освіти, з умовами для реалізації права на освіту осіб з особливими потребами, з чіткістю й зрозумілістю процедур вирішення конфліктних ситуацій і т. п. Не применшуючи значення наведених аспектів і критеріїв оцінювання якості освіти, важко не помітити, що йдеться про формалізацію суто кількісних параметрів функціонування освітнього середовища, натомість якісні аспекти (на кшталт смислу, покликання, мети, місії, візії, цінностей і врешті-решт значень) освітньої процесуальності

виявляються неохопленими такими критеріальними маркерами.

Іншими словами, в такій системі смислових координат на віддаленій периферії уваги опиняється найголовніше – трансісторичне, культурно-цивілізаційне значення феномена освіти. Зрозуміло, подібний стан речей є неприйнятним для респектабельного теоретико-концептуального рівня оперування освітньою дійсністю загалом і проблематикою освітнього середовища зокрема й насамперед. Він спонукає до істотної світоглядної корекції функціонально-інструментальних пріоритетів освітнього середовища.

Постановка проблеми. Концепт “освітнє середовище” є базовим для всього кластеру знань, що стосується предметної сфери освіти і об’єднується під егідою освітології як логіки й закономірностей генерування знань про освітню дійсність і евентуальність, про визначальні для освітньої сфери причинно-наслідкові зв’язки й зумовленості. Сутність проблеми пов’язана з тим, що семантичний діапазон освітнього середовища як сукупність смислових і значеннєвих маркерів цієї буттєвої сфери викликає чимало нарікань з приводу формалістичної обмеженості й понятійної вузькості, яка стає на заваді розумінню справжнього потенціалу освітнього середовища, його інструментальних можливостей і фактичних функціональних повноважень.

Таке поширене в наш час понятійне звуження призводить до обмеженого використання ресурсної бази освітнього середовища, до неспроможності скористатися ними повною мірою – тобто з максимальною користю як для суспільства й індивіда (споживача, реципієнта) освітніх послуг, так і для сфери освітнього середовища як надзвичайно важливого елемента функціонування суспільної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Публікаційну активність щодо тематики освітнього середовища як предмета світоглядної демаркації можна умовно розділити на три взаємопов’язані частини.

Перша стосується компенсації дефіциту філософського розуміння змістовної специфіки освітнього середовища – того, висловлюючись французькою, *raison d’être*, себто покликання окресленої предметної сфери з позицій необхідного, по-справжньому значущого, належного й безальтернативного. Йдеться про інтелектуальні принципи й стратегієми, що дисциплінують світосприйняття, надають стрункості й ієрархізованості світоглядній картині світу загалом і в сегменті освітнього середовища зокрема й насамперед.

Згідно з Аленом Бадью та Славоєм Жіжеком, філософія є не що інше, як “втручання в ключові проблеми часу та зобов’язання щодо коректності та інтелектуальної навантаженості здійсненого діагностування проблем та викликів епохи” [13, с. 27]. Безальтернативність потреби філософського інструментарію для оперування проблематикою освітнього середовища обумовлена тим, що, на відміну від педагогіки й того, що останнім часом позначають симбіотичним терміном “освітологія”, лише філософія є сферою знань про смислову демаркацію, виявлення смислових лакун, їх категоризацію та ієрархізацію, а також про заповнення таких когнітивних порожнин смислом, адекватним буттєвим реаліям. Принагідно зазначимо, що саме такої підтримки й потребує сфера знань про освітнє середовище.

Місія філософії закономірно асоціюється з продукуванням проривних ідей, які виконують функції своєрідних смолоскипів, завдяки яким орієнтація в сутінках проблем, невизначеності й різнотлумачень стає можливою. Саме на цьому аспекті наголошує професор філософії в Біркбек-коледжі Лондонського

університету Ентоні Грейлінг у книзі “Ідеї, які мають значення: концепції, які формують XXI століття” [19]. Автор слушно зазначає, що ідеї не лише можуть змінювати світ, а й змінюють його де-факто й перманентно: подібно до того, як марксизм, екзистенціалізм та фемінізм окреслили інтелектуальний і аксіологічний профіль XX століття, фундаменталізм, глобалізація та біоетика змінюють світ нашої сучасності.

Ще одне місійне покликання філософії полягає як у формулюванні своєчасних і влучних запитань, так і переконливих відповідей на них. Цьому аспекту присвячена ще одна ґрунтовна праця Ентоні Грейлінга “Мислення відповідей: Питання філософії повсякденного життя” [20]. Річ у тім, що за відсутності влучних запитань і переконливих відповідей неможливе своєчасне й ефективне розв’язання жодної поліаспектної проблеми, вихід із будь-якого стану буттєвої стагнації та функціонального анабіозу. Вкрай важливо, наголошує Е. Грейлінг, щоб філософське позиціонування відбувалося в ефективний спосіб – за посередництва не важкої прози, а виразного й елегантного стилю, з використанням іронії, гумору та апеляцій до здоровий глузду, які перекидають найбільш надійний комунікативний місток між філософією та суспільною свідомістю.

Друга частина публікаційної активності щодо тематики освітнього середовища як предмета світоглядної демаркації пов’язана з особистісним чи – візьмемо ширше – людським фактором. Цей аспект переконливо висвітлила Марта Нусбаум у книзі “Культивування людяності: класичний захист реформи ліберальної освіти” [24]. Авторка наполягає, що фундаментальне покликання освіти сучасного ґатунку пов’язане з необхідністю створити спільноту критичних мислителів і шукачів істини, яка вийде за жорсткі рамки обмежень, які так чи інакше накладаються державою, нацією, класом та статтю. Парадигма “нової освіти” Марти Нусбаум ґрунтується на ідеалі Сенеки про громадянина, який критично досліджує традиції та поважає здатність міркувати безвідносно до того, кому б ця здатність не була притаманна – жінкам чи чоловікам, багатим чи бідним, корінним мешканцям чи іноземцям. Спираючись на Сократа та стоїків, Нусбаум встановлює три основні цінності ліберальної освіти: критичну самоіронію, ідеал громадянина світу та розвиток наративної уяви.

Людський і особистісний аспект останнім часом перебуває у все більш тісній кореляції з фактором автентичності взагалі та й його контрверсійними різнотлумаченнями зокрема. В дослідницькому проекті під назвою “Етика автентики” Чарльз Тейлор наполягає, що бути автентичним – це бути вірним собі, це володіти специфічною ознакою і особистісною опцією вірності взагалі, в принципі [27]. У той час, як одні дослідники нарікають на інтелектуальний регрес західної культури до релятивізму та нігілізму, а інші відзначають цю тенденцію як визвольний прогрес, Чарльз Тейлор закликає послідовно й принципово протистояти моральним і політичним кризам нашого часу.

У книзі з дещо провокативною назвою “Проти автентичності: чому ви не повинні бути собою” Саймон Фельдман зауважує, що висловлювання “Будь вірним собі” є настільки всюдисущим, що воно може здаватися як філософською мудрістю, так і порожнім звуком [15]. Чи маємо ми прагнути до ідеалу автентичного життя? Що означає бути вірним собі? С. Фельдман аргументовано доводить, що різні тлумачення ідеалу автентичності є закономірним наслідком метафізично різних уявлень про себе (насамперед про своє “справжнє я”), а це призводить до неприйнятної релятивістську на рівні як світоглядної картини світу, так і повсякденних буттєвих практик – того, що окреслюється терміном

“рутина”. На думку автора книги, бути вірним самим собі – це насамперед бути носієм сильної волі, психологічної незалежності, морального сумління та прагнення самопізнання.

На думку багатьох знакових аналітиків, сучасний поворот до суб’єктивності призвів до простого суб’єктивізму в кращому разі та до чистого нігілізму – в гіршому. Такий стан речей нібито не має морального хребта і є потенційно руйнівним для всього, що може сприяти людському благу. У книзі “Витоки Я” Чарльз Тейлор відкидає цю тезу, стверджуючи, що сучасна суб’єктивність у всіх її епістемологічних, естетичних і політичних розгалуженнях сягає своїм корінням ідей людського блага [26].

Автор фундаментального дослідження Ч. Тейлор стверджує, що сучасний поворот “всередину” не є катастрофічним, що він – закономірний результат тривалих зусиль визначитися щодо феномена блага. Пошуки в цьому напрямі інколи можуть не виправдовувати покладених на них сподівань і очікувань, однак сам факт їхньої наявності є необхідною передумовою якщо не для інтелектуального консенсусу, то, принаймні, для напрацювання конвенціоналізму, необхідного для узгодженого й поступального руху суспільства й людства вперед, а не для догматичного, авторитарного й тоталітарного тупцювання на місці.

Принагідно зазначимо, що на вітчизняних теренах вагомий внесок в осмислення фактору людського потенціалу зробив науковий доробок Інни Левчук [7; 8].

Третя частина публікаційної активності стосується безпосередньо тематики освітнього середовища як предмета світоглядної демаркації. Щодо цього аспекту варто виокремити дослідницькі зусилля М. Братко, Г. Васьківської та Р. Семенової [1], [2], [12].

Зокрема, згідно з дефініцією Галини Васьківської, “середовище постає комплексом зовнішніх явищ, які чинять на людину синергетичний тиск і значною мірою позначаються на її розвитку” [2, с. 192], а от “основними складниками освітнього середовища є: а) освітній процес; б) освітні структури і підструктури; в) форми та методи організації такого середовища; г) педагогічні технології; д) психолого-педагогічний супровід, е) предметно-просторова організація і т. ін.” [2, с. 191].

Постановка завдання. Наявні теоретико-праксеологічні труднощі змістовного наповнення освітнього середовища актуалізують потребу підвищення рівня семантичного й функціонального масштабування дослідницьких зусиль щодо окресленої предметної сфери. Пріоритетного значення набуває критеріальне увиразнення поняття “освітнє середовище” крізь призму фундаментального покликання освіти, її місії, візії, функціональних пріоритетів тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Показовим ілюстративним засобом для з’ясування поточного стану справ у сфері інтерпретації понятійних параметрів освітнього середовища може слугувати ключовий документ, який регламентує теперішній status quo з розумінням смислів і значень освітнього середовища на офіційному рівні: йдеться про “Рекомендації щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої діяльності”, затверджені Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти 17 листопада 2020 року [10]. Зокрема, сьомий критерій цих “Рекомендацій” має недвозначну назву “Освітнє середовище та матеріальні ресурси” і стосується шести складових, кожна з яких жодним чином не

перегукується з якісними цільовими пріоритетами освіти, а оперує суто матеріальними, технічними, інфраструктурними, соціально-психологічними і т. п. факторами.

Безперечно, наведені чинники “надають можливість задовольняти потреби та інтереси здобувачів вищої освіти” [10, с. 45], проте не варто розлого пояснювати, що “потреби та інтереси здобувачів вищої освіти” можуть узагалі не корелювати з якістю освіти як такою, з імплементацією на практиці маніфестованого місійного покликання освіти, яке навіть для дилетантів не вичерпується зручними приміщеннями, затишними бібліотеками, а також відсутністю сексуальних домагань, дискримінації, корупції тощо.

З цього приводу виникають дві важливі рефлексії.

Перша стосується інтерпретативно-технологічних хитрощів бюрократичних регламентацій на кшталт розглянутих вище “Рекомендацій”: не маючи можливостей (інтелектуальних, аналітичних, критеріальних, мотиваційних тощо) створювати продукт документообігу, який предметно оперує якістю освіти, його автори застосовують рятівний для себе евфемізм, здійснюючи підміну **якості освіти** параметром **якості освітньої програми**. Вони виходять із тих міркувань, що поки не виникають колізії і дискурсивні протистояння, якість освіти можна вважати тотожною якості освітньої програми, а в разі очевидної контроверсійності для збереження свого репутаційного реноме достатньо буде нагадати, що йшлося лише про якість освітньої програми, яка може бути не лише нетотожною якості освіти, а й функціонувати щодо якості освіти немов у паралельному всесвіті. Що ж стосується слова “якість”, яке є спільним для обох концептів, то воно нікого не повинно вводити в оману: це класична випадковість – і не більше.

Друга рефлексія пов'язана з очевидними труднощами світоглядного рівня й абстрактного мислення, коли відсутнє розуміння того, що *форма* не завжди віддзеркалює аналогічний **зміст**, а нарощування *кількісних параметрів* не обов'язково призводить до очікуваних **якісних змін**. Такий концептуальний вердикт має загальнометодологічний статус, а це означає, що він повною мірою поширюється також на сферу освітнього середовища: якщо ми декларуємо цільовим орієнтиром освітньої діяльності, приміром, максимальний розвиток особистісного потенціалу, то ні наявність ергономічних стільців в аудиторіях вищого навчального закладу, ні навіть покращення цього параметру втричі не гарантує реалізацію особистісного потенціалу. Можливо, певна кореляція між цими факторами й існує, проте вона настільки ефемерна й неістотна, що не перевищує “ефекту метелика”, яким не лише можна, а й треба знехтувати на практиці, щоб не перетворитися на трагічного заручника причинно-наслідкового ілюзіонізму.

Якщо відвідати офіційну сторінку найкращих університетів світу, то в рубриках “пріоритети діяльності”, “місії” та “візії” абсолютної більшості з них ми натрапимо на дуже споріднені лаконічні маркери на кшталт “особистісний розвиток”, “особистісне зростання”, “генерування особистісного капіталу” тощо. Такий результат зовсім не випадковий: він віддзеркалює класичне розуміння покликання університету як освітнього закладу топ-рівня. За логікою речей, освітнє середовище має бути підпорядкованим потребам втілення на практиці саме цієї теоретико-концептуальної мети.

Але чому в багатьох випадках під час переходу від методологічного до методичного рівня доводиться мати справу зі втратою фундаментальної кореляції функціоналу освітнього середовища та цільового покликання освіти?

Чому доводиться констатувати не *еволюцію*, а *de-facto інволюцію* світоглядного рельєфу освітнього середовища? Таке явище набуло ознак мегатренду сучасності зовсім не випадково, воно має хоч і дещо опосередковане, проте цілком тривіальне пояснення: провідні аналітики сучасності в один голос констатують край небезпечну тенденцію нашого сьогодення – відбувається світоглядне збіднення й спрощення, культивується квантитативне, гедоністичне, примітивно-прагматичне й навіть суто бухгалтерське ставлення до основних факторів життєдіяльності.

Успіхи освіти і поширення знань парадоксальним чином поєднуються з фрагментацією, диверсифікацією, розчленуванням знань, обмеженістю світосприйняття, втратою самої спроможності пересічної людської свідомості до цілісного, поліаспектного, системного сприйняття дійсності. Можна констатувати настання “епохи криз”, імперативами якої є “психо-духовна порожнеча” (Ж. Ліповецькі) та “великі неврози” (К. Хорні). Така епоха є закономірним наслідком прискорення соціокультурного розвитку, масовизації, ускладненої диференціації, перманентної інновації всіх сфер суспільного життя. Їй притаманне розмивання самототожності людини та єдності соціуму. Прогресуюча інфантилізація породжує “мерехтливу”, “мінливу”, “динамічну”, “ситуативну”, “нерівну собі” ідентичність. Зрештою, означене проблемне явище не є екстраординарним надбанням сучасності: ще століття тому Р. Музіль влучно й іронічно проілюстрував феномен “людини без властивостей” [23].

Сучасність позначена небувалим досі знеціненням ідеалів. У минулому індивід знаходив певну опору в зовнішньому світі завдяки вірі, авторитету, традиції, ідеології. Сучасне індивід щоразу більше керується власними цілями та інтересами, етично відповідальна особистість Модерну перестає бути актуальною, а разом з нею втрачає сенс концепт людини як самоцінності. Тепер людина прагне “*мати*” а не “*бути*” (Е. Фромм). Вона всіляко дистанціюється від відповідальності за власні вчинки, що неминуче приводить до внутрішніх конфліктів та суперечностей. Як наслідок – відчуття замкненості, аморальності та невпевненості.

Як слушно зазначав Еріх Фромм в алармістській книзі “Втеча від свободи”, “хоча людський мозок живе в ХХ столітті, серце більшості людей знаходиться в епоху кам’яної доби. Люди в більшості випадків неспроможні бути незалежними, розумними й об’єктивними. Вони не в змозі надати сенс своєму життю, тому виказують готовність отримати уявлення про такий сенс від якоїсь вищої сили. Нашим сучасникам потрібні ідоли та міфи. Їх пригнічують ірраціональні пристрасті до руйнації, ненависті, заздрощів та помсти. Вони схиляється перед владою, грошима, державою, нацією” [18, с. 53].

Продовжуючи світоглядне діагностування сучасності, Е. Фромм додає: “Хоча на словах наші сучасники віддають належне вченням великих духовних вождів людства – Будди, пророків, Сократа, Ісуса, Магомета, – вони перетворили ці вчення в клубок забобонів та ідолопоклонства. В який спосіб людство може врятуватися від самознищення в цьому конфлікті, перебуваючи між передчасною інтелектуально-технічною зрілістю та емоційною відсталістю? Існує лише одна відповідь: необхідне розуміння найважливіших фактів нашого соціального буття; потрібне усвідомлення, яке зможе захистити нас від непоправних безумств, підвищивши нашу здатність до об’єктивності й розумного судження” [18, с. 53-54].

Окреслена Е. Фроммом концептуальна відповідь на фундаментальні виклики нашої сучасності пов’язана насамперед і в основному з особистісним

розвитком. Значущість особистісного формату полягає вже хоча б у тому, що саме він визначає світоглядно-аксіологічні пріоритети життєдіяльності людини, детермінує характер її взаємин зі світом. Особистість не може бути редукована до абстрактних і загальних принципів. Вона завжди залишається конкретною, унікальною і неповторною.

Е. Брайтмен запропонував таке визначення особистості: “це складний, але самототожний, активний, вибірковий, чуттєвий досвід свідомості, яка пам’ятає своє минуле, планує своє майбутнє, взаємодіє зі своїми підсвідомими процесами, тілесним організмом, природним і соціальним оточенням, а також спроможна оцінювати і скеровувати себе засобом як раціональних, так і ідеальних норм” [14, с. 107].

На переконання одного з найбільш виразних представників філософії персоналізму Вільяма Стерна, особистість являє собою унікальну цілеспрямовану єдність розрізнених функцій. Проблема полягає в тому, що особистість ніколи не можна звести до деякої суми, послідовності й абсолютних величин частин та функцій, котрі її складають, оскільки останні перебувають у стані перманентного видозмінення.

Принагідно зазначимо, що поняття *особа як цілісність людини* (лат. *persona*) та *особистість як її соціальний і психологічний образ* (лат. *personalitas*) мають істотні змістовні відмінності. Також слід розрізнити поняття індивід та особистість. Людина як частина роду (*Homo Sapiens*), як частина суспільства, є індивід. Про таку людину – біологічного чи соціального “атома” – нічого не відомо. Він анонім (за висловом С. К’єркегора) – лише елемент, частина, що визначається співвідношенням з цілим. Людина як особистість може утвердити себе лише шляхом вільного волевиявлення, за допомогою волі, яка долає обмеженість життя людини.

Епоха Відродження, як влучно зазначає Ортега-і-Гассет у “Повстанні мас”, “вперше ставить питання про особистість як суб’єкт історії, де суспільний розвиток визначається правителем держави, чий успіх в урядуванні “залежить від волі та фортуни”. Виокремлення вольового аспекту, його статус як рівнозначного фортуні чинника означає відхід від жорсткого провіденціалізму в сприйнятті історії. В епіцентрі картини світу опиняється людина, яка може й повинна долати примхи долі. Людина як особистість, будучи наділеною волею, сама визначає власну долю, а також долю інших, які підкорюються їй. Відбутись як особистість – означає безперервно кидати виклик фортуні. Принциповість цієї боротьби визначає рівень свободи” [25, с. 77].

Як аргументовано зауважив в “Осягненні історії” Артур Джозеф Тойнбі, “суспільство не є і не може бути нічим іншим, окрім як посередником, за допомогою якого люди взаємодіють між собою. Особистість, а не суспільство, творить людську історію” [28, с. 307]. Не зайвим у цьому контексті буде нагадування, що філософські напрями персоналізму та екзистенціалізму наполягали на *принциповій ворожості суспільства та особистості*.

Не випадково Герберт Маркузе зазначав: “Фромм та інші ревізіоністи проголошують метою терапії оптимальний розвиток можливостей людини і реалізацію її індивідуальності. Однак, така мета недосяжна в принципі – і не з причин неефективності психоаналітичних технік, не тому, що *цивілізація своєю структурою заперечує особистість*. Проблема полягає в іншому: або “особистість” та “індивідуальність” визначають у термінах тих можливостей, які існують у межах чинної форми цивілізації, і тоді мета практично рівнозначна успішному пристосуванню; або ж їх витлумачують у термінах трансцендентного

змісту, включаючи відхилені соціумом чи нездійсненні в реальному бутті можливості, – в такому разі їх реалізація засвідчує вихід за межі усталених форм цивілізації до кардинально нових форматів “особистості” та “індивідуальності”, несумісних із нинішніми, і це означало б “лікування” пацієнта, перетворення його в бунтівника або мученика. Ревізіоністська концепція не може визначитися із симпатіями щодо наведених дефініцій” [21, с. 118].

Фундаментальне непорозуміння пов'язане з хибним стереотипом, відповідно до якого, особистісна парадигма принципово несумісна з утилітарно прагматичною спрямованістю освіти – насправді все з точністю до навпаки: саме особистісний розвиток є тим стратегічним ресурсом, який лежить в основі капіталізації – як суспільної, так і індивідуальної. З цього приводу Василь Левкулич пише: “в наш час окрім гуманістичної складової особистісний розвиток володіє ще й доволі прагматичною і суспільно значущою опцією – він постає необхідною умовою, еквівалентом, конвертацією, генератором соціального капіталу. Крім того, саме з рівнем особистісного розвитку закономірно корелюють перспективи розвитку суспільства за поступальною, динамічною, інноваційною моделлю: соціум, який функціонує на принципах інноватики, апріорі не може не наділяти особистісне зростання пріоритетним статусом” [5, с. 111].

При цьому задля “уникнення смислової плутанини термін “капітал” слід ототожнювати з активом; відтак людський капітал – це приблизно те ж саме, що раніше мало термінологічний ідентитет “всебічного розвиненої особистості”, адже саме такий гармонійно збалансований розвиток закладає підмурівок надійного активу, який індивід і суспільство можуть конвертувати за різних обставин і в різній формі” [6, с. 151]. В даному разі людський капітал слід розуміти “сукупною інституційною матрицею, що включає інтегрованість знань, умінь та навичок, які формують його компетентнісну структуру, що забезпечує створення нових інноваційних продуктів” [7, с. 10].

Висновок доволі простий і очевидний: “Якщо для університету його позиціонування з моделлю нарощування людського капіталу не є порожнім звуком ритуального популізму, то треба нарешті вийти із зони комфорту й зробити кроки назустріч відновленню його фундаментальної місії і покликання – всебічному розвитку особистості. Інакше, проснувшись одного ранку, ми зробимо шокуюче відкриття: всі негативно-фантастичні ознаки антиутопічного суспільства, змальовані Олдосом Хакслі в його “дивовижному новому світі”, насправді вже є узвичаєною нормою нашої повсякденності” [6, с. 152]. Нова парадигма освіти потребує рішучого й водночас осмисленого, збалансованого переходу від утилітарно-прагматичних цілей освіти як сукупності знань, умінь і навичок до фундаментальної гуманістичної мети – особистісного розвитку як імперативу людської повноцінності.

Тут виникає дискурсивне перехрестя трьох концептуальних трендів сьогодення – людиноцентризму, гуманоцентризму та постгуманізму. Термін “людиноцентризм” В. Кремень характеризує як такий, що “позначає різноманітні й водночас концептуально спрямовані відтінки філософської думки, об'єктом яких є людина, тілесність, духовність, освіченість, моральність, егоїзм, розумність, цілеспрямованість – усе це є фрагментами постійно змінюваної картини буття людини, які відкривають її нові аспекти, але не вичерпують нескінченного змісту” [4, с. 127]. В межах цієї світоглядної парадигми людина постає єдністю багатоманітності, як сказав би Едгар Моран, “unitas multiplex”, тобто “багатоманітною єдністю”.

Згідно з аргументованим твердженням М. Ватковської, “оптимізація посткласичного освітнього простору як середовище самореалізації особистості здійснюється в умовах суперництва *гуманоцентризму* та *технологічного центризму*, що знаходить свій прояв у спробах синтезу освітньо-технологічного та особистісно-розвивального підходів” [3, с. 11]. Тут варто зауважити, що “ідеальною моделлю, цільовим взірцем сучасної освіти має стати не певна сума знань і вмінь, а світоглядний, ціннісний і цілепокладаючий фундамент, який визначає абсолютну більшість чинників буття людини в сучасному світі і є основою її самореалізації” [11, с. 56].

Як наполягав Фрідріх Шеллінг, людина містить у собі всю прірву темного начала і водночас зосереджує всю силу світла; тут перетин глибин безодні та найвищої межі неба. На думку Альбера Камю, сутність альтернативи доволі проста: або ми невірні і в такому разі відповідальність за зло лежить на Богові, або ми вільні і відповідальні, а Бог не всемогутній. За великим рахунком, усі тонкощі різних філософських шкіл і підходів нічого істотного до гостроти цієї колізії не додали.

Для перехідних соціумів (до складу яких належить і сучасне українське суспільство) велике значення має зауваження одного з фундаторів персоналізму Емануель Муньє, який навів переконливі аргументи на користь такої тези: “Втрачаючи висоту, людина не лише спускається нижче середнього, людського рівня (чи, як інколи кажуть, перетворюється на тварину) – вона падає значно нижче: жодна тварина не створила таких жорсткостей і підлот, в яких людина знаходить собі задоволення” [22, с. 170]. Ця обставина підводить до думки, що апелювання до людини й гуманізму не може слугувати концептуальною індульгенцією, що такий аргументаційний акцент потребує конкретизації і уточнення змістовного як змістовного рельєфу людини, так і її відповідальності за своє покликання, за приведення дійсності у відповідність до очікувань.

Професор Утрехтського університету Розі Брайдотті та фундаторка NY Posthuman Research Group Франческа Феррандо у книзі “Філософський постгуманізм” наполягають, що поняття “людина” потребує термінового перевизначення [16]. На їхню думку, альтернативою може слугувати термін “постгуманізм”, котрий віддзеркалює відповідальну посередницьку функцію людини в її тісному зв’язку з технологіями та екологією. Філософський ландшафт епохи смисло-значеннєвої кризи людини охоплює декілька концептуальних трендів – зокрема, постгуманізм, антигуманізм, трансгуманізм та об’єктно-орієнтована онтологія. У книзі “Філософський постгуманізм” здійснено детальний розгляд тем, які підпадають під “постлюдську” парасольку – зокрема, антропоцену, штучного інтелекту та деконструкції людини.

За великим рахунком, кожна епоха генерує власні світоглядні парадигми (інакше вона не може претендувати на статус епохи), в межах яких формується людина, для якої по-новому постає завдання створення ідеалів, котрі виявилися б адекватними вимогам часу. Нині особливо актуалізуються аспекти аксіологічної відповідальності людини, необхідності самокритики й самоаналізу.

Принагідно зазначимо, що Паоло Фрейре розмежував чотири еволюційні етапи становлення критичної свідомості й критичного мислення. Перший етап, який віддзеркалює формат свідомості, необхідний і достатній для забезпечення індивідом суто біологічних та фізіологічних потреб, за великим рахунком, до критичної свідомості не має жодного стосунку, а є лише її об’єктивною й необхідною еволюційною передумовою. Другий етап пов’язаний із домінуванням магічної свідомості. Він постає імперативною ознакою закритих

соціумів, які сприймають дійсність фіксовано, непорушно й фаталістично, що забезпечує успіх магічного типу свідомості. Атрибутивною ознакою третього етапу є наївна свідомість – поверхове сприйняття дійсності, засвоєння інформації “в готовому вигляді” чи відхилення її авторитету на підставі ірраціональних, психосоматичних і т. п. причин. Носії такого типу свідомості стають легкою здобиччю для маніпуляторів, демагогів і популістів. Нарешті, четвертий етап, що засвідчує сформованість критичної свідомості, передбачає вміння носія цього типу свідомості орієнтуватися в проблемній ієрархії та в рельєфі причинно-наслідкових зв'язків предмета мислення, наративу, полеміки, дискурсу тощо [17, с. 78-79].

Загалом можна погодитися з висновком з приводу того, що “освітнім середовище стає тільки тоді, коли виконує свої основні завдання: сприяє підготовці кваліфікованого фахівця відповідного рівня та профілю, забезпечує розвиток особистісних якостей, здібностей та підвищення загальнокультурного рівня студентів. Інноваційний тип вищої освіти XXI століття передбачає здатність майбутнього фахівця до пошуку нових знань, опанування новітніми технологіями навчання з метою набуття якісно нового рівня професійної підготовки. У цьому зв'язку проблема обґрунтування феномена “освітнє середовище” з позицій підходів сучасних науковців набуває важливого як соціального, так і педагогічного значення” [9, с. 19].

Вочевидь потрібен рішучий перехід від вузькопрагматичних і примітивно-утилітарних цільових пріоритетів функціонування освітнього середовища як сукупності знань умінь і навичок для успішного здійснення вузького сегменту виробничої діяльності до по-справжньому гуманістичної мети – до повноцінного й збалансованого особистісного розвитку реципієнта освітніх послуг. Фундаментальна й стратегічна перевага творчої особистості полягає в тому, що вона “не просто повторює те, що було зроблене до неї, не лише адаптується до вже зробленого – в своєму бутті вона нерозривно пов'язана з інноваційною діяльністю. Ідеальною моделлю, цільовим взірцем сучасної освіти має стати не певна сума знань і вмінь, а світоглядний, ціннісний і цілепокладаючий фундамент, який визначає абсолютну більшість чинників буття людини в сучасному світі і є основою її самореалізації” [11, с. 56]. Рівень переконливості й збалансованості наведеного концептуального акценту, здається, не потребує ні корекцій, ні доповнень.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Змістовне й функціональне наповнення освітнього середовища повною мірою підпадає під принцип розвитку – зокрема, в тому розумінні, що окрім інваріантних, трансісторичних особливостей і закономірностей воно містить також конкретно-історичне функціонально-інструментальне навантаження, тобто, за логікою речей, повинно відповідати вимогам, пріоритетним потребам і проблемним викликам не стільки “взагалі”, скільки конкретних історичних епох.

За станом на сьогодні в науково-дослідницькому середовищі України превалює психолого-педагогічний підхід до розуміння феномена освітнього середовища, у межах якого простежуються такі часткові підходи, як комунікативно-орієнтований, антрополого-психологічний, екологічний тощо. Що стосується середовища управлінської регламентації і освітніх політик, то тут домінує не аналітичний, рефлексійний чи дискурсивний, а догматичний підхід до оперування феноменом освітнього середовища й наділення його певними змістовними ідентитетами. Зокрема, освітнє середовище ототожнюється насамперед і в основному із сукупністю освітніх технологій та інструментально-

інфраструктурного супроводу освітньої процесуальності.

Можливо, в межах якихось вузьких і субдисциплінарних підходів таке розуміння освітнього середовища й має право на існування, однак на рівні філософської світоглядної рефлексії, яка апелює до універсалістського функціонального формату, це тлумачення є неприйнятно поверховим і навіть інтерпретаційно примітивним, позаяк воно не враховує потребу тісної кореляції змістовної та ресурсної складових освітнього середовища з фундаментальним покликанням освіти, з її місією, візією, діяльними пріоритетами тощо. Реалізація на практиці стратегічного покликання освіти відбувається не у вакуумі та не в сфері відірваних від дійсності абстракцій – вона можлива лише в межах освітнього середовища конкретно-історичного формату, яке або відповідає потребам такого стратегічного покликання, або не відповідає їм.

Стратегічне покликання освіти загалом і освіти сучасного ґатунку зокрема актуалізує потребу освітнього середовища як сукупності можливостей, умов і засобів розвитку особистості. Натомість замість світоглядного, критеріального, концептуального чи хоча б аксіологічного стандарту в питанні оперування проблематикою освітнього середовища здебільшого доводиться мати справу зі стандартами волюнтаристськими й бюрократичними, які оперують лише одним аргументом на свою користь: “так визначено”. А позаяк зустрічні запитання на кшталт “ким, чому і на яких підставах визначено?” викликають непереможні труднощі з відповідями тих, “ким визначено”, то подібні запитання всіляко блокуються і відсепаровуються на далеку периферію уваги. Такий стан речей вочевидь не йде на користь ефективності та якості освіти.

Перспективи подальших розвідок пов’язані насамперед із приведенням розуміння змісту освітнього середовища у відповідність до потреб стратегічного покликання освіти і приділення пріоритетної уваги особистісному зростанню, потенціал якого підлягає застосуванню, екстраполяції і капіталізації в найрізноманітніших сферах життєдіяльності людини і суспільства.

Список використаних джерел:

1. Братко, МВ 2012, ‘Сутнісний зміст поняття “освітнє середовище вищого навчального закладу”’, *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*, № 18, с. 50–55.
2. Васильська, ГО 2020, ‘Освітнє середовище як чинник формування життєпростору старшокласників’, *Theoretical foundations of modern science and practice : abstracts of XI International Scientific and Practical Conference*, Melbourne, Australia, 06-07 April 2020, Bookwire by Bowker, pp. 191–193. Доступно: <<https://www.bookwire.com.http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/719930>>. [25 Грудень 2023]
3. Ватковська, МГ 2010, *Самореалізація особистості в освітньому просторі*. Автореферат дисертації кандидата наук, *Нац. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського*, 20 с.
4. Кремень, ВГ 2010, *Філософія людиноцентризму в освітньому просторі*, 2-е видання, Київ: Т-во “Знання” України, 520 с.
5. Левкулич, В 2021, ‘Вища освіта сучасності крізь призму концептуальних пріоритетів’, *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, (12), с. 100–116. Доступно: <<https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-100-116>>. [25 Грудень 2023].
6. Левкулич, В 2022, Вища освіта у дзеркалі викликів та альтернатив сучасності. *Філософія освіти. Philosophy of Education*, 28 (1), с. 139–158. Доступно: <<https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-8>>. [25 Грудень 2023].
7. Левчук, ІО 2021, *Захист людського потенціалу в умовах глобалізації*. Автореферат дисертації кандидата наук, 20 с.

8. Левчук, ІО 2020, 'Особливості реалізації людського потенціалу в умовах глобалізації як об'єкт наукового аналізу', *Економіка та держава*, № 3, с. 133 – 137.
9. Лобода, ОЄ 2021, 'Феномен "освітнє середовище" з позицій сучасних підходів його осмислення', *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр.*, редкол.: Сущенко, АВ, (голов. ред.) та ін., Запоріжжя: КПУ. Т. 2, Вип. 77, с. 19–22.
10. *Рекомендації щодо застосування критеріїв оцінювання якості освітньої діяльності 2020*, Затверджено Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти 17 листопада 2020 року : ТОВ "Український освітянський видавничий центр "Оріон"", Київ, 66 с.
11. Самчук, ЗФ 2015, 'Причинно-наслідкові зв'язки світоглядної зрілості та якісної освіти', *Автономія та врядування у вищій освіті: збірник наукових праць*, за ред. ЗФ Самчука, МВ Гриценко, Київ: ІВО НАПН України, 236 с.
12. Семенова, РО 2014, 'Концептуальні основи побудови освітнього середовища для обдарованих дітей та молоді у вітчизняній науці', *Освітнє середовище як чинник становлення обдарованої особистості*. Монографія, Київ; Кіровоград: Імекс-ЛТД, с. 23–51.
13. Badiou, A & Zizek, S 2009, *Philosophy in the Present*, Oxford: Polity Press, 80 p.
14. Brightman, ES 1945, *Nature and values*, N.-Y.: Abingdon-Cokesbury Press, 171 p.
15. Feldman, S 2014, 'Against Authenticity: Why You Shouldn't Be Yourself', *Lexington Books*, 217 p.
16. Ferrando, F & Braidotti, R 2020, *Philosophical Posthumanism*, Bloomsbury Academic, 296 p.
17. Freire, P 1973, *Education for Critical Consciousness*, New York: Seabury Press, 164 p.
18. Fromm, E 1994, *Escape from Freedom*, Holt Paperbacks, 301 p.
19. Grayling, AC 2010, *Ideas That Matter: The Concepts That Shape the 21st Century*, Basic Books, 453 p.
20. Grayling, AC 2010, *Thinking of Answers: Questions in the Philosophy of Everyday Life*, Bloomsbury Publishing, 353 p.
21. Marcuse, H 1974, *Eros and Civilization : A Philosophical Inquiry into Freud*, Beacon Press, 304 p.
22. Mounier, E 2020, *Le Personnalisme*, République des Lettres, 141 p.
23. Musil, R 2013, *Der Mann ohne Eigenschaften*, Anaconda Verlag, 992 s.
24. Nussbaum, MC 2018, *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*, Harvard University Press, 327 p.
25. Ortega y Gasset, J 1999, *La rebelión de las masas*, Austral, 336 p.
26. Taylor, C 1992, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press, 626 p.
27. Taylor, C 2018, *The Ethics of Authenticity*, Harvard University Press, 170 p.
28. Toynbee, AJ 1987, *A Study of History*, Oxford University Press, 640 p.

References:

1. Bratko, MV 2012, 'Sutnisnyi зміst poniattia "osvitnie seredovyshche vyshchoho navchalnoho zakladu" (The essential meaning of the concept of "educational environment of a higher educational institution")', *Pedahohichna osvita: Teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*, № 18, с. 50–55.
2. Vaskivska, HO 2020, 'Osvitnie seredovyshche yak chynnyk formuvannia zhyttieprostoru starshoklasnykiv (Educational environment as a factor in shaping the living space of upper secondary school pupils)', *Theoretical foundations of modern science and practice : abstracts of XI International Scientific and Practical Conference, Melbourne, Australia, 06-07 April 2020*, Bookwire by Bowker, pp. 191–193. Dostupno: <<https://www.bookwire.com>. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/719930>>. [25 Hruden 2023]

3. Vatkovska, MH 2010, *Samorealizatsiia osobystosti v osvithnomu prostori (Self-realization of the individual in the educational space)*. Avtoreferat dysertatsii kandydata nauk, *Nats. ped. un-t im. K.D.Ushynskoho*, 20 s.
4. Kremen, VH 2010, *Filosofiiia liudynotsentryzmu v osvithnomu prostori (Philosophy of Human Centrism in the Educational Space)*, 2-e vydannia, Kyiv: T-vo "Znannia" Ukrainy, 520 s.
5. Levkulych, V 2021, 'Vyshcha osvita suchasnosti kriz pryzmu kontseptualnykh priorytetiv (Modern higher education through the prism of conceptual priorities)', *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, (12), c. 100-116. Dostupno: <<https://doi.org/10.31874/2520-6702-2021-12-2-100-116>>. [25 Hruden 2023].
6. Levkulych, V 2022, 'Vyshcha osvita u dzerkali vyklykiv ta alternatyv suchasnosti Higher education in the mirror of modern challenges and alternatives'. *Filosofiiia osvity. Philosophy of Education*, 28 (1), c. 139–158. Dostupno: <<https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-1-8>>. [25 Hruden 2023].
7. Levchuk, IO 2021, *Zakhyst liudskoho potentsialu v umovakh hlobalizatsii (Protection of human potential in the conditions of globalization)*. Avtoreferat dysertatsii kandydata nauk, 20 s.
8. Levchuk, IO 2020, 'Osoblyvosti realizatsii liudskoho potentsialu v umovakh hlobalizatsii yak ob'iekt naukovooho analizu (Peculiarities of the realization of human potential in the conditions of globalization as an object of scientific analysis)', *Ekonomika ta derzhava*, № 3, c. 133 – 137.
9. Loboda, OIe 2021, 'Fenomen "osvitnie seredovyshe" z pozytsii suchasnykh pidkhodiv yoho osmyslennia (The phenomenon of "educational environment" from the standpoint of modern approaches to its understanding)', *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh: zb. nauk. pr.*, redkol.: Sushchenko, AV, (holov. red.) ta in., Zaporizhzhia: KPU. T. 2, Vyp. 77, s. 19–22.
10. *Rekomendatsii shchodo zastosuvannia kryteriiv otsiniuvannia yakosti osvithnoi diialnosti (Recommendations on the application of criteria for evaluating the quality of educational activity)* 2020, Zatverdzheno Natsionalnym ahentstvom iz zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity 17 lystopada 2020 roku : TOV "Ukrainskyi osvithianskyi vydavnychiy tsentr "Orion", Kyiv, 66 s.
11. Samchuk, ZF 2015, 'Prychynno-naslidkovi zviazky svitohliadnoi zrilosti ta yakisnoi osvity (Cause-and-effect relationships of worldview maturity and quality education)', *Avtonomiia ta vriaduvannia u vyshchii osviti: zbirnyk naukovykh prats*, za red. ZF Samchuka, MV Hrytsenko, Kyiv: IVO NAPN Ukrainy, 236 s.
12. Semenova, RO 2014, 'Kontseptualni osnovy pobudovy osvithnoho seredovyshecha dlia obdarovanykh ditei ta molodi u vitchyznianiі nautsi (Conceptual foundations of building an educational environment for gifted children and youth in domestic science)', *Osvitnie seredovyshe yak chynnyk stanovlennia obdarovanoi osobystosti. Monohrafiia*, Kyiv; Kirovohrad: Imeks-LTD, c. 23–51.
13. Badiou, A & Zizek, S 2009, *Philosophy in the Present*, Oxford: Polity Press, 80 p.
14. Brightman, ES 1945, *Nature and values*, N.-Y.: Abingdon-Cokesbury Press, 171 p.
15. Feldman, S 2014, 'Against Authenticity: Why You Shouldn't Be Yourself', *Lexington Books*, 217 p.
16. Ferrando, F & Braidotti, R 2020, *Philosophical Posthumanism*, Bloomsbury Academic, 296 p.
17. Freire, P 1973, *Education for Critical Consciousness*, New York: Seabury Press, 164 p.
18. Fromm, E 1994, *Escape from Freedom*, Holt Paperbacks, 301 p.
19. Grayling, AC 2010, *Ideas That Matter: The Concepts That Shape the 21st Century*, Basic Books, 453 p.
20. Grayling, AC 2010, *Thinking of Answers: Questions in the Philosophy of Everyday Life*, Bloomsbury Publishing, 353 p.
21. Marcuse, H 1974, *Eros and Civilization : A Philosophical Inquiry into Freud*, Beacon Press, 304 p.

22. Mounier, E 2020, *Le Personnalisme*, République des Lettres, 141 p.
23. Musil, R 2013, *Der Mann ohne Eigenschaften*, Anaconda Verlag, 992 s.
24. Nussbaum, MC 2018, *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*, Harvard University Press, 327 p.
25. Ortega y Gasset, J 1999, *La rebelión de las masas*, Austral, 336 p.
26. Taylor, C 1992, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press, 626 p.
27. Taylor, C 2018, *The Ethics of Authenticity*, Harvard University Press, 170 p.
29. Toynbee, AJ 1987, *A Study of History*, Oxford University Press, 640 p.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.47(12)-10

УДК 37.01

ВІЗУАЛІЗАЦІЯ ЯК НЕВЕРБАЛЬНИЙ ЗАСІБ ПЕДАГОГІЧНОГО СЕМІОЗИСУ У СУЧАСНОМУ КОМУНІКАТИВНОМУ ПРОСТОРИ
VISUALIZATION AS A NONVERBAL TOOL OF PEDAGOGICAL SEMIOSIS IN THE MODERN COMMUNICATIVE SPACE

Т. В. Іващенко

Актуальність теми дослідження. Зростання обсягу, швидкості, інтенсивності та різноманіття комунікаційних потоків в інформаційному суспільстві зумовлює необхідність пошуку нових способів генерації, впорядкування, зберігання та трансляції знання в освітньому просторі. І візуалізація освіти відіграє все більш вагомую роль у цих процесах, адже відповідає запиту нового “цифрового” покоління на динамічність, структурованість, інформативну щільність, доступність навчального контенту.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток інформаційно-мережевого комунікативного простору вимагає нового формату освітньої діяльності, акцентованого на розвитку візуального мислення, здатного до інтенсивного міжсеміотичного перекодування інформації. Освітньо-виховна практика поки що слабо і повільно реагує на ці нові виклики, що створює перепони для формування комунікативної особистості, компетенції якої відповідали б вимогам інформаційного суспільства. Створення і запровадження в освітньому просторі принципово нових “візуально-орієнтованих” засобів навчання – об’єктивна потреба часу.

Urgency of the research. The increase in the volume, speed, intensity and diversity of communication flows in the information society necessitates the search for new ways of generating, organizing, storing and transmitting knowledge in the educational space. And the visualization of education plays an increasingly important role in these processes, because it meets the demand of the new “digital” generation for dynamism, structure, informative density, and availability of educational content.

Target setting. The dynamic development of the information-network communicative space requires a new format of educational activity, focused on the development of visual thinking, capable of intensive inter-semiotic recoding of information. So far, educational practice responds weakly and slowly to these new challenges, which creates obstacles for the formation of a communicative personality whose competencies would meet the requirements of the information society. The creation and introduction of fundamentally new “visually oriented” learning tools in the educational space is an objective need of the hour.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження зумовила вибір для аналізу праць зарубіжних (Ж. Бодріяр, Х. Гумбрехт, Дж. Ділі та І. Семетські, У. Еко, М. Фуко, Р. Штомпка) і українських (Н. Барна, Є. Бистрицький, І. Єрьоменко, Р. Зимо-вель, Н. Майструк, О. Павлова, С. Пролеев) дослідників.

Постановка завдання. Дослідити евристичний потенціал візуалізації освіти у контексті парадигмально нового осмислення природи візуального зображення в інформаційному суспільстві і активного формування інформаційно-мережевого педагогічного семіозису; здійснити пошук адекватної освітньо-філософської методології використання візуальних засобів невербальної комунікації як чинника самоідентифікації особистості у сучасному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу. В інформаційну епоху, з характерною для неї інтенсифікацією комунікаційних потоків, людина постійно стикається із проблемою збереження і відтворення ідентичності. Оформлення нової інформаційно-мережевої культурної реальності вимагає перегляду цілей освіти, форм, методів їх досягнення, відповідно до тих змін у суспільстві, які на сьогодні мають виражений антропологічний характер. Візуалізація навчального контенту, як один із невербальних засобів освітньої комунікації, відповідає запитам нового "цифрового" покоління. За допомогою візуальної невербаліки створюються сприятливі умови для гармонійного розвитку усіх когнітивних структур особистості. Засоби візуальної невербаліки перебувають у дослідницькому "фарватері" науки семіотики, об'єктом вивчення якої є комунікативні процеси, предметом – знаки й знакові форми реалізації комунікації. У семіотичній традиції "семіозис" – це операція, у ході якої відбувається встановлення взаємної пресупозиції між формою вираження і формою змісту, внаслідок чого продукуються знаки. Педагогічний семіозис – усвідомлений процес означування, декодування інформації,

Actual scientific researches and issues analysis. The problems of the research determined the choice for analysis of the works of foreign (J. Baudrillard, H. Humbrecht, J. Dily and I. Semetsky, U. Eco, M. Foucault, P. Sztompka) and Ukrainian (N. Barna, E. Bystrytskyi, I. Yeryomenko, R. Zymovets, N. Mastruk, O. Pavlova, S. Proleev) researchers.

The research objective. To investigate the heuristic potential of educational visualization in the context of a paradigmatic new understanding of the nature of the visual image in the information society and the active formation of information-network pedagogical semiosis; to search for an adequate educational and philosophical methodology of using visual means of non-verbal communication as a factor of self-identification of the individual in the modern educational space.

The statement of basic materials. In the information age, with its characteristic intensification of communication flows, a person is constantly faced with the problem of preserving and reproducing identity. Designing a new informational and network cultural reality requires a revision of the goals of education, forms, methods of their achievement, in accordance with those changes in society, which today have a pronounced anthropological character. Visualization of educational content, as one of the non-verbal means of educational communication, meets the demands of the new "digital" generation. With the help of visual non-verbals, favorable conditions are created for the harmonious development of all cognitive structures of the personality. The tools of visual non-verbal are in the research "fairway" of the science of semiotics, the object of study of which is communicative processes, the subject - signs and symbolic forms of communication implementation. In the semiotic tradition, "semiosis" is an operation during which a mutual presupposition is established between the form of expression and the form of content, as a result of which signs are produced. Pedagogical semiosis is a conscious process of labeling and decoding information, purposefully carried out by subjects of

що цілеспрямовано здійснюється суб'єктами освітньої діяльності. Гетерогенність сприйняття візуальних образів та необхідність їх декодування стимулює розвиток рефлексивного мислення, яке нівелює спроби інших маніпулювати свідомістю та поведінкою, допомагає усвідомлювати та відстоювати свої власні інтереси, аналізувати та контролювати свої вчинки, шукати та знаходити нестандартні рішення у складних життєвих ситуаціях. Візуальні образи викликають почуття причетності, співпереживання, активізують прагнення до дієвої співучасті, до самоідентифікації. Розробка й використання методологічного інструментарію семіотики освіти в якості теоретичної основи візуалізації освітнього процесу й використання його сучасному педагогічному семіозисі є дієвим чинником для самовизначення і самоідентифікації нової комунікативної особистості в освітньому просторі цифрової епохи.

Висновки. Візуалізація, як один із невербальних засобів організації освітнього процесу, в умовах зростаючого впливу медіареальності на цифрове покоління має значний розвиваючий потенціал і є дієвим чинником самовизначення і самоідентифікації особистості у сучасному просторі освіти.

Ключові слова: візуалізація як невербальний засіб комунікації, семіотика освіти, педагогічний семіозис, комунікативна особистість, самоідентифікація особистості.

educational activity. The heterogeneity of the perception of visual images and the need to decode them stimulates the development of reflexive thinking, which neutralizes the attempts of others to manipulate consciousness and behavior, helps to realize and defend one's own interests, analyze and control one's actions, search for and find non-standard solutions in difficult life situations. Visual images evoke a sense of involvement, empathy, activate the desire for effective participation, for self-identification. The development and use of the methodological toolkit of educational semiotics as a theoretical basis for visualizing the educational process and its use in modern pedagogical semiosis is an effective factor for self-determination and self-identification of a new communicative personality in the educational space of the digital era.

Conclusions. Visualization, as one of the non-verbal means of organizing the educational process, in the conditions of the growing influence of media reality on the digital generation, has a significant developing potential and is an effective factor of self-determination and self-identification of the individual in the modern space of education.

Keywords: visualization as a non-verbal means of communication, semiotics of education, pedagogical semiosis, communicative personality, self-identification of personality.

Актуальність теми дослідження. Інформаційне суспільство характеризується зростанням значення комунікації як джерела генерації нових ідей і постає як “мережа самовідтворюваних комунікацій” [13], що роблять соціальну структуру динамічною, а отже, сприяють її оновленню. І хоча культурна глобалізація не призвела до уніфікації змісту комунікації і створення гомогенного людства, об'єданого універсальною шкалою цінностей, проте спричинила “революцію множинності і мобільності” [14], що ознаменувала настання “епохи супер-різноманіття” [10]. При усій загальній спрямованості глобалізаційних комунікаційних процесів на формування єдиних ціннісних просторів, що проявляється в універсалізації соціальних інститутів, організацій, образу життя, спілкування тощо, все ж таки глобалізація не зможе знівелювати культурну багатоманітність, хоча й уможливіє плюралістичність ідентичності [3, с. 83].

У цьому динамічно змінюваному світі, в умовах інтенсифікації

комунікаційних потоків людина постійно стикається із проблемою збереження і відтворення ідентичності. Як слушно зауважують Є. Бистрицький, Р. Зимовець, С. Пролеєв у своїй книзі “Комунікація і культура в глобальному світі”, “сьогоднішня актуалізація поняття та проблеми ідентичності є прямим наслідком глобальної комунікації” [2, с. 10].

Багатоваріантність культурного середовища породжує різноманітні форми самоідентифікації особистості, що, у свою чергу, спрямовує цілі сучасної освіти на формування особистості, здатної до постійного саморозвитку і змін при збереженні й конструюванні власної ідентичності у новій інформаційно-мережевій реальності. Ця нова “комуникативна особистість”, на думку О. Павлової і І. Єрьоменко, характеризується знанням комуникативних кодів, які забезпечують сприйняття смислової та оцінної інформації, впливом на партнера відповідно до комуникативної установки, наглядом за своєю мовною свідомістю, рефлексією, адекватною оцінкою когнітивного діапазону партнера, а також урахуванням сумісності когнітивних характеристик. Отже, комуникативна особистість розглядається як стійка сукупність соціально значущих якостей, які характеризують індивіда як суб'єкта соціальної комунікації [4, с. 140].

Успішне вирішення завдання формування комуникативної особистості вимагає перегляду цілей освіти, форм, методів їх досягнення відповідно до тих змін у суспільстві, які на сьогодні мають виражений антропологічний характер. І візуалізація освіти відіграє все більш вагомую роль у цьому процесі, адже відповідає запиту нового “цифрового” покоління на динамічність, структурованість, інформативну щільність, доступність навчального контенту. Засобами візуальної невербаліки створюються сприятливі умови для синтезу понятійного і наочно-образного мислення суб'єкта освіти, гармонійного розвитку усіх його когнітивних структур, адже візуальний образ апелює, у першу чергу, до емоції, до почуттів людини, що активізує процес засвоєння інформації, робить її особисто значущою.

Зміна уявлень про природу й пізнавальні можливості візуального образу в освітньому процесі актуалізує подальшу розробку філософської методології, яка слугує основою розвитку спеціальних наукових методів, зокрема й педагогічних. Важливою складовою такої філософської методології є семіотичний підхід й власне семіотика освіти, що дозволяють розкрити проєктивні можливості візуального образу у контексті розвитку освітнього простору цифрової епохи, де візуальне стає структуруючим принципом культури.

Постановка проблеми. За твердженням української дослідниці Н.Барни, “антропологічний поворот відображує сьогоднішню ситуацію, яка презентує надмірну, більше того, надзвичайно екстравагантну реальність візуалізації світу, новий оптикум, паноптичний універсум, який дає можливість масмедіа, рекламі, віртуальній реальності демонструвати, презентувати, розширювати світ інформації настільки, що людина майже весь час перебуває у поліваріантному просторі багатовимірного світу екрана. Екран стає настільки дійовим і активним, що фактично усуває проблеми тілесності та ідентичності як онтологічного предикату” [1, с. 11].

Звідси принципова трансформація інформаційних потоків в освітньому просторі, поява нових методів обробки інформації, а також розумових процедур, міжособистісних взаємодій тощо. Відповідно змінюється сприйняття візуального матеріалу, формується особливе вербально-візуальне та візуальне мислення із потребою інтенсивного міжсеміотичного перекодування інформації. В освітньо-виховних практиках все це призводить до актуалізації візуальних

засобів педагогічної комунікації, посилення запиту на створення принципово нових “візуально-орієнтованих” підручників, навчальних посібників, тренажерів тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання ролі візуального носія інформації у сучасному комунікативному просторі потребує розробки нових методів його використання в освітньому процесі на основі нових філософсько-антропологічних досліджень. Концепція аури В. Беньяміна, який у 30-ті роки ХХ ст. звернув у увагу на залежність розуміння твору мистецтва від його контексту, вплинула на подальший розвиток семіотичного та герменевтичного аналізу візуальної культури у 60–80 рр., коли почався інтенсивний процес візуалізації інформаційного простору. Такі мислителі, як М. Фуко, Ж. Бодріяр, А. Лефевр, Гі Дебор, насамперед звернули увагу на трансформацію образів, які тиражуються ЗМІ. Зокрема М. Фуко наголошував на тому, що вони не лише стають споживчим товаром, а й виступають знаряддям соціального контролю та влади [9].

“Наразі ситуація така, – пише Бодріяр, – що ми позбавлені вибору, ми захоплені цією проліферацією образів, становленням образу світу на екранах, становленням образу нашого всесвіту, перетворенням всього в образне” [6, с. 91]. Візуальні образи створюють, за Бодріяром, “гіперреальність”, яка “симулює” соціальність. Вони є “симулякрами” – копіями речей, які почасти не мають жодного відношення до реальності. Симулякри дезорієнтують людину, роблять її об’єктом маніпуляції з боку різних владних структур, що породжує відчуження, фрустрацію, агресію, ескапізм, а зрештою, може призвести до деперсоналізації та дереалізації [6]. Цей критичний вислів щодо нової візуальності, попри його безапеляційність, є доволі влучним описом епохи постправди, захопленої “проліферацією” фейкових новин. Проте значення сучасного візуального образу не зводиться до з’ясування його соціально-політичного змісту та ролі, яку він відіграє у боротьбі різних ЗМІ за домінування. Важливо акцентувати увагу на нових можливостях, пов’язаних із плюралізмом образів, що розкривають множинність бачень реальності. Що, у свою чергу, дозволяє говорити про освітній потенціал складних полісемантичних образів, які включають цілі нашарування далеко не завжди явлених у безпосередньому досвіді індивіда історико-культурних смислів.

На відміну від постструктуралістів, які приділяли основну увагу структурі візуального образу, представники герменевтики – П. Штомпка, І. Гофман, С. Зонтаг та ін. – услід за Х.-Г. Гадамером, відходили від розуміння візуального образу, як події життєвого світу в контексті повсякденності, й зосереджувалися на процесі його інтерпретації, зумовленої особливостями сприйняття інтерпретатором. Прикладом може слугувати семіотичний і герменевтичний аналіз, здійснений Р. Штомпкою [15]. Таким чином, раціональний підхід, що орієнтується на виявлення в образі певної логічної структури, схеми, не може бути вичерпним, оскільки залишає за межами своєї компетенції те, що пов’язане з людськими почуттями. Візуальний образ наближає людину до реальності, “вписує” її у конкретний світ, забезпечує присутність у цьому світі, максимально зближує “бачення” та “існування”.

У вітчизняному науковому дискурсі проблематика візуалізації освітнього процесу засобами новітніх інформаційних технологій, які б відповідали запитам цифрового покоління, досліджена не достатньо. І науковці, і практики визнають невідворотність трансформації освітнього простору, з огляду на нову інформаційно-мережеву реальність і “великий візуальний стрибок”, що призвів

до зростання обсягу і швидкості потоку візуальних образів у житті людини. Проте об'єктивні фактори, як-от, притаманна освіті, як соціальному інституту, консервативність, відсутність або нечисельність відповідних програм підготовки перепідготовки педагогічних кадрів, брак науково обґрунтованих методик візуалізації навчального контенту й в цілому методик використання невербальних засобів як педагогічного інструментарію, обмежені технологічні можливості у закладах освіти тощо, суттєво уповільнюють процес переходу сучасної освіти в режим функціонування у відповідності із викликами інформаційного суспільства. Водночас аналіз результатів наукових розвідок таких сучасних українських дослідників, як Н. Барна, Є. Бистрицький, І. Єрьоменко, Р. Зимовець, Н. Майструк, О. Павлова, С. Пролеєв, вселяє надію на позитивні зміни в означеному напрямі.

Постановка завдання. Дослідити евристичний потенціал візуалізації освіти у контексті парадигмально нового осмислення природи візуального зображення в інформаційному суспільстві і активного формування інформаційно-мережевого педагогічного семіозису; здійснити пошук адекватної освітньо-філософської методології використання візуальних засобів невербальної комунікації як чинника самоідентифікації особистості у сучасному освітньому просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зростання обсягу, швидкості, інтенсивності та різноманіття комунікаційних потоків в інформаційному суспільстві зумовлює необхідність пошуку нових способів генерації, впорядкування, зберігання та трансляції знання у процесі освіти, що виступає, поряд з наукою, фундаментальним фактором суспільного прогресу. І візуалізація освіти відіграє все більш вагомую роль у цих процесах, адже відповідає запитам нової інформаційно-мережевої реальності. Коли ми говоримо про візуалізацію освіти, то маємо на увазі подання навчальної інформації у вигляді різноманітних зображень (знаків, образів) за допомогою інформаційно-комунікативних технологій. Освітня система за своєю природою покликана транслювати інформацію – слова, текст (вербальні засоби); знаки, символи, образи (невербальні засоби). Останні перебувають у дослідницькому “фарватері” науки семіотики, об'єктом вивчення якої є комунікативні процеси, предметом – знаки й знакові форми реалізації комунікації. У семіотичній традиції “семіозис” – це операція, у ході якої відбувається встановлення взаємної пресупозиції між формою вираження і формою змісту, внаслідок чого продукуються знаки.

Використання знаків в освітньому процесі є предметом дослідження відносно нової галузі філософії освіти – семіотики освіти (edusemiotics), що отримала свою назву завдяки Марселю Данезі, який презентував її у праці “Досвід семіотики освіти”, опублікованій у 2010 році [7]. Фундаторами семіотики освіти вважаються Джон Ділі та Інна Семетські. Вони виходили з того, що освіта є процесом безперервної взаємодії зі знаками різних типів, а її результативність залежить від стану розвитку у педагога й учня уміння працювати з ними. Семіотика освіти намагається поглянути на освітній процес саме з цього боку, зосереджуючись на його безперервності та емпіричному характері й відкидаючи логіку так званої “вилученої середини”, згідно із якою знання не потребують стадії інтерпретації під час передачі від педагога до учня.

Відповідно педагогічний семіозис слід розуміти як усвідомлений процес означування, декодування інформації, що цілеспрямовано здійснюється суб'єктами освітньої діяльності. Сприймаючи знакову інформацію, надіслану відправником (учителем), одержувач (учень) за допомогою “коду” переводить її

у розряд означуваних і тим самим приймає повідомлення. Що ж до інформації у вигляді образу, то процес “означування” слід розуміти як “прочитання”, інтерпретацію, декодування. Візуальний образ не потребує складних систем декодування, що різко скорочує інтервал між повідомленням та його сприйняттям. Більш того, візуальний образ стає засобом безпосереднього впливу, виступаючи у сучасній культурі як самодостатній та самореферентивний.

Окремими педагогами, як науковцями, так і практиками, висловлюються побоювання, що захоплення візуалізацією в освітньому процесі призведе до спрощення уявлень про дійсність, до заміни живого спілкування безособовими візуальними образами, що у кінцевому підсумку негативно вплине на пізнавальну та інтелектуальну активність. Подібна точка зору не враховує парадигмальні зрушення, що відбуваються в сучасному суспільстві: здебільшого критики “надмірної” візуалізації виходять із принципів традиційної освітньої парадигми – “книжкової”, яка сьогодні відкинута у небуття інформаційною революцією. Оптимальним способом “упаковки інформації”, адекватним потребам суспільства знань, є наразі не книга (друкований текст), а візуальне зображення – образ, в якому закодовано певні смисли (знак, символ, схема, малюнок тощо). Перевага образу над словом полягає у його здатності швидко схоплювати, перетворювати, упорядковувати, тиражувати, передавати великі обсяги інформації. Тож сучасний освітній простір все більше наповнюється візуальними формами комунікації.

Перехід від текстового, вербального способу передачі інформації до візуального означає, що йдеться не так про традиційні – нарративні візуальні образи, що відображають реальність у її конкретному прояві й типовому вираженні, як про складні багатокомпонентні знаки і образи, що здатні до більш глибокого узагальнення соціальної практики. Це не означає, що наррація, як послідовна, логічно зв'язна оповідь про якісь взаємозумовлені події чи об'єкти, зникає, оскільки потреба осягати світ раціонально, тобто системно, послідовно і несуперечливо, притаманна самій природі людини.

Крім того, становлення інформаційного суспільства у світовому масштабі відбувається на тлі все ще активно функціонуючих індустріальних структур, які відтворюють масову людину із властивою їй масовою свідомістю. Не лише традиційні, але й нові медіа – комп'ютерні, цифрові, мережеві комунікації та технології забезпечують прості та неодноразово випробувані способи стандартизації, спрощення культурного матеріалу для людей, які не звикли до самостійного осмислення інформації та налаштованих споживати її в готовому, обробленому вигляді. У доступній формі, послуговуючись прозорими образами, легко долаючи лінгвістичні обмеження (що надзвичайно цінно в епоху глобалізації), нові медіа транслюють інформацію “в маси”. Водночас із ускладненням суспільства та його урізноманітненням триває процес демасифікації, плюралізації, таргетизації медіа, який змушує людину до вибору певної інформації як однієї з умов самоідентифікації – до розуміння себе, осмисленого вибору напрямів свого розвитку, критичного ставлення до своїх дій та постійного перегляду своїх позицій.

Перехід від відносно простих і “слабких” за смисловим наповненням візуальних образів, що лишень оповідали про якісь події чи явища, до таких візуальних засобів, як фотографія, кінематограф, телебачення, відео, вже у першій половині ХХ ст. засвідчив появу образів, зміст яких не піддається швидкому та безпосередньому “зчитуванню”. Візуальний образ у посткласичній

філософії розглядається як створений людиною конструкт дійсності, а не як її звичайне відображення різного ступеню адекватності. Таким чином, “фундамент”, на якому досі трималися конструкції об’єктивного відображення реальності, у цифрову епоху втратив свою беззаперечну міцність, а референт зображення – свою однозначність. Ми не інтерпретуємо те, що бачимо, ми бачимо те, що уявляємо. Реальність виступає своєрідним сховищем, звідки береться необхідне для виробництва образів [12].

“Прочитання” цих образів здійснюється у процесі їх декодування, деконструкції, розшифровки, інтерпретації людиною, яка має певні світоглядні установки і завжди знаходиться в конкретному соціокультурному просторі. Тому мова йде не про те, що розкриття культурних кодів дозволить здійснити “правильну” інтерпретацію візуального повідомлення, а про можливість різних тлумачень, кожне з яких не є привілейованим по відношенню до інших. Гетерогенність сприйняття візуальних образів обумовлюється активною участю суб’єктів у тлумаченні побаченого, яке, у свою чергу, спонукає самих інтерпретантів до переосмислення власних поглядів. Ця позиція розкривається в останній роботі Р. Барта, що вперше була опублікована у 1980 році, за кілька місяців до його смерті. У ній розглядається співвідношення *studium* – системи загальнозначущих значень образу, які потребують інтерпретації, і *punctum* – значень суто індивідуальних, пропущених через особистий досвід переживань побаченого [5]. Зміщення дослідницького інтересу у бік суб’єкта сприйняття актуалізувало проблему “кордонів” інтерпретації – однієї з найважливіших проблем семіотики У. Еко. Якщо на початку 60-х років Еко дотримувався позиції “необмеженого семіозису”, тобто інтерпретації без обмежень, то у своїх пізніх роботах вже визнав множинність, але не безкінечність інтерпретацій [8].

Візуальний образ схоплює реальність у всій її різноманітності та якісній своєрідності, в її унікальності та неповторності, а не у спрощеному типізованому вигляді. Візуалізація освітнього простору сприймається як зміна двох дискурсів, двох культур: “культура значення” поступається місцем “культурі присутності”, образи якої стають дедалі динамічнішими і активно впливають на людину – формують її погляди та організують її досвід [11].

Цифрові технології дозволяють кожному постійно фіксувати, зберігати, документувати події свого життя, які складаються в біографію, особисту історію. Якщо раніше люди розглядали своє життя як органічну і невід’ємну складову життя певної спільноти, то сьогодні особисте життя з усіма його перипетіями стає набагато важливішим, а індивідуальний життєвий досвід – пріоритетний. Зафіксоване у візуальних документах особисте життя дозволяє повернутися до подій минулого, переосмислити власні вчинки, оцінити свій соціальний досвід, перебудувати життєву стратегію. Це стимулює розвиток рефлексивного мислення, яке нівелює спроби інших маніпулювати свідомістю та поведінкою, допомагає усвідомлювати та відстоювати свої власні інтереси, аналізувати та контролювати свої вчинки, шукати та знаходити нестандартні рішення у складних життєвих ситуаціях.

Зміна смислу візуального образу, покликаною презентувати, у першу чергу, буття конкретної людини, зумовила появу мультимедіа, віртуальної реальності, комп’ютерних симуляторів та ін., які дозволяють пов’язати зорове сприйняття з іншими чуттєвими каналами – слухом, дотиком, нюхом, створити відчуття повноти і водночас конкретності буття людини, забезпечити реальність її емоційних зв’язків з іншими. Найбільш поширені в медіа візуальні образи – це аудіовізуальні образи, у яких велику роль відіграє слово, але не друковане (текст),

а усне, розмовне, затребуване Інтернет-комунікацією. Новим медіа властива імерсивність, вони викликають почуття причетності, співучасті, включеності у життєві потоки, що рухаються із постійно зростаючою швидкістю.

Тож цінність візуалізації як невербального засобу в освітньому процесі і в цілому потенціал медіареальності полягає у тому, що образи стають дієвою силою для самовизначення і самоідентифікації особистості, а також для формування різноманітних віртуальних спільнот (ком'юніті, нетворкінг), які активно займаються соціально значущою діяльністю, успішно вирішують важливі суспільні проблеми.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. “Великий візуальний стрибок”, що характеризується зростанням обсягу і швидкості потоку візуальних образів, орієнтує освіту на те що, щоб допомогти людині здолати обмеженість її комунікативного досвіду, розширити його межі, навчити самостійно відбирати та критично осмислювати ту візуальну інформацію, яка відповідає її уявленням про світ, перешкоджає маніпуляціям та сприяє особистісному розвитку. Ущільнена й динамічна візуалізація картини світу, що пропонується сучасними медіа, при усій її, на перший погляд, фрагментованості, без сумніву, стимулює “живе” мислення, спонукає його до узагальнення й систематизації пропонованих засобами мас-медіа образів, до критичної рефлексії різноманітного інформаційного матеріалу, аналізу та збирання розрізнених відеоданих у відносну цілісну картину світу. Візуальні образи, що використовуються в освітньому процесі, забезпечують прямий зв'язок індивіда з реальністю, що здійснюється через його тіло, і органи почуттів. Захоплюючи нашу увагу, вражаючи нас візуальні образи викликають почуття причетності, співпереживання, стимулюють та активізують прагнення до дієвої співучасті, до самоідентифікації. Візуалізація освіти – це складний процес, що вимагає розуміння суті візуальної революції як складової інформаційної революції, а також готовності до тих істотних змін, що відбулися у світі й радикально змінили наше уявлення про природу візуальних зображень, про їх евристичні можливості, про роль у розвитку суспільства в цілому та кожної особистості зокрема.

У цій науковій розвідці основна увага була приділена таким ключовим проблемам, пов'язаним із формуванням комунікативної особистості в інформаційну епоху, як-от: нове розуміння природи візуального зображення й пошук адекватної методологічної платформи для його пізнання і запровадження в освітньому процесі; використання візуальних образів в якості сприятливих для самоідентифікації суб'єкта освіти чинників.

Низка проблем, зокрема урахування специфіки використання в освітньому процесі різних видів візуальних зображень, розвиток засобами візуалізації різних видів ідентичності – професійної, локальної, етнічної, національної та ін., ризики використання засобів віртуальної реальності у навчанні тощо, потребують подальших філософських та педагогічних наукових розвідок. В цілому ж розробка й використання методологічного інструментарію семіотики освіти в якості теоретичної основи візуалізації освітнього процесу й використання його для формування сучасного педагогічного семіозису є дієвим чинником для самовизначення і самоідентифікації нової комунікативної особистості в освітньому просторі цифрової епохи.

Список використаних джерел:

1. Барна, НВ 2019, 'Антропологічний поворот як феномен рефлексії у моді ХХ-ХХІ століття', *Теорія та історія культури. Питання культурології*, Вип. 35, с.11-20.
2. Бистрицький, Є, Зимовець, Р & Пролеєв, С 2020, *Комунікація і культура в глобальному світі*, Київ: *Дух і Літера*, 416 с.
3. Майструк, НО 2011, 'Глобальні комунікації та їх вплив на формування сучасних транскультурних феноменів', *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*, № 1 (9), с. 83–88
4. Павлова, ОВ & Єрмоєнко, ІВ 2020, 'Соціокультурні особливості комунікативної особистості', *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, № 73, Т. 2, с.137-142.
5. Barthes, R 1981, *Camera Lucida*, New York: *Hill and Wang*, 119 p.
6. Baudrillard, J & L'Yvonnet, F 2006, *D'un fragment l'autre*, Paris: *Le Livre de Poche*, 157 p.
7. Danesi, M 2010, Foreword: 'Edusemiotics' In Semetsky, I (Ed.), 'Semiotics education experience', Rotterdam: *Sense Publishers*, p.VII-XI.
8. Eco, U 1979, 'The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts', *Indiana University Press*, 273 p.
9. Foucault, M 1975, *Discipline and Punish*, New York, 349 p. Available from: <<https://architecturalnetworks.research.mcgill.ca/assets/disciplineandpunish-min.pdf>>. [24 December 2023].
10. Giddens, A 1991, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge: *Polity*, 214 p.
11. Gumbrecht, HU, 2006, 'Presence Achieved in Language (With Special Attention Given to the Presence of the Past)', *History and Theory*, 45, no.3, p. 317-327.
12. Lu, D, George, A, Cossins, & Liverpool, L 2020, 'What you experience may not exist. Inside the strange truth of reality', *New Scientist*, 29 January 2020.
13. Luhmann N, 1997, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Frankfurt: *Suhrkamp*. pp.105–109.
14. Naim, M 2020, *The End of Power: From Boardrooms to Battlefields and Churches to States, Why Being In Charge Isn't What It Used to Be*, *Basic Books*.
15. Sztompka P 2008, 'The Focus on Everyday Life: a New Turn in Sociology', *European Review*, 16(1), p. 23-37.

References:

1. Barna, NV 2019, 'Антропологічний поворот як феномен рефлексії у моді ХХ-ХХІ століття (Anthropological turn as a phenomenon of reflection in the fashion of the 20th-21st centuries)', *Теорія та історія культури. Питання культурології*, Вип. 35, с.11-20.
2. Bystrytskyi, Ye, Zymovets, R & Proleiev, S 2020, *Комунікація і культура в глобальному світі (Communication and culture in the global world)*, Київ: *Дух і Літера*, 416 с.
3. Maistruk, NO 2011, 'Глобальні комунікації та їх вплив на формування сучасних транскультурних феноменів (Global communications and their influence on the formation of modern transcultural phenomena)', *Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право: збірник наукових праць*, № 1 (9), с. 83–88.
4. Pavlova, OV & Yeromenko, IV 2020, 'Соціокультурні особливості комунікативної особистості (Socio-cultural features of the communicative personality)', *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, № 73, Т. 2, с.137-142.
5. Barthes, R 1981, *Camera Lucida*, New York: *Hill and Wang*, 119 p.
6. Baudrillard, J & L'Yvonnet, F 2006, *D'un fragment l'autre*, Paris: *Le Livre de Poche*, 157 p.
7. Danesi, M 2010, Foreword: 'Edusemiotics' In Semetsky, I (Ed.), 'Semiotics education experience', Rotterdam: *Sense Publishers*, p.VII-XI.
8. Eco, U 1979, 'The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts', *Indiana University Press*, 273 p.
9. Foucault, M 1975, *Discipline and Punish*, New York, 349 p. Available from: <<https://architecturalnetworks.research.mcgill.ca/assets/disciplineandpunish-min.pdf>>. [24 December 2023].

10. Giddens, A 1991, *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge: Polity, 214 p.
11. Gumbrecht, HU, 2006, 'Presence Achieved in Language (With Special Attention Given to the Presence of the Past)', *History and Theory*, 45, no.3, p. 317-327.
12. Lu, D, George, A, Cossins, & Liverpool, L 2020, 'What you experience may not exist. Inside the strange truth of reality', *New Scientist*, 29 January.
13. Luhmann N, 1997, *Die Gesellschaft der Gesellschaft*, Frankfurt: Suhrkamp. pp.105–109.
14. Naim, M 2020, *The End of Power: From Boardrooms to Battlefields and Churches to States, Why Being In Charge Isn't What It Used to Be*, Basic Books.
15. Sztompka P 2008, 'The Focus on Everyday Life: a New Turn in Sociology', *European Review*, 16(1), p. 23-37.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ага Хайсам Мухаммад	аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) e-mail: haitham440@hotmail.com https://orcid.org/0000-0003-3500-5031
Бережний Леонід Григорович	аспірант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: beregnoygl@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-3047-160X
Богдан Павло Анатолійович	аспірант кафедри філософії, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського" (Київ, Україна) e-mail: eksplotator@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-5892-1177
Бондаренко Наталія Петрівна	аспірантка кафедри філософії, Київський національний університет будівництва і архітектури (Київ, Україна) e-mail: bondarenko.np@knuba.edu.ua https://orcid.org/0000-0001-5603-8356
Водовозов Ілля Семенович	аспірант кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: vodovozov.illia@hnpu.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-3331-5490
Івашенко Тетяна Володимирівна	аспірантка кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: tetiana.ivashenko08@gmail.com http://orcid.org/0000-0001-5759-483X
Ліпін Микола Вікторович	доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії, соціології та політології, Державний торговельно-економічний університет (Київ, Україна) e-mail: m.lipin@knute.edu.ua http://orcid.org/0000-0003-0940-088X
Мар'єнко Вікторія Юріївна	аспірантка кафедри менеджменту організацій та управління проектами Інженерного навчально-наукового інституту ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна) e-mail: marienko1987v@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-7727-2579
Пономаренко Оксана Вікторівна	аспірантка кафедри філософії, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) e-mail: oksana.ponomarenko1987@gmail.com http://orcid.org/0000-0003-0500-6148
Спірідонов Микола Юрійович	аспірант кафедри філософії, Київський національний університет будівництва і архітектури (Київ, Україна) e-mail: nikspiridonov193@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-8368-9426

AUTHORS

Khaisam Aga	PhD student, Department of Theology and Religious Studies, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) e-mail: haitham440@hotmail.com https://orcid.org/0000-0003-3500-5031
Leonid Berezhnyi	PhD student, Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: beregnoygl@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-3047-160X
Pavlo Bohdan	PhD student, Department of Philosophy, National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute Igor Sikorsky" (Kyiv, Ukraine) e-mail: eksplotator@gmail.com https://orcid.org/0000-0001-5892-1177
Nataliia Bondarenko	PhD student at the Department of Philosophy, Kyiv National University of Construction and Architecture (Kyiv, Ukraine) e-mail: bondarenko.np@knuba.edu.ua https://orcid.org/0000-0001-5603-8356
Illia Vodovozov	PhD student at the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: vodovozov.illia@hnpu.edu.ua https://orcid.org/0000-0003-3331-5490
Tetiana Ivashchenko	PhD student at the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: tetiana.ivashenko08@gmail.com http://orcid.org/0000-0001-5759-483X
Mykola Lipin	Doctor of Philosophical Sciences, Docent, Professor of the Department of Philosophy, Sociology and Political Science, State University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine) e-mail: m.lipin@knu.edu.ua http://orcid.org/0000-0003-0940-088X
Victoriya Marienko	PhD student, Department of Management of Organizations and Project Management, Engineering educational and scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine) e-mail: marienko1987v@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-7727-2579
Oksana Ponomarenko	hD student at the Department of Philosophy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) e-mail: oksana.ponomarenko1987@gmail.com http://orcid.org/0000-0003-0500-6148
Mykola Spiridonov	PhD student at the Department of Philosophy, Kyiv National University of Construction and Architecture (Kyiv, Ukraine) e-mail: nikspiridonov193@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-8368-9426

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

Research Bible

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор-Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
  - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
  - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
  - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
  - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
  - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
  - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
  - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
  - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
  - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
  - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
  - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
  - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
  - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
    - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
    - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
    - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
    - електронна пошта автора;
    - *порожній рядок*;
  - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
  - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
  - *порожній рядок*;
  - анотація (Time New Roman, 12 пт., курсив) (додаток 2);

- порожній рядок;
  - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., курсив);
  - Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:
    - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
    - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
    - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
    - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
    - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
    - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
  - порожній рядок;
  - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
  - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
  - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
  - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.

Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом <i>назва</i> , №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.
Постановка проблеми.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Постановка завдання.
Виклад основного матеріалу.
Висновки.
Ключові слова:

Urgency of the research.
Target setting.
Actual scientific researches and issues analysis.
The research objective.
The statement of basic materials.
Conclusions.
Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 47(12), 2023

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 47(12), 2023

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:

ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Підписано до друку 15 січня 2024 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 9,8. Наклад 300 пр. Зам. № 174

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>